

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ
ΣΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ: ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ»**

**“ART-BASED ENVIROMENTAL EDUCATION IN KINDERGARDEN TEACHER’S
VIEWS AND PRACTICES”**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΣΠΑΡΤΟΠΟΥΛΟΥ ΕΛΕΝΗ

ΑΕΜ:4054

ΕΠΟΠΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΠΗΝΕΛΟΠΗ

Β΄ ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: ΤΑΜΟΥΤΣΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΦΛΩΡΙΝΑ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2023

ΜΕΛΗ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Πηνελόπη Παπαδοπούλου, Καθηγήτρια Παιδαγωγικού
Τμήματος Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας,
Επιβλέπουσα

Νικόλαος Ταμουτσέλης, Μέλος ΕΔΠ, Παιδαγωγικού
Τμήματος Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

“Η σχέση μας με τη φύση, ανεξάρτητα από το είδος της, είναι μια σημαντική πτυχή της δικής μας ταυτότητας, και συνεπώς της αυτογνωσίας μας .Ο τρόπος που αντιμετωπίζουμε και φερόμαστε στη φύση -το σύνολο που μας συντηρεί και του οποίου είμαστε μέρος- λέει πολλά σχετικά με το είδος των όντων που είμαστε όπως και το είδος των όντων που θεωρούμε όλα τα υπόλοιπα ότι είναι...”

(Το απόσπασμα είναι από το βιβλίο του Michael Bonnett "Environmental Ethics for the Long Term: An Introduction" που εκδόθηκε το 2006)

Ευχαριστίες,

Η πτυχιακή μου εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των προπτυχιακών μου σπουδών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Τελειώνοντας την παρούσα εργασία θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους με υποστήριξαν από την αρχή μέχρι την ολοκλήρωσή της. Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Παπαδοπούλου Πηνελόπη, Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, η οποία με εμπιστεύτηκε, με καθοδήγησε και με υποστήριξε σε κάθε φάση εκπόνησης της εργασίας μου.

Οφείλω να ευχαριστήσω και τον κ. Νικόλαο Ταμουτσέλη, Μέλος ΕΔΙΠ, του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, ο οποίος ως δεύτερος βαθμολογητής, μου παρείχε συμβουλές όσον αφορά την τέχνη και τις πτυχές της.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλες και όλους τους εκπαιδευτικούς που διέθεσαν τον χρόνο τους για να υλοποιήσω τις συνεντεύξεις και να πραγματοποιηθεί η έρευνα μου. Αλλά και τους συμφοιτητές/τριές μου από το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών και από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης που συμμετείχαν στην έρευνα μου και με βοήθησαν να πραγματοποιήσω την πτυχιακή μου εργασία.

Περιεχόμενα

Περίληψη	9
Abstract	10
Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο 1 ^ο :Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη	13
1.1 Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	13
1.1.1 Ορισμός της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.....	13
1.1.2 Ιστορική Αναδρομή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης	14
1.1.3 Οι τρεις διαστάσεις της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης	18
1.2 Η εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη	19
1.2.1 Ορισμός της αειφορίας	19
1.2.2 Ιστορική αναδρομή	20
1.2.3 Οι 3 πυλώνες για την αειφορία	23
1.3 Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα.....	24
1.3.1 Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης	25
1.4 Τα Eco-Schools.....	26
1.4.1 Τα Eco-Schools στην Ελλάδα.....	27
1.4.2 Πως λειτουργούν τα Eco-schools	28
1.4.3 Οι εκπαιδευτικές αρχές των eco-schools	29
1.4.4 Η σύνδεση των eco-schools με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	30
Κεφάλαιο 2 ^ο : Οι τέχνες στην εκπαίδευση.....	31
2.1 Οι τέχνες στην εκπαίδευση	31
2.2 Η Τέχνη στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	32
2.3 Μορφές της τέχνης και τα οφέλη της στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	33
2.3.1 Η μουσική στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση:.....	33

2.3.2 Η λογοτεχνία στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	35
2.3.3 Ο Χορός στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	37
2.3.4 Το Θέατρο στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	38
2.3.5 Ο Κινηματογράφος στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	42
2.3.6 Τα εικαστικά στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	43
Κεφάλαιο 3 ^ο : Μεθοδολογία Έρευνας	48
3.1 Η επιλογή του θέματος	48
3.2 Σκοπός και στόχοι της έρευνας.....	48
3.3 Μέθοδος συλλογής υλικού	49
3.4 Μέθοδος ανάλυσης υλικού	51
3.5 Αξιοπιστία και εγκυρότητα.....	51
3.6 Συμμετέχοντες	52
3.7 Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων.....	53
Κεφάλαιο 4 ^ο Αποτελέσματα	54
4.1 Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και η χρησιμότητά της.....	54
4.1.1 εκπαιδευτικοί	54
4.1.2. φοιτητές.....	55
4.2 Η τέχνη στην Εκπαίδευση και η χρησιμότητά της	56
4.2.1 εκπαιδευτικοί	56
4.2.2 φοιτητές.....	58
4.3 Η σχέση της Τέχνης με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	59
4.3.1 εκπαιδευτικοί	59
4.3.2 φοιτητές.....	59
4.4Σύνοψη αποτελεσμάτων	60
4.4.1 Οι εκπαιδευτικοί	60
4.4.2 Οι φοιτητές.....	60
Κεφάλαιο 5 ^ο : Συμπέρασμα	62

5.1 Τελικά συμπεράσματα	62
5.2 Περιορισμοί της έρευνας	63
5.3 Μελλοντική πρόταση.....	63
Βιβλιογραφία	64
Παράρτημα: Οι συνεντεύξεις.....	70
1. Εκπαιδευτικοί.....	70
2. Φοιτητές.....	76

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΣΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1. Στόχοι της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σύμφωνα με τη χάρτα του Βελιγραδίου.....	15
Πίνακας 2. Διακήρυξη της Τιφλίδας: κεντρικοί άξονες, αντίστοιχα επιμέρους ζητήματα και αριθμός συστάσεων.....	16
Σχήμα 1. Οι τρεις διαστάσεις της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.....	18
Σχήμα 2. Η εκπαίδευση ως κοινή βάση των πυλώνων της Αειφόρου Ανάπτυξης	23
Σχήμα 3. Τα 7 βήματα μεθοδολογίας των eco-schools.....	28
Σχήμα 4. Στάδια Ηχητικής Προσέγγισης του Δάσους.....	33
Εικόνα 1. Σπίτι με λουλούδια και ουρανό.....	44
Εικόνα 2. «Skyscraper».....	45

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία μελετάται η σημασία της Τέχνης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος έγινε βιβλιογραφική έρευνα και αναζητήθηκαν πηγές για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (ΠΕ) και την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑΑ) καθώς και την σημασία της Τέχνης και τις μορφές στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Στο δεύτερο στάδιο πραγματοποιήθηκε έρευνα με την χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων για τις απόψεις που έχουν οι εκπαιδευτικοί και οι φοιτητές για την σημασία της Τέχνης στην εκπαίδευση και ειδικότερα στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Το σύνολο των συμμετεχόντων ήταν 10 άτομα, 5 εκπαιδευτικοί και 5 φοιτητές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων έγινε με τη μέθοδο της συνεχούς σύγκρισης.

Οι ερωτήσεις- απαντήσεις κατηγοριοποιήθηκαν σε 3 άξονες και τα αποτελέσματα διαχωρίστηκαν σύμφωνα με τις απόψεις των εκπαιδευτικών από των φοιτητών και έπειτα αναλύθηκαν εις βάθος. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί κάνουν το μάθημα ΠΕ στο σχολείο τους και αξιοποιούν την τέχνη ως εργαλείο εκπαίδευσης κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά και κατά την ΠΕ.

Οι απαντήσεις των φοιτητών έδειξαν ότι οι περισσότεροι έχουν γνώσεις σχετικά με την ΠΕ και αυτές είτε προέρχονται από προσωπικό ενδιαφέρον είτε από μαθήματα του Πανεπιστημίου. Όλοι οι συμμετέχοντες από τους φοιτητές συμφώνησαν στην θετική επίδραση που έχει η τέχνη στην εκπαίδευση. Όσον αφορά την ΠΕ με βάση την τέχνη, υπήρχαν φοιτητές που γνώριζαν λεπτομέρειες και τεχνικές σχετικά με την περιβαλλοντική τέχνη και οι υπόλοιποι απάντησαν θετικά στην συμβολή της τέχνης στην ΠΕ.

Στο σύνολο της έρευνας φάνηκε ότι οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες είτε εκπαιδευτικοί, είτε φοιτητές θα εστίαζαν στην ΠΕ γιατί θεωρούν ότι είναι μείζονος σημασίας στη συγκεκριμένη περίοδο όπου η κλιματική αλλαγή επηρεάζει το μέλλον της ανθρώπινης ζωής και φύσης.

Λέξεις κλειδιά: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, τέχνη, μορφές τέχνης, περιβαλλοντική τέχνη

Abstract

In this research, is examined the contribution of Art in Environmental Education.

In the first stage, a bibliographic survey was conducted and sources were searched for Environmental Education (EE) and Education for Sustainable Development (ESD) and the importance of Art and its forms in the educational process.

In the second stage, a survey was conducted using semi-structured interviews of teachers and students views on the importance of Art in education and particularly in Environmental Education (EE). The total number of participants was 10, 5 teachers and 5 students of primary education. The analysis of the results was done using the concomparison method.

The answers were categorized into 3 axes and the results were separated according to the views of teachers and students and then analyzed in depth. The results showed that most of the teachers do the EE lesson in their school and they use art as an educational tool during the educational process and EE.

The students' responses showed that most of them have knowledge about EE and this knowledge is either from personal interest or from university courses. All of the student participants agreed on the positive impact that art has on education. Regarding art-based EE, there were students who knew details and techniques about environmental art and others that responded positively on the contribution of art to EE.

Throughout the survey it seemed that most of the participants either teachers or students would focus on EE because they consider it of major importance in this period where climate change affects the future of human life and nature.

Keywords: Environmental Education, Sustainability Education, environmental art, art forms

Εισαγωγή

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελεί μια προσέγγιση μείζονος σημασίας εξαιτίας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης που υπάρχει. Εκπαιδεύοντας τους ανθρώπους σχετικά με τη σημασία της προστασίας του περιβάλλοντος, μπορούμε να συνεργαστούμε για να δημιουργήσουμε ένα πιο βιώσιμο περιβάλλον για εμάς και τις επόμενες γενιές. Εάν δεν είμαστε σε θέση να διδάξουμε σωστά στους μαθητές την πραγματικότητα του κατεστραμμένου κόσμου μας, οι μελλοντικές γενιές είναι καταδικασμένες να επαναλάβουν τα ίδια λάθη με εμάς.

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι μια διαδικασία αναγνώρισης αξιών και διασαφήνισης εννοιών, ώστε να αναπτυχθούν δεξιότητες και στάσεις αναγκαίες για την κατανόηση και εκτίμηση της αλληλοσυσχέτισης ανθρώπου, πολιτισμού και βιοφυσικού περιβάλλοντος. Σήμερα η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση προσεγγίζει τη διεπιστημονικότητα μεταξύ κοινωνικών και θετικών επιστημών με στόχο τη βέλτιστη κατανόηση των προβλημάτων του περιβάλλοντος (Δημητρίου, 2009). Το επόμενο βήμα είναι η δημιουργία μιας στενής σχέσης μεταξύ της επιστήμης και της τέχνης. Οι δυνατότητες που ανοίγονται μέσα από αυτή τη συνεργασία είναι πολλές. Με την επέκταση αυτής της σχέσης μπορούν να αναπτυχθούν νέες τεχνολογίες και μορφές έκφρασης προσφέροντας ένα νέο φάσμα ευκαιριών για καινοτομία και πρόοδο (Φλογαΐτη, 2009).

Στον ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο μας, έχει γίνει όλο και πιο σημαντικό να προωθήσουμε την κατανόηση και την εκτίμηση για το περιβάλλον και την ανάγκη διατήρησής του. Καθώς εξακολουθούν να ανακύπτουν παγκόσμια περιβαλλοντικά ζητήματα, αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο ότι οι παραδοσιακές προσεγγίσεις στην εκπαίδευση μπορεί να μην είναι αρκετές για να εμπνεύσουν τις απαραίτητες ενέργειες για την προστασία του πλανήτη μας. Αυτή η συνειδητοποίηση έχει οδηγήσει στην εμφάνιση καινοτόμων εκπαιδευτικών μεθοδολογιών, μία από τις οποίες είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση με βάση την τέχνη.

Η σχέση της τέχνης με το περιβάλλον είναι αυτονόητη. Οι ανθρώπινες κοινωνίες ανέκαθεν χρησιμοποιούσαν το περιβάλλον ως θέμα δημιουργικής έκφρασης και καλλιτεχνικής δημιουργίας. Με την τέχνη εξέφραζαν και εκφράζουν την αντίληψή τους για τον κόσμο, τη σχέση τους με τη φύση και τη θέση τους στο συνολικό περιβάλλον. Η τέχνη είναι ένα μέσο επικοινωνίας με το περιβάλλον και τον κόσμο γενικότερα, η οποία μάλιστα συχνά παράγεται με τη χρήση υλικών από το περιβάλλον.

Είναι μια μορφή έκφρασης της εκάστοτε σχέσης μας με το περιβάλλον αλλά και των οραμάτων μας για τον κόσμο (Φλογαΐτη, 2009).

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση με βάση την τέχνη συνδυάζει τη δύναμη της καλλιτεχνικής έκφρασης με τον στόχο της καλλιέργειας του περιβαλλοντικού αλφαριθμητισμού και της ενίσχυσης της αίσθησης της περιβαλλοντικής διαχείρισης. Αναγνωρίζει ότι η τέχνη έχει μια μοναδική ικανότητα να εμπλέκει τα άτομα σε συναισθηματικό και αισθητηριακό επίπεδο, υπερβαίνοντας τα γλωσσικά εμπόδια και συνδέοντας τους ανθρώπους με διαφορετικά υπόβαθρα. Ενσωματώνοντας την τέχνη στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, μπορούμε να αξιοποιήσουμε το δημιουργικό δυναμικό των ατόμων και να τα εμπνεύσουμε να γίνουν ενεργά μέλη της περιβαλλοντικής προστασίας.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό. Το θεωρητικό μέρος αποτελείται από 2 κεφάλαια. Το 1^ο κεφάλαιο χωρίζεται σε 4 υποκεφάλαια που περιλαμβάνουν την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα καθώς και την συμβολή των eco-schools. Στο 1^ο υποκεφάλαιο αναλύεται η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, η ιστορική εξέλιξή της και οι στόχοι της. Στο 2^ο υποκεφάλαιο αναφέρεται η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, αναλύεται η ιστορική της αναδρομή, πότε και με ποιον τρόπο άρχισε να απασχολεί την κοινωνία και πως εισήχθη στα σχολεία. Στο 3^ο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη και γίνεται μια σύντομη αναφορά στα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ) και για την λειτουργία τους στην Ελλάδα. Στο 4^ο υποκεφάλαιο προβάλλεται η σημασία των Eco-schools στο εξωτερικό και στην Ελλάδα. Γνωστοποιούνται οι τρόποι λειτουργίας και αρχές που πρεσβεύουν τα συγκεκριμένα σχολεία.

Στο 2^ο κεφάλαιο αναφέρονται και αναλύονται οι μορφές της Τέχνης και πως συμβάλλουν στην εκπαιδευτική διαδικασία και στην ΠΕ.

Το ερευνητικό κομμάτι ξεκινάει από το 3^ο κεφάλαιο και παρουσιάζει την μεθοδολογία και τα στοιχεία των συμμετεχόντων. Ενώ στο 4^ο κεφάλαιο γίνεται ανάλυση των ημιδομημένων συνεντεύξεων. Τέλος στο 5ο κεφάλαιο συνοψίστηκαν τα συμπεράσματα, έγινε αναφορά στους περιορισμούς της έρευνας και διατυπώθηκαν προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

Κεφάλαιο 1^ο :Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη

1.1 Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

1.1.1 Ορισμός της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι η διαδικασία διδασκαλίας των ανθρώπων, ιδίως των νέων, σχετικά με το περιβάλλον και τον τρόπο προστασίας του. Περιλαμβάνει τη διδασκαλία των ανθρώπων για τον φυσικό κόσμο, τον αντίκτυπο που έχουν οι ανθρώπινες δραστηριότητες στο περιβάλλον και τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να εργαστούμε για να μετριάσουμε και να αποτρέψουμε αυτόν τον αντίκτυπο. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μπορεί να είναι τυπική, μη τυπική ή άτυπη και να λαμβάνει χώρα σε διάφορα περιβάλλοντα, όπως σχολεία, κοινοτικά κέντρα και καταφύγια. Ο όρος Περιβαλλοντική Εκπαίδευση πρωτοεμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και η εστίασή του είναι στην βελτίωση του περιβάλλοντος και την αναβάθμιση της ποιότητας του. Πραγματοποιήθηκαν διεθνείς συναντήσεις για την μελέτη και διασαφήνιση του όρου «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση». Το 1970 στη Nevada των Η.Π.Α, στην πρώτη διεθνή συνάντηση Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (IUCN, 1970) διατυπώθηκε από την οργάνωση ο πρώτος έγκυρος ορισμός της Π.Ε. ο οποίος είναι σημείο αναφοράς στη διεθνή βιβλιογραφία και είχε ως εξής:

«Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι η διαδικασία αναγνώρισης αξιών και διασαφήνισης εννοιών για την ανάπτυξη των ικανοτήτων και των στάσεων που είναι απαραίτητες για την κατανόηση και την εκτίμηση της αλληλοσυσχέτισης ανθρώπου, πολιτισμού και βιοφυσικού περιβάλλοντος. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση απαιτεί πρακτική ενασχόληση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και συνεπάγεται τη διαμόρφωση ενός κώδικα συμπεριφοράς το κάθε άτομο γύρω από τα προβλήματα που αφορούν στην ποιότητα του περιβάλλοντος (IUCN, 1970).

Το 1978 στην Διακήρυξη της Τιφλίδας της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αποδόθηκε καλύτερη ερμηνεία του όρου «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση». Πιο συγκεκριμένα:

«Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση προωθεί την ανάπτυξη σαφούς αντίληψης και ενδιαφέροντος για την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και οικολογική αλληλεξάρτηση σε αστικές και αγροτικές περιοχές. Παρέχει σε κάθε άτομο δυνατότητα απόκτησης γνώσεων, αξιών, στάσεων, αφοσίωσης και δεξιοτήτων που χρειάζονται για να

προστατεύσει και να καλυτερεύσει το περιβάλλον. Συμβάλλει στη δημιουργία νέων προτύπων συμπεριφοράς, ατόμων, ομάδων, κοινωνιών προς το περιβάλλον» (UNESCO, 1978).

1.1.2 Ιστορική Αναδρομή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Οι αναφορές για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ξεκινούν την δεκαετία του 1970. Η αύξηση περιβαλλοντικών προβλημάτων εξαιτίας της ανθρώπινης δραστηριότητας οδήγησε στην αναζήτηση λύσεων. Ταυτόχρονα δημιουργούνται οικολογικά και φιλοπεριβαλλοντικά κινήματα. Η ιδέα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης προήλθε από αυτά τα κινήματα και είχε ως στόχο να αντιμετωπιστεί η υποβάθμιση και η προστασία του περιβάλλοντος (Παπαδημητρίου, 1998· Palmer, & Neal, 1994· Σκαναβή-Τσαμπούκου, 2004· Φλογαΐτη, 1998).

Από την δεκαετία του 1970 μέχρι και σήμερα πραγματοποιήθηκαν συνέδρια και διασκέψεις σε διεθνή και παγκόσμιο επίπεδο που είχαν στόχο την οργάνωση και ανάπτυξη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) και η UNESCO διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο καθώς είναι οι φορείς που διοργανώνουν τις συναντήσεις και συνεργάζονται με άλλους γεγονός που αποδεικνύει τον παγκόσμιο χαρακτήρα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Η πρώτη διεθνής συνάντηση πραγματοποιήθηκε το 1972 στη Στοκχόλμη με θέμα «Το περιβάλλον του Ανθρώπου» και αποτελεί τον πρώτο σταθμό στην πορεία της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Στη διάσκεψη διατυπώθηκαν βασικές αρχές που αφορούν τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, την ποιότητα περιβάλλοντος και την επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων. Για πρώτη φορά εκδηλώνεται η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης σε περιβαλλοντικά θέματα και διαπιστώνεται η ανάγκη δημιουργίας ενός διεθνούς πλαισίου εργασίας (UNESCO, 1982). Για τον λόγο αυτό, η διάσκεψη αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και η ημερομηνία που έχει αναγνωριστεί ως Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος είναι η 5^η Ιουνίου, η ημέρα που διεξήχθη η διάσκεψη. Ακολούθησε το «Διεθνές Συνέδριο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» στο Βελιγράδι το 1975 που οργανώθηκε υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών σε συνεργασία με το Κέντρο Διεθνών Σπουδών του πανεπιστημίου του Βελιγραδίου, και έγινε στο πλαίσιο του διεθνούς προγράμματος για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (International Environmental Education Programme – IEEP). Στο συνέδριο αποτυπώθηκε η περιβαλλοντική κατάσταση και τα προβλήματα που υπάρχουν καθώς και ο τρόπος για την ανάπτυξη της Περιβαλλοντικής

Εκπαίδευσης σε παγκόσμιο επίπεδο. Επίσης, διατυπώνονται οι κατευθυντήριες αρχές για την ανάπτυξη των προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Η διάσκεψη αυτή κατέληξε σε μια διακήρυξη που είναι γνωστή ως « Χάρτα του Βελιγραδίου» (Belgrade Charter).

Οι κατευθυντήριες αρχές για την ανάπτυξη των προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, οι οποίες διατυπώνονται στη «Χάρτα του Βελιγραδίου» προσδιορίζουν το πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, η οποία οφείλει να (UNESCO, 1976):

- *Θεωρεί το περιβάλλον στην ολότητά του, φυσικό και ανθρωπογενές, οικολογικό, πολιτικό, οικονομικό, τεχνολογικό, κοινωνικό, νομοθετικό, πολιτισμικό και αισθητικό*
- *Είναι συνεχής δια βίου διαδικασία, τόσο εντός όσο και εκτός του σχολείου*
- *Είναι διεπιστημονική στην προσέγγισή της*
- *Δίνει έμφαση στην ενεργό συμμετοχή για την πρόληψη και την επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων*
- *Εξετάζει τα περιβαλλοντικά προβλήματα με μια παγκόσμια σκοπιά, λαμβάνοντας υπόψη τις τοπικές ιδιαιτερότητες*
- *Επικεντρώνεται στις σύγχρονες και τις μελλοντικές περιβαλλοντικές καταστάσεις*
- *Εξετάζει όλα τα ζητήματα της ανάπτυξης και της οικονομίας με περιβαλλοντική σκοπιά*
- *Προάγει την αξία και την αναγκαιότητα της συνεργασίας σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων.*

Πίνακας1: Στόχοι της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σύμφωνα με τη χάρτα του Βελιγραδίου (πηγή: Δημητρίου, 2009)

Στόχοι	Ενέργειες
Επίγνωση	<ul style="list-style-type: none"> • Να βοηθήσει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες να αποκτήσουν επίγνωση (ενημέρωση) και ευαισθητοποίηση για το συνολικό περιβάλλον και τα συναφή προβλήματα

Γνώση	<ul style="list-style-type: none"> • να βοηθήσει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες να αποκτήσουν βασική κατανόηση του συνολικού περιβάλλοντος, των συναφών προβλημάτων και την κρίσιμη ευθύνη της ανθρωπότητας για τη θέση και το ρόλο της σε αυτό.
Στάσεις	<ul style="list-style-type: none"> • να βοηθήσει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες να αποκτήσουν σθεναρά αισθήματα ενδιαφέροντος για το περιβάλλον και το κίνητρο για ενεργό συμμετοχή στην προστασία και τη βελτίωση του
Δεξιότητες	<ul style="list-style-type: none"> • να βοηθήσει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες να αποκτήσουν δεξιότητες για την επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων
Ικανότητα αξιολόγησης	<ul style="list-style-type: none"> • να βοηθήσει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες να αξιολογούν τα μέτρα που λαμβάνονται για το περιβάλλον και τα εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχέση με οικολογικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς, αισθητικούς και εκπαιδευτικούς παράγοντες.
Συμμετοχή	<ul style="list-style-type: none"> • να βοηθήσει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες να αναπτύξουν την αίσθηση υπευθυνότητας και αίσθηση του επείγοντος αναφορικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα ώστε να διασφαλίσουν κατάλληλη δράση για την επίλυση των προβλημάτων αυτών.

Το 1977 πραγματοποιήθηκε η πρώτη Παγκόσμια Διακυβερνητική Διάσκεψη για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Τιφλίδα της πρώην Σοβιετικής Ένωσης από το Διεθνές Πρόγραμμα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση IEEP. Συμμετείχαν 67 κράτη και διάφοροι φορείς που ήταν μέλη των Ηνωμένων Εθνών και μη κυβερνητικών οργανώσεων. Στη Διακήρυξη περιλαμβάνονται 41 συστάσεις που αφορούν 3 κεντρικούς άξονες με επιμέρους ζητήματα.

Πίνακας 2. Διακήρυξη της Τιφλίδας: κεντρικοί άξονες, αντίστοιχα επιμέρους ζητήματα και αριθμός συστάσεων (UNESCO, 1978)

Κεντρικοί άξονες/ Επιμέρους ζητήματα/ Συστάσεις
<i>Ο ρόλος, οι στόχοι και οι κατευθυντήριες αρχές της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (1-5)</i>
<ul style="list-style-type: none">
• Περιβαλλοντική κατάσταση και εκπαίδευση
• Σκοποί, κατηγορίες στόχων, ορισμένες κατευθυντήριες αρχές της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης
• Ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην εθνική πολιτική των κρατών και την πολιτική ανάπτυξης
• Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στη μη τυπική εκπαίδευση
<i>Στρατηγικές για την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σε εθνικό επίπεδο (6-21)</i>
<ul style="list-style-type: none">
• Οργανωτική δομή
• Ομάδες-στόχοι της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης
• Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για το ευρύ κοινό
• Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για επαγγελματικές ομάδες
• Περιεχόμενα και μέθοδοι
• Κατάρτιση εκπαιδευτικών
• Διδακτικό- μαθησιακό υλικό
• Διάδοση πληροφοριών <p>α) Προγράμματα και στρατηγικές περιβαλλοντικής πληροφόρησης β) Περιβαλλοντική πληροφόρηση από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης</p> <ul style="list-style-type: none">
• Έρευνα
<i>Διεθνής και περιφερειακή συνεργασία (συστάσεις 22-41)</i>
<ul style="list-style-type: none">
• Γενικές προτάσεις
• Προτάσεις για την περιφερειακή συνεργασία

Τα νέα δεδομένα των περιβαλλοντικών προβλημάτων δεν ήταν θετικά. Απεναντίας σε σύγκριση με το 1972, τα περιβαλλοντικά ζητήματα δεν είχαν καμία βελτίωση ως προς την αντιμετώπισή τους. Παρατηρήθηκε ότι η ρύπανση δεν έχει όρια καθώς τη δεκαετία του 1970 συνέβησαν ατυχήματα με σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Κάποια από τα ατυχήματα είναι στην πόλη Flixborough στο Ηνωμένο Βασίλειο το 1974, στο Sevezo στην Ιταλία το 1976. Ωστόσο, κατά την διάρκεια του Συνεδρίου αναγνωρίστηκε ότι η σχέση της ανάπτυξης με το περιβάλλον είναι

αντιφατική καθώς η ανάπτυξη σε οποιοδήποτε κλάδο ήταν απαραίτητη μεν, όμως ήταν η κύρια αιτία της περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

1.1.3 Οι τρεις διαστάσεις της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Οι τρεις διαστάσεις της Π.Ε. αλληλεξαρτώνται και συνδέονται συνθέτοντας τη σύγχρονη έννοια της Π.Ε. Οι διαστάσεις αυτές σχετίζονται με τους τρεις διαφορετικούς τρόπους σύνδεσης του περιβάλλοντος με την εκπαίδευση και είναι οι παρακάτω (Γεωργόπουλος & Τσαλίκη, 1993):

Εκπαίδευση δια μέσου του περιβάλλοντος.

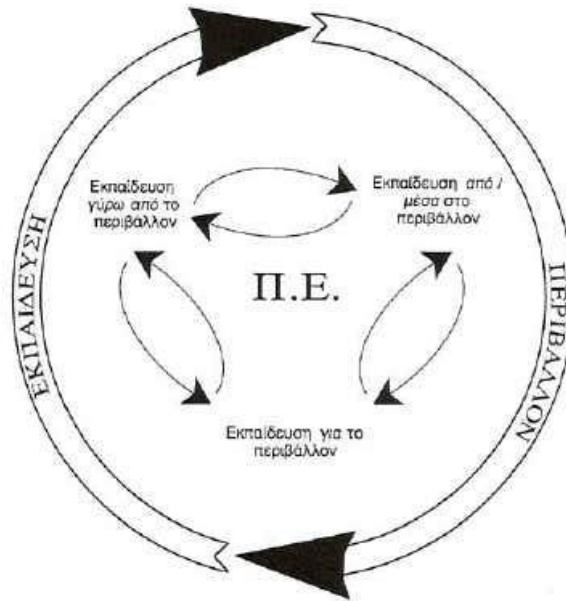
Στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως εκπαιδευτική διαδικασία όλες οι δραστηριότητες πραγματοποιούνται μέσα στο περιβάλλον καθώς ο μαθητής βρίσκεται σε άμεση σχέση μαζί του. Το περιβάλλον δεν αποτελεί μόνο γνωστικό αντικείμενο αλλά λειτουργεί και ως πηγή ανάπτυξης δεξιοτήτων και ικανοτήτων

Εκπαίδευση για το περιβάλλον

Είναι η εκπαίδευση για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας του περιβάλλοντος που σχετίζεται με την χρήση του από τον άνθρωπο. Περιλαμβάνει τους οικονομικούς, πολιτικούς, και κοινωνικούς παράγοντες καθώς επηρεάζουν άμεσα το περιβάλλον

Εκπαίδευση για χάρη του περιβάλλοντος

Η εκπαίδευση αυτή έχει ως στόχο την απόκτηση ηθικών αξιών και σωστών κωδικών συμπεριφοράς, οι οποίοι θα αφορούν ευνοϊκές αποφάσεις για την διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος.

Σχημ.1 Οι τρεις διαστάσεις της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης
(πηγή: Σόλαρης, χ.χ.)

1.2 Η εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη

1.2.1 Ορισμός της αειφορίας

Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης εισήχθη για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1980 και έκτοτε έχει καταστεί βασικό επίκεντρο των παγκόσμιων πολιτικών συζητήσεων. Η αειφόρος ανάπτυξη αναφέρεται στην πρακτική της ικανοποίησης των αναγκών της παρούσας γενιάς χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες. Περιλαμβάνει την εξισορρόπηση οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών εκτιμήσεων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, ώστε να διασφαλίζεται ότι οι πόροι χρησιμοποιούνται με τρόπο που να είναι βιώσιμο μακροπρόθεσμα. Στο Διεθνές Πρόγραμμα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Μόσχα το 1987 προσδιορίστηκε ο ευρύτερα χρησιμοποιημένος ορισμός της Αειφόρου Ανάπτυξης ως. Συγκεκριμένα την αειφόρο ανάπτυξη την χαρακτήρισαν ως «το είδος της ανάπτυξης που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες» και αφορά τη διαγενεακή αλληλεγγύη. Ένας ακόμη ορισμός για την αειφορία είναι ο εξής: « Αειφόρο θεωρείται το είδος εκείνο της ανάπτυξης που δεν υπερβαίνει τα όρια της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων που στηρίζουν τη ζωή στον πλανήτη» (IUCN, UNEP, WWF 1991)

1.2.2 Ιστορική αναδρομή

Το καλοκαίρι του 1987 στην Μόσχα το Διεθνές Πρόγραμμα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση διοργάνωσε το «Διεθνές Συνέδριο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και κατάρτιση». Εκεί, ήταν η πρώτη φορά που ασχολήθηκαν με την αναζήτηση νέων μεθόδων στην προοπτική της αειφόρου ανάπτυξης. Από το συνέδριο που πραγματοποιήθηκε την προηγούμενη δεκαετία στην Τιφλίδα μέχρι το 1987 υπήρξε μια πρόοδος στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση καθώς είχε ενσωματωθεί στα εκπαιδευτικά προγράμματα χωρών. Επιπλέον, είχε δημιουργηθεί υλικό για την επιμόρφωση και υποστήριξη των εκπαιδευτικών. Περισσότεροι από 30 τόμοι είχαν εκδοθεί και αποτελούσαν βασικά εργαλεία για την εφαρμογή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Κατά την διάρκεια του Συνεδρίου, οι παρατηρήσεις που έγιναν αξιοποιήθηκαν και δημιούργησαν ένα ολοκληρωμένο σχέδιο δράσης για την προώθηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, το οποίο υιοθετήθηκε την δεκαετία του 1990. Η ονομασία του ήταν «Διεθνής στρατηγική για δράση στο πεδίο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και κατάρτισης για τη δεκαετία του 1990». Αποτελούνταν από 9 θεματικές ενότητες και προτεινόμενες δράσεις (UNESCO,1988, σελ.7-24). Το 1992 στην Σύνοδο Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη που έγινε στο Ρίο ντε Τζανέιρο η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση συνδέθηκε με την αειφόρο ανάπτυξη και την αειφορία. Ο σκοπός της συνόδου ήταν η βελτίωση του περιβάλλοντος και η ποιότητα ζωής του ανθρώπου πάνω στον πλανήτη. Στη διακήρυξη δόθηκε η ονομασία Agenda 21 και αναφέρει συνολικά 40 κεφάλαια για τα ζητήματα που αφορούν την επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων και την διαμόρφωση των συνθηκών για την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης.

Στην Agenda 21 η εκπαίδευση αποτελεί κεντρικό άξονα για την επιτυχή υλοποίηση των στόχων της, ιδιαίτερα τα κεφάλαια 36 και 25 με τίτλο «Προώθηση της εκπαίδευσης, ενημέρωσης και κατάρτισης του γενικού κοινού» και «Παιδιά και νέοι στην αειφόρο ανάπτυξη». Στο κεφάλαιο 36 γίνεται αναφορά στην αναπτυξιακή εκπαίδευση, την οποία συνδέει με την περιβαλλοντική. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται ο όρος «Περιβαλλοντική και αναπτυξιακή εκπαίδευση». Στο πλαίσιο αυτό, ορίζονται 3 τομείς δράσης οι οποίοι αφορούν:

1. Τον επαναπροσανατολισμό της εκπαίδευσης προς την αειφόρο ανάπτυξη
2. Την ενημέρωση των πολιτών

3. Την προώθηση της κατάρτισης

Σύμφωνα με την Agenda 21, για να επιτευχθούν οι στόχοι της αειφορικής ανάπτυξης η εκπαίδευση έχει καθοριστικό ρόλο καθώς (UNESCO, 1992)

A) τον επαναπροσανατολισμό της εκπαίδευσης προς την αειφόρο ανάπτυξη

Η εκπαίδευση αποτελεί μια διαδικασία με την οποία τα άτομα και οι κοινωνίες μπορούν να αξιοποιήσουν πλήρως το δυναμικό τους. Η εκπαίδευση αποτελεί αποφασιστικό και κρίσιμο παράγοντα στην προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης και τη βελτίωση της ικανότητας των πολιτών να κατανοούν και να αντιμετωπίζουν τα ζητήματα της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος (εδάφιο 36.3)

B) την ενημέρωση των πολιτών

Τα περισσότερα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν δημιουργηθεί από ανθρώπινες δραστηριότητες και επιλογές εξαιτίας είτε ανεπαρκούς είτε μη ακριβούς ενημέρωσης. Δεν αντιλαμβάνονται την αλληλένδετη σχέση ανάμεσα σε ανθρώπινες δραστηριότητες και ποιότητα περιβάλλοντος. Ο τομέας της ενημέρωσης των πολιτών είναι απαραίτητος καθώς υπάρχει ανάγκη για ευαισθητοποίηση του κοινού και η συμμετοχή τους στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Ο στόχος του τομέα αυτού είναι η αύξηση της αίσθησης της ατομικής περιβαλλοντικής ευθύνης

Γ) την προώθηση της κατάρτισης

Ο τρίτος τομέας απευθύνεται στην δημιουργία προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης που να ασχολούνται με την ενημέρωση των ατόμων για θέματα του περιβάλλοντος, αλλά και η προώθηση των ήδη επαγγελματιών και εργαζομένων στον τομέα του περιβάλλοντος. Ο σκοπός του τομέα αυτού είναι η δημιουργία συμπεριφορών φιλικών προς το περιβάλλον και την σύμφωνες με την αειφόρο ανάπτυξη. Η ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού θα διευκολύνει στην ενημέρωση των πολιτών για τα θέματα του περιβάλλοντος.

Από το 1992 μέχρι το 1997 πραγματοποιήθηκαν διεθνή συνέδρια υπό την αιγίδα της UNESCO με επίκεντρο την αειφόρο ανάπτυξη. Το 1997 διοργανώνεται από την UNESCO στην Θεσσαλονίκη διεθνής διάσκεψη με θέμα «Περιβάλλον και κοινωνία: εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση των πολιτών για την αειφορία». Στην διάσκεψη συμμετείχαν ερευνητές και εκπρόσωποι από 83 διαφορετικά κράτη. Η διάσκεψη σχετίζονταν με τα νέα δεδομένα της Agenda 21. Στη Διάσκεψη της Θεσσαλονίκης, έγινε η πρόταση για την υιοθέτηση του όρου «εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία».

Σύμφωνα με το ζήτημα αυτό αναφέρεται (UNESCO- EPD, 1997)

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, καθώς αναπτύχθηκε μέσα στο πλαίσιο των προτάσεων της Τιφλίδας και καθώς εξελισσόμενη συμπεριέλαβε το σύνολο του φάσματος των παγκοσμίων περιβαλλοντικών ζητημάτων που περιλαμβάνονται στην Agenda21, αλλά και το σύνολο των προτάσεων για την εκπαίδευση που διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο των σημαντικότερων συνεδριών σχετικά με το περιβάλλον, αντιμετωπίστηκε η εκπαίδευση για την αειφορία. Η προσέγγιση αυτή της επιτρέπει να αναφέρεται ενδεχομένως ως εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία» (άρθρο 11)

Το 2002 στο Γιοχάνεσμπουργκ της Ν. Αφρικής διεξάγεται η Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για την Αειφόρο Ανάπτυξη (World Summit on Sustainable Development- WSSD). Εκεί ίσως έγινε για πρώτη φορά κατανοητό ότι η αειφορία είναι η μοναδική λύση στην αντιμετώπιση της υποβάθμισης της ποιότητας του περιβάλλοντος αλλά και την αντιμετώπιση της φτώχειας και της ανισότητας των λαών.

Η προώθηση της ανάπτυξης σύμφωνα με τους όρους της αειφορίας σχετίζονταν με τρεις τομείς: την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος (UNESCO 2002,σελ.3). Στην δεκαετία που ήταν αφιερωμένη στην «Εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη» (εφεξής ΕΑΑ) την περίοδο 2005-2014 θα αναφερθούν πιο στοχευμένα σε αυτούς τους τρεις πυλώνες τις αειφορίας.

Στην δεκαετία που κηρύχθηκε για την ΕΑΑ η UNESCO ήταν ο βασικός εκπρόσωπος της και ανέλαβε την προώθηση της. Σύμφωνα με την UNESCO (2005) ο απώτερος σκοπός της Δεκαετίας είναι:

«Να ενσωματώσει τις αξίες και τις πρακτικές της αειφόρου ανάπτυξης σε όλες τις μορφές της εκπαίδευσης και της μάθησης. Αυτή η εκπαιδευτική προσπάθεια προτίθεται να ενθαρρύνει αλλαγές στη συμπεριφορά προς τη διαμόρφωση ενός αειφόρου μέλλοντος με όρους περιβαλλοντικής ισότητας, οικονομικής αειφορίας και δίκαιης κοινωνίας για τις τωρινές και μελλοντικές γενεές. (σελ.5)»

Για την υλοποίηση του σκοπού της, η εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη έθεσε τέσσερις βασικούς στόχους (UNESCO, 2005, σελ. 5):

1. Να διευκολύνει τη δικτύωση, την ανταλλαγή απόψεων και την αλληλεπίδραση μεταξύ των εμπλεκόμενων στην ΕΑΑ
2. Να ενισχύει και να βελτιώνει την ποιότητα της διδασκαλίας και μάθησης στην εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη

3. Να βοηθά τις χώρες να επιτυγχάνουν τους στόχους της ανάπτυξης μέσα από τις προσπάθειες της ΕΑΑ
4. Να παρέχει στις χώρες νέες ευκαιρίες για την ενσωμάτωση της ΕΑΑ στις μεταρρυθμιστικές εκπαιδευτικές τους προσπάθειες

1.2.3 Οι 3 πυλώνες για την αειφορία

Την δεκαετία της ΕΑΑ διαπιστώνεται ότι η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης δεν είναι σταθερή έννοια και είναι ανοικτή σε νέες ερμηνείες. Επίσης ασχολήθηκαν και στην ερμηνεία των τριών πυλώνων της αειφορίας, πιο συγκεκριμένα αναφέρεται (UNESCO, 2005)

Κοινωνία: επιδιώκεται η κατανόηση των κοινωνικών θεσμών και του ρόλου τους στην αλλαγή και την ανάπτυξη, καθώς επίσης των δημοκρατικών και συμμετοχικών συστημάτων τα οποία παρέχουν τη δυνατότητα στην ελεύθερη έκφραση των απόψεων, την επιλογή των κυβερνήσεων και την εξάλειψη των διαφόρων.

Περιβάλλον: επιδιώκεται η κατανόηση των φυσικών πόρων και της ευθραυστότητας των φυσικών περιβαλλοντικών και των επιπτώσεων στο περιβάλλον των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και αποφάσεων, με τη δέσμευση, τα περιβαλλοντικά θέματα να αποτελούν συνιστώσα της κοινωνικής και οικονομικής αναπτυξιακής πολιτικής.

Οικονομία: επιδιώκεται η ευαισθητοποίηση ως προς τα όρια και τις δυνατότητες της οικονομικής μεγέθυνσης και των επιπτώσεων της στην κοινωνία και το περιβάλλον, με τη δέσμευση να αποτιμούνται τα ατομικά και κοινωνικά επίπεδα κατανάλωσης στην προοπτική της προστασίας του περιβάλλοντος και της κοινωνικής δικαιοσύνης (σελ.5).

Σχημ.2 Η εκπαίδευση ως κοινή βάση των πυλώνων της Αειφόρου Ανάπτυξης
(Πηγή: Σκούλλος, 2004)

1.3 Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα

Ο όρος «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» άρχισε να χρησιμοποιείται στην Ελλάδα το 1976 (Παπαδημητρίου, 1998) και βασίστηκε στις αποφάσεις διεθνών οργανισμών. Η Γραμματεία του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος που ανήκε στο τότε Υπουργείο Συντονισμού το 1977 καταθέτει πρόταση για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Αθανασάκης, 1996). Το 1980 το Υπουργείο Συντονισμού σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή επιτροπή οργανώνουν στην Αθήνα επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και έπειτα ξεκινούν τα προγράμματα Π.Ε. Το 1985 δημιουργούνται γραφεία στο Υπουργείο Παιδείας αποκλειστικά για την Π.Ε. και συνεργάζονται με τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Το 1990, ψηφίζεται ο νόμος 1982/31-07-1990 με τον οποίο γίνεται εισαγωγή της ΠΕ στις ελληνικές σχολικές μονάδες. Χαρακτηριστικά η παράγραφος 13 του άρθρου 111 αναφέρει: *«Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελεί τμήμα των προγραμμάτων των σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Σκοπός της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον, να ευαισθητοποιηθούν για τα προβλήματα που συνδέονται με αυτό και να δραστηριοποιηθούν με ειδικά προγράμματα*

ώστε να συμβάλλουν στη γενικότερη προσπάθεια αντιμετώπισής τους. Με αποφάσεις του Υπουργού Παιδείας καθορίζονται τα πλαίσια και ο τρόπος εφαρμογής και χρηματοδότησης ειδικών προγραμμάτων Π.Ε. Σε κάθε Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης μπορεί να αποσπάται για τρία χρόνια ένας εκπαιδευτικός με απόφαση του οικείου Νομάρχη, ως υπεύθυνος Π.Ε. Τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των Υπεύθυνων Π.Ε καθορίζονται με αποφάσεις του Υπουργού Παιδείας που δημοσιεύονται στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Με όμοιες αποφάσεις μπορούν να ιδρύονται Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και να καθορίζονται οι στόχοι τους καθώς και ο τρόπος στελέχωσης και λειτουργίας τους».

Με το νόμο 1246/14-05-1991 η παραπάνω διάταξη επεκτείνεται και στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Καθώς το Υπουργείο Παιδείας αντιλαμβανόταν την σημασία της, η Π.Ε εξελισσόταν συνεχώς. Σύντομα συνδέθηκε με την αειφορία και μετεξελίσσεται σε Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (Φαραγγιτάκης και Σπανού, 2006). Στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ) που εκδόθηκε το 2003 αλλά και στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (ΑΠΣ) που εκδόθηκε το 2011 και αναθεωρήθηκε το 2014 γίνεται σημαντική αναφορά στο ενδιαφέρον για το περιβάλλον. «...Η ηθική, πνευματική και φυσική αγωγή των μαθητών συμβάλλει στη διαμόρφωση ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων που αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην αξία της ανθρώπινης ζωής, των δικαιωμάτων του ανθρώπου αλλά και του φυσικού περιβάλλοντος και επιδιώκουν καλύτερη ποιότητα ζωής» (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2003).

Υπάρχει ένας αριθμός εκπαιδευτικών που ενώ υποστηρίζει την Π.Ε. σαν ιδέα, στην υλοποίηση της δεν υπάρχει αρκετή οργάνωση και λειτουργεί κατά βάση εθελοντικά. Αυτό υποβαθμίζει σημαντικά την ανάγκη και την συμβολή της Π.Ε. στα σχολεία.

1.3.1 Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) λειτουργούν εδώ και 30 χρόνια. Το πρώτο Κ.Π.Ε. ιδρύθηκε στην Κλειτορία Αχαΐας και ξεκίνησε να λειτουργεί το 1993. Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης αποτελούν ένα αποκεντρωμένο δίκτυο βιώσιμων δημόσιων εκπαιδευτικών δομών υπό το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, με εστίαση στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και την υποστήριξή της σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ο στόχος των Κ.Π.Ε. είναι η καλλιέργεια συνείδησης και ευαισθητοποίησης των μαθητών σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Σήμερα στην Ελλάδα υπάρχουν 58 Κ.Π.Ε. Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) μετατρέπονται σε Κέντρα Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία (Κ.Ε.ΠΕ.Α.), βάσει του Νόμου 4823/2021 – ΦΕΚ 136/Α/3-8-2021 και συγκεκριμένα των άρθρων 18 και 19 «Αποστολή και αρμοδιότητες των Κέντρων Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία».

1.4 Τα Eco-Schools

Τα οικολογικά σχολεία είναι ένα παγκόσμιο πρόγραμμα που στοχεύει στην προώθηση πρακτικών βιώσιμης ανάπτυξης και περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία και στις γύρω κοινότητες. Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 1994 από το Ίδρυμα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (FEE) και σήμερα δραστηριοποιείται σε περισσότερες από 73 χώρες από οργανισμούς-μέλη της FEE και σε 26 χώρες μέσω των Διεθνών Σχολείων.

Το πρόγραμμα Eco-Schools ενθαρρύνει τα σχολεία να υιοθετήσουν πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης και να εμπλέξουν τους μαθητές, τους εκπαιδευτικούς και την ευρύτερη κοινότητα στις προσπάθειές τους. Στα σχολεία απονέμεται η πιστοποίηση "Πράσινη Σημαία" εάν πληρούν ορισμένα κριτήρια, όπως η ανάπτυξη ενός σχεδίου δράσης, η τακτική παρακολούθηση και αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιδόσεών τους και η συμμετοχή των μαθητών και της ευρύτερης κοινότητας στις προσπάθειές τους.

Το πρόγραμμα καλύπτει ένα ευρύ φάσμα περιβαλλοντικών θεμάτων, όπως η μείωση των αποβλήτων και η ανακύκλωση, η εξοικονόμηση ενέργειας, η διαχείριση του νερού, οι βιώσιμες μεταφορές και η διατήρηση της βιοποικιλότητας. Συμμετέχοντας στο πρόγραμμα, τα σχολεία μπορούν να συμβάλουν στην ευαισθητοποίηση σχετικά με τα περιβαλλοντικά ζητήματα, να προωθήσουν βιώσιμες συμπεριφορές και να εμπνεύσουν τις μελλοντικές γενιές να αναλάβουν δράση για την προστασία του πλανήτη.

Η συμμετοχή στο πρόγραμμα Eco-Schools βοηθά τους μαθητές να αναπτύξουν δεξιότητες ηγεσίας, ομαδικής εργασίας, επίλυσης προβλημάτων και κριτικής σκέψης, ενώ παράλληλα μαθαίνουν για τα περιβαλλοντικά ζητήματα και αναλαμβάνουν δράση για την αντιμετώπισή τους. Εφαρμόζοντας βιώσιμες πρακτικές στο σχολείο και την κοινότητά τους, οι μαθητές γίνονται φορείς αλλαγής και συμβάλλουν στη δημιουργία ενός πιο βιώσιμου μέλλοντος για όλους.

Τα οικολογικά σχολεία διευκολύνουν την επαφή μεταξύ των συμμετεχόντων ιδρυμάτων όχι μόνο σε εθνικό επίπεδο, αλλά και σε διεθνές. Αυτές οι συνδέσεις παρέχουν την ευκαιρία στα σχολεία να ανταλλάσσουν περιβαλλοντικές πληροφορίες, μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν ως μέσο για πολιτιστικές ανταλλαγές και για τη βελτίωση των γλωσσικών δεξιοτήτων. Τα Eco-Schools ενσταλάζουν στους μαθητές ένα αίσθημα ευθύνης και καλλιεργεί μια βιώσιμη νοοτροπία την οποία μπορούν να εφαρμόζουν καθημερινά. Εξοπλίζει τους εμπλεκόμενους με την ορμή να κάνουν πραγματικά τη διαφορά και να διαδώσουν μια τέτοια προληπτική συμπεριφορά στην οικογένεια και τους φίλους τους, μεταδίδοντάς την τελικά στις μελλοντικές γενιές.

Καθώς οι μαθητές μεγαλώνουν, το πρόγραμμα μεγαλώνει μαζί τους. Όταν οι φοιτητές ξεκίνησαν την τριτοβάθμια εκπαίδευση σε διάφορες χώρες, θέλησαν να συμμετάσχουν στην Eco Committee μόνο και μόνο για να ανακαλύψουν ότι δεν υπήρχε! Έτσι πλησίασαν τους πρυτάνεις ή τους κοσμήτορες για να ρωτήσουν το γιατί. Κάποιοι οραματιστές πανεπιστημιακοί καθηγητές και προσωπικό συμφώνησαν να τρέξουν το πρόγραμμα Eco-Schools με τη βοήθεια των Εθνικών τους Διαχειριστών φυσικά, και έγινε γνωστό ως FEE EcoCampus. Ξεκίνησε στη Ρωσία το 2003 και οι πρώτες Πράσινες Σημαίες ολόκληρου του ιδρύματος απονεμήθηκαν στην Ιρλανδία το 2010.

Συνολικά τα eco-schools προσφέρουν μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στην περιβαλλοντική εκπαίδευση, που συνδυάζει τη γνώση με την πράξη και τη συμμετοχή των μαθητών. Αυτό βοηθά στη δημιουργία μιας νεότερης γενιάς που είναι πιο ενημερωμένη, ευαισθητοποιημένη και αναλαμβάνει δράση για την προστασία και τη βελτίωση του περιβάλλοντος

1.4.1 Τα Eco-Schools στην Ελλάδα

Το πρόγραμμα στην Ελλάδα ξεκίνησε το 1995 και απευθύνεται σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες των σχολείων. Έχει εγκριθεί από το Υπουργείο Παιδείας Διά Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων με συντονιστικό φορέα τη Διεύθυνση Β'Βάθμιας Εκπαίδευσης Β' Αθήνας και εθνικό χειριστή, από το 1995, την Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης (ΕΕΠΦ). Όλα τα σχολεία έχουν το δικαίωμα συμμετοχής. Στην χώρα μας μέχρι το σχολικό έτος 2017-2018 βραβευτήκαν 387 σχολεία από την έναρξη λειτουργίας του προγράμματος. Ο συντονιστής του δικτύου είναι το Ίδρυμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης/ Foundation for environmental education (FEE). Ο

χειριστής του προγράμματος από το 1995 είναι η Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης.

Συνδυάζοντας τη μάθηση με πρακτικές εμπειρίες, ολόκληρο το πρόγραμμα διεξάγεται σύμφωνα με μια ολοκληρωμένη, συμμετοχική προσέγγιση που περιλαμβάνει μαθητές, εκπαιδευτικούς και την τοπική κοινότητα στο σύνολό της.

Το πρόγραμμα Eco-Schools είναι ένας ιδανικός τρόπος για τα σχολεία να ξεκινήσουν μια ουσιαστική πορεία προς τη βελτίωση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος ενός σχολείου, μια αλλαγή που οδηγεί αναπόφευκτα σε ένα πιο βιώσιμο, λιγότερο δαπανηρό και πιο υπεύθυνο σχολικό περιβάλλον.

1.4.2 Πως λειτουργούν τα Eco-schools

Το πρόγραμμα Eco-Schools αποτελείται από τρία δομικά στοιχεία - το πλαίσιο των επτά βημάτων, τα θέματα Eco-Schools και την αξιολόγηση για την Πράσινη Σημαία. Για να είναι επιτυχές το πρόγραμμα απαιτεί υποστήριξη από τους διευθυντές των σχολείων και το Διοικητικό Συμβούλιο. Η ενεργός συμμετοχή του προσωπικού είναι επιβεβλημένη, καθώς και η μακροπρόθεσμη δέσμευση και η προθυμία συμμετοχής των μαθητών στη λήψη αποφάσεων.

Σχήμ.3 Τα 7 βήματα μεθοδολογίας των eco-schools

(πηγή: <https://www.ecoschools.gr/>)

1.4.3 Οι εκπαιδευτικές αρχές των eco-schools

Το Ίδρυμα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, έχει συμφωνήσει σε αυτές τις οκτώ Εκπαιδευτικές Αρχές για να καθοδηγήσει το έργο αυτό προς την κατεύθυνση της αριστείας στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση/Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη.

1. Οι συμμετέχοντες να εμπλέκονται στη διαδικασία μάθησης/διδασκαλίας
2. Οι συμμετέχοντες να αναλαμβάνουν δράση σε θέματα αειφορίας στην πραγματική ζωή
3. Οι συμμετέχοντες να συνεργάζονται
4. Οι συμμετέχοντες να αναπτύξουν την κριτική σκέψη τους και να είναι ανοιχτοί στην αλλαγή
5. Ενθαρρύνουν τους συμμετέχοντες να μοιράζονται ιστορίες για τις επιτυχίες, τις αποτυχίες και τις αξίες τους, να μάθουν από αυτές και να στηρίζουν ο ένας τον άλλον

6. Συνεχής διερεύνηση, δοκιμή και ανταλλαγή καινοτόμων προσεγγίσεων, μεθοδολογιών και τεχνικών
7. Ενθαρρύνουν τους συμμετέχοντες να γνωρίζουν τις πολιτιστικές πρακτικές ως αναπόσπαστο μέρος των θεμάτων βιωσιμότητας
8. Να διασφαλίζουν ότι οι συνεχείς βελτιώσεις μέσω της παρακολούθησης και της αξιολόγησης αποτελούν κεντρικό στοιχείο των προγραμμάτων

1.4.4 Η σύνδεση των eco-schools με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Τα οικολογικά σχολεία και η περιβαλλοντική τέχνη συνδέονται στενά μεταξύ τους, καθώς και τα δύο στοχεύουν στην προώθηση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης, της βιωσιμότητας και της θετικής αλλαγής. Τα οικολογικά σχολεία είναι ένα διεθνές πρόγραμμα που ενθαρρύνει τα σχολεία να υιοθετήσουν βιώσιμες πρακτικές, να ενσωματώσουν την περιβαλλοντική εκπαίδευση στο πρόγραμμα σπουδών και να εμπλέξουν τους μαθητές σε περιβαλλοντικές πρωτοβουλίες. Από την άλλη πλευρά, η περιβαλλοντική τέχνη αναφέρεται σε καλλιτεχνικές εκφράσεις που αφορούν οικολογικές και περιβαλλοντικές ανησυχίες, συχνά χρησιμοποιώντας φυσικά υλικά ή αναδεικνύοντας περιβαλλοντικά ζητήματα.

Τόσο τα οικολογικά σχολεία όσο και η περιβαλλοντική τέχνη επιδιώκουν να εκπαιδεύσουν και να ευαισθητοποιήσουν σχετικά με τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Στοχεύουν να εμπνεύσουν δράση και να προωθήσουν τη θετική αλλαγή. Τα οικολογικά σχολεία ενθαρρύνουν τους μαθητές να συμμετέχουν ενεργά σε περιβαλλοντικές πρωτοβουλίες, όπως προγράμματα ανακύκλωσης, εξοικονόμησης ενέργειας και κοινοτικά έργα. Η περιβαλλοντική τέχνη λειτουργεί συχνά ως καταλύτης για κοινωνικό και περιβαλλοντικό ακτιβισμό, παρακινώντας τα άτομα να αναλάβουν δράση, να ευαισθητοποιηθούν και να υποστηρίξουν βιώσιμες πρακτικές.

Η σύνδεση μεταξύ των οικολογικών σχολείων και της περιβαλλοντικής τέχνης έγκειται στους κοινούς τους στόχους που είναι η προώθηση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης, η προώθηση της βιωσιμότητας και η ενθάρρυνση των ατόμων να γίνουν ενεργοί συμμετέχοντες στη δημιουργία ενός πιο περιβαλλοντικά συνειδητοποιημένου και υπεύθυνου κόσμου.

Κεφάλαιο 2^ο : Οι τέχνες στην εκπαίδευση

2.1 Οι τέχνες στην εκπαίδευση

Η ενασχόληση με τις τέχνες στην εκπαίδευση βελτιώνει την διαδικασία της μάθησης και της διδασκαλίας. Οι τέχνες που συνήθως περιλαμβάνονται στα σχολικά προγράμματα είναι η Λογοτεχνία, η Ποίηση, η Μουσική, τα Εικαστικά. Οι τέχνες συμβάλουν στο εκπαιδευτικό έργο καθώς διαμορφώνουν αξίες, στάσεις και συμπεριφορές των μαθητών

Η τέχνη μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση, καθώς μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να αναπτύξουν διάφορες δεξιότητες και να ενισχύσουν τη δημιουργικότητά τους. Η τέχνη πρέπει να περιλαμβάνεται στην εκπαίδευση διότι επιτρέπει στους μαθητές να εκφραστούν δημιουργικά και να εξερευνήσουν τα συναισθήματά τους μέσω των εικαστικών τεχνών ή των παραστάσεων. Τους ενθαρρύνει να σκέφτονται έξω από το κουτί και να αναπτύσσουν δεξιότητες κριτικής σκέψης. Επίσης, μέσω της τέχνης αναπτύσσεται η πολιτιστική ευαισθητοποίηση καθώς η τέχνη αποτελεί ουσιαστική πτυχή του πολιτισμού και της ιστορίας. Η μελέτη της τέχνης μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν διαφορετικούς πολιτισμούς και παραδόσεις, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη ενσυναίσθηση και κατανόηση των άλλων. Στην καλλιτεχνική εκπαίδευση απαιτούνται λεπτές κινητικές δεξιότητες, οι οποίες είναι απαραίτητες για τη συνολική επιδεξιότητα και τον συντονισμό. Μπορεί ακόμη να βοηθήσει στην ανάπτυξη γνωστικών ικανοτήτων, όπως η επίλυση προβλημάτων, η αντίληψη του χώρου και η διατήρηση της μνήμης. Επιπλέον, η τέχνη μπορεί να έχει θεραπευτική επίδραση στους μαθητές, προάγοντας τη χαλάρωση και μειώνοντας τα επίπεδα άγχους. Μπορεί επίσης να βελτιώσει την ψυχική υγεία παρέχοντας διέξοδο για αυτοέκφραση και βοηθώντας τους μαθητές να επεξεργαστούν τα συναισθήματά τους.

Συνολικά, η ενσωμάτωση της τέχνης στην εκπαίδευση μπορεί να έχει θετικό αντίκτυπο στην προσωπική και ακαδημαϊκή ανάπτυξη των μαθητών, βελτιώνοντας τη συνολική μαθησιακή τους εμπειρία. Σ' αυτό συνηγορούν και τα πορίσματα της Νέας Παιδαγωγικής για την ανάπτυξη πολλαπλών τύπων νοημοσύνης, καθώς απ' τους βασικούς σκοπούς της εκπαίδευσης είναι η ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού σε επίπεδο γνωστικό, ηθικό, κοινωνικό, συναισθηματικό.

2.2 Η Τέχνη στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Ως Περιβαλλοντική Τέχνη ορίζεται η Τέχνη που συμβάλει στη σχέση του ανθρώπου με τον φυσικό κόσμο, στην ερμηνεία των φαινομένων της φύσης καθώς και στην ενημέρωση του κοινού για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Επιπλέον, ασχολείται με τις δυνάμεις της φύσης αλλά και με υλικά του περιβάλλοντος χρησιμοποιώντας τα για την δημιουργία έργων Τέχνης. Περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα τεχνικών που περιγράφουν και εξυμνούν τη φύση, καθώς και οικολογικό και πολιτικό έργο που αντιμετωπίζει περιβαλλοντικές προκλήσεις. (Jacobson et.al, 2016).

Τη σύγχρονη εποχή μαζί με τα περιβαλλοντικά προβλήματα που αυξάνονται, αυξάνεται και η ανησυχία των καλλιτεχνών για την κατάσταση του περιβάλλοντος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία Τέχνης που σχετίζεται με το Περιβάλλον με τους όρους «eco-art / ecological art» που σημαίνει «οικολογική τέχνη», «land art» που σημαίνει «Τέχνη της Γης» και «environmental art» που σημαίνει «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση».

Η εκπαίδευση μέσω της Τέχνης, αλλά και η αξιοποίηση της Τέχνης στην Εκπαίδευση γίνεται ολοένα και συστηματικότερη τα τελευταία χρόνια (Βρεττός, 1999). Ο Andrew Hilger το 2017 στην εργασία του με θέμα «Using Art To Enhance Environmental Education» κάνει παραπομπή στον Schleicher. Σύμφωνα με αυτόν, οι εκπαιδευτικοί αποτυγχάνουν να εστιάζουν στις επιπτώσεις της επιρροής του ανθρώπου στον κόσμο χωρίς να εμβαθύνουν στους λόγους για τους οποίους και πως συνέβη η περιβαλλοντική υποβάθμιση. Η τέχνη σε αντίθεση λειτουργεί ως ένα σταθερό σημείο εκκίνησης για την ενίσχυση της προσέγγισης του περιβάλλοντος. Η ιδιαίτερα πολιτική της φύση και η ικανότητά της να αναδεικνύει σημαντικά κοινωνικά ζητήματα συνδέεται με τη σοβαρότητα της επικείμενης περιβαλλοντικής τραγωδίας. Η τέχνη είναι ειλικρινά αντιδραστική και τείνει να αντικατοπτρίζει άμεσα τις κοινωνικές ανησυχίες και προτεραιότητες. Ο Hilger στην εργασία του αναφέρει και την Garber η οποία, υποστηρίζει ότι η τέχνη οφείλει να μην είναι απλώς οπτικά ευχάριστη, αλλά χρήσιμη. Η ίδια υποστηρίζει ότι η τέχνη πρέπει να βοηθά τους μαθητές όχι μόνο να αναπτύξουν τις γνώσεις τους για το αντικείμενό τους, αλλά να τους βοηθήσει να βρουν τη θέση τους στον κόσμο γύρω τους.

2.3 Μορφές της τέχνης και τα οφέλη της στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Τα οφέλη της τέχνης στην εκπαίδευση είναι πολλά. Η τέχνη μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να αναπτύξουν δεξιότητες κριτικής σκέψης, να βελτιώσουν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες και να προωθήσουν τη δημιουργικότητα και την αυτοέκφραση. Η τέχνη μπορεί επίσης να προάγει την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη, να ενισχύσει την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση και να προσφέρει ευκαιρίες στους μαθητές να συνδεθούν με τις κοινότητές τους και να εκφράσουν τις μοναδικές τους προοπτικές. Συνολικά, η τέχνη αποτελεί σημαντικό μέρος μιας ολοκληρωμένης εκπαίδευσης και μπορεί να έχει θετικό αντίκτυπο στην ακαδημαϊκή, κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών. Η Π.Ε. προσεγγίζεται διεπιστημονικά και οι τέχνες αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι της. Παρακάτω θα αναλυθούν η σχέση και τα οφέλη κάθε τέχνης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

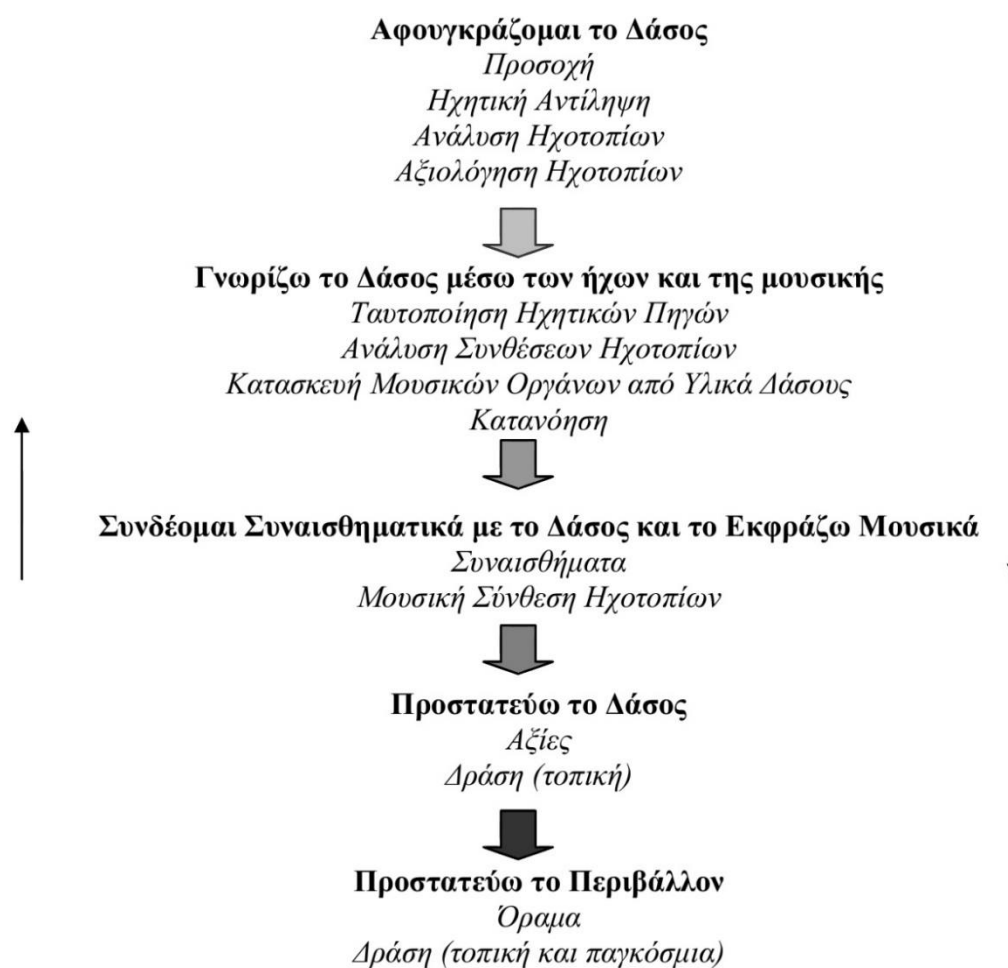
2.3.1 Η μουσική στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση:

Τα στοιχεία της φύσης έχουν αποτελέσει για αρκετούς μουσικοσυνθέτες πηγή έμπνευσης και τα έργα αυτά έχουν ιδιαίτερη αξία και είναι διαχρονικά. Ειδικότερα, η αποτύπωση των εποχών όπως τις κατανοούσε ο Vivaldi το 1716 αλλά και η προσπάθεια του Messiaen να ηχογραφήσει τα κελαηδίσματα των πουλιών είναι κάποια από τα έργα που έχουν γίνει από μουσικοσυνθέτες που εμπνεύστηκαν ή θέλησαν να αποτυπώσουν στοιχεία της φύσης. Αυτό, επιβεβαιώνει την σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στην μουσική και τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος (Krause, 2015).

Η ενσωμάτωση της μουσικής στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μπορεί να έχει πολλά οφέλη για τη γνωστική, κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών. Η χρήση της μουσικής στην Π.Ε. έχει ως στόχο την ευαισθητοποίηση των μαθητών έναντι των περιβαλλοντικών θεμάτων και την προαγωγή της υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς τους, παρά να συμβάλλει στη μεταφορά γνώσεων (Hwang, Kim, & Jeng, 2000).

Μέσα από μελωδίες και στίχους τραγουδιών μπορούν να περαστούν περιβαλλοντικά μηνύματα αλλά και να λειτουργήσουν ευεργετικά στην ενασχόληση των μαθητών με περιβαλλοντικά θέματα. Σημαντική είναι η πρωτοβουλία του Κ.Π.Ε Βάμου όπου δημιούργησε ένα βιβλίο με τραγούδια που αντιστοιχούν σε ποικίλες θεματικές που αφορούν το περιβάλλον και προτείνει τρόπους εφαρμογής και

αξιοποίησής τους μέσα στην τάξη. Οι Turner & Freedman (2010) δίνουν έμφαση στην χρήση της μουσικής για την ΠΕ και κάνουν αναφορά ότι μπορεί να αξιοποιηθεί και ως μέσο μίμησης της φύσης. Αρκετοί ήχοι προέρχονται από την φύση και αυτό μπορεί να λειτουργήσει για να προσελκύσει τους μαθητές αλλά και τους εκπαιδευτές για να ενημερωθούν και να μάθουν για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Σύμφωνα με την έρευνα της Εκμετσόγλου (2009), οι ήχοι που ακούγονται στο δάσος μπορούν να λειτουργήσουν ως γέφυρα μεταξύ των μαθητών και του δάσους, προκειμένου να κατανοήσουν τις πολύπλοκες σχέσεις των οργανισμών που κατοικούν εκεί. Οι μαθητές εμπλέκονται στο οικοσύστημα του δάσους και αντιλαμβάνονται τους ήχους που περιβάλλουν το περιβάλλον τους. Η ανάληψη μιας ακουστικής προσέγγισης του δάσους κατά τη διάρκεια της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης προσφέρει στους μαθητές εμπειρίες που ευνοούν τη γενίκευση και τη μεταφορά των γνώσεων σε διάφορα περιβάλλοντα, με στόχο να προχωρήσουν από το στάδιο ‘Προστατεύω το δάσος μου’ στο τελευταίο στάδιο ‘Προστατεύω το Περιβάλλον’ (Σχημ.4.)

Σχήμ.4. Στάδια Ηχητικής Προσέγγισης του Δάσους (Πηγή: Εκμετσόγλου, 2009)

Η μουσική στην εκπαίδευση γενικότερα ενισχύει την δημιουργικότητα καθώς η εκμάθηση και η αναπαραγωγή μουσικής μπορεί να τονώσει τη δημιουργικότητα και να ενθαρρύνει τους μαθητές να σκέφτονται έξω από τα συνηθισμένα. Αυτό είναι αρκετά σημαντικό διότι στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση οι μαθητές χρειάζονται φαντασία και δημιουργικότητα για να σκέφτονται νέες ιδέες και τρόπους για να βοηθήσουν το περιβάλλον (Καραδήμου-Λιάτσου, 2003· Σταυρίδης, 2001). Επίσης, μέσω της μουσικής προωθείται η πολιτισμική συνείδηση, κάτι το οποίο προσπαθεί να μεταβιβάσει στα παιδιά η εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη. Η εκμάθηση διαφορετικών ειδών μουσικής και πολιτισμών βοηθάει τους μαθητές να αναπτύξουν μια ευρύτερη κοσμοθεωρία και να εκτιμήσουν τη διαφορετικότητα. Παρόμοια και η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη προσπαθεί να αναπτύξει στους μαθητές την πολυπολιτισμικότητα.

Επιπλέον, μέσα από το δημοτικό τραγούδι που πολλές φορές οι στίχοι του αναφέρονται σε στοιχεία της φύσης, θέτουν προβληματισμούς ως προς τον τρόπο διαχείρισής τους από τον άνθρωπο, ευαισθητοποιούν την κοινωνία και παρουσιάζουν την ανάγκη ενασχόλησης του ανθρώπου με τα περιβαλλοντικά ζητήματα αλλά και την συνύπαρξή του ειρηνικά με αυτό (Αποστολοπούλου & Τρικούπης, 2009)

Συνοπτικά, χάρη στην μουσική κατά την διάρκεια της ΠΕ οι μαθητές είναι αρκετά πιο ενημερωμένοι. Οι στίχοι τραγουδιών συμβάλουν στην θετική στάση τους απέναντι σε περιβαλλοντικά θέματα. Η μουσική μπορεί να προκαλέσει ισχυρά συναισθήματα, γεγονός που μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να αναπτύξουν βαθύτερη σύνδεση με τα περιβαλλοντικά ζητήματα και να τους εμπνεύσει να αναλάβουν δράση.

2.3.2 Η λογοτεχνία στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Η χρήση της λογοτεχνίας στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μπορεί να είναι ένας αποτελεσματικός τρόπος για την εμπλοκή των μαθητών, την εμβάθυνση της κατανόησης των περιβαλλοντικών ζητημάτων και την ενθάρρυνσή τους να αναλάβουν δράση για την προστασία του φυσικού κόσμου.

Η λογοτεχνία αδιαμφισβήτητα αποτελεί μορφωτικό αγαθό. Στον εκπαιδευτικό χώρο, η λογοτεχνία αξιοποιείται για το αισθητικό ποιόν της, την καλλιέργεια συναισθημάτων και την γλωσσική και την γνώση που είναι ικανή να προσφέρει με

θέματα που σχετίζονται με την κοινωνία, το έθνος, τον πολιτισμό, την θρησκεία και το περιβάλλον. Αρκετές φορές, μπορεί να δώσει λύσεις σε καταστάσεις επικίνδυνες για τον άνθρωπο και την κοινωνία (Κουκουλομμάτης, 1996, σελ. 17-21).

Μέσα από την Λογοτεχνία, οι μαθητές ενημερώνονται για το ιστορικό, πολιτιστικό και κοινωνικό πλαίσιο για τα περιβαλλοντικά ζητήματα, βοηθώντας τους να κατανοήσουν την πολύπλοκη και αλληλένδετη φύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η Λογοτεχνία είναι χρήσιμη γιατί χάρη σε αυτή μεταφέρονται αξίες και ηθικές στάσεις που αφορούν την εκάστοτε εποχή σχετικά με το λογοτεχνικό κείμενο. Έτσι, μέσα από τη Λογοτεχνία, οι μαθητές αποκτούν ηθικές στάσεις και αξίες (Greimas, 1985, σελ. 32-33) για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που αφορούν τον σύγχρονο άνθρωπο και το περιβάλλον.

Οι ηθικές στάσεις πολλές φορές μεταβιβάζονται ευκολότερα μέσα από την ανάλυση και τον σχολιασμό προσώπων. Έτσι, οι ήρωες λογοτεχνικών κειμένων αναλύονται και σχολιάζονται ως προς τις στάσεις τους και πολλές φορές αποτελούν πρότυπα προς μίμηση ή προς αποφυγή για τους μαθητές. Η διαδικασία ανάλυσης και σχολιασμού χαρακτήρων συμβάλλει στην δημιουργία μαθητών με ηθικές αξίες και στάσεις απέναντι στην κοινωνία, το περιβάλλον και γενικότερα στη ζωή.

Ο Βασίλης Αναγνωστόπουλος, στο βιβλίο του με τίτλο «Τάσεις και εξελίξεις της παιδικής λογοτεχνίας στη δεκαετία 1970 – 1980» που κυκλοφόρησε το 1984, υπογραμμίζει ότι στα σύγχρονα λογοτεχνικά βιβλία «η φύση αποτελεί δυναμική παρουσία μέσα στα βιώματα» του παιδιού. Σύμφωνα με την Καλαμπαλίκη (2005), το παραμύθι αποτελεί ένα μέσο μύησης στα περιβαλλοντικά θέματα και βοηθά το παιδί:

- Πρώτον, του επιτρέπει να κατανοήσει την πραγματικότητα μέσω της λογοτεχνίας και να αντιμετωπίζει τις προκλήσεις με αισιοδοξία, όπως συμβαίνει στα παραμύθια.
- Δεύτερον, τον ενθαρρύνει να παρακολουθεί τις δράσεις που αναλαμβάνονται για τη σωτηρία του περιβάλλοντος, ιδίως από άλλα παιδιά, και αυτό λειτουργεί ως πρότυπο που τον οδηγεί στον προβληματισμό και την ανάληψη σχετικών συλλογικών δράσεων.

Οι θεματικοί πυρήνες που εμπλέκονται σε σύγχρονα παραμύθια με περιβαλλοντικούς προβληματισμούς περιλαμβάνουν τη θαλάσσια ρύπανση, τα απειλούμενα είδη, την τροφική αλυσίδα, την ποιότητα ζωής στις μεγαλουπόλεις, τα απορρίμματα, το αστικό πράσινο, το νερό, το δάσος, τα ζώα και τα φυτά. Αγαπημένα

θέματα για τα παιδιά είναι τα ζώα, είτε είναι ημέρας είτε άγρια, καθώς και τα φυτά, όπως λουλούδια και δέντρα, που εμφανίζονται σε πολλά σύγχρονα παραμύθια, μύθους, παραδόσεις και παραδοσιακά παραμύθια (Καλαμπαλίκη, 2005).

Η λογοτεχνία αποτελεί μέσο πληροφόρησης. Η καθημερινή χρήση του βιβλίου ως διδακτικό εργαλείο στην ΠΕ οδηγεί στην απόκτηση γνώσεων για το περιβάλλον και την σχέση που έχουν με αυτό αλλά και καλλιεργεί την ενεργό δράση τους για το άμεσο περιβάλλον (Πλιάρη, 2012).

Πέρα από την Λογοτεχνία, η ποίηση αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο για την ΠΕ καθώς μπορεί να προκαλέσει συναισθήματα, να ενθαρρύνει τον στοχασμό και να εμπνεύσει δράση. Παλιότερα τα ποιήματα εκθειάζαν την ομορφιά της φύσης όμως η σύγχρονη ποίηση δίνει έμφαση στην καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος. «Μέσα από αυτή τη διαμαρτυρία και την καταγγελία, επισημαίνει ο Βασίλης Αναγνωστόπουλος το 1998, καλλιεργείται μια αγωνιστική και υγιής συνείδηση, η ευαισθησία και η αγρύπνιά τους». Τα ποιήματα μπορούν να μεταφέρουν σημαντικά μηνύματα με τρόπο απλό και με την χρήση λίγων μόνο λέξεων. Η ανάλυση τους είναι παρόμοια με αυτή της λογοτεχνίας (Καλαμπαλίκη, 2005).

2.3.3 Ο Χορός στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Ο ρόλος του χορού στην ΠΕ είναι αρκετά σημαντικός, καθώς πέρα από τα σωματικά, γνωστικά και συναισθηματικά οφέλη, παρέχει στους μαθητές έναν δημιουργικό και ελκυστικό τρόπο εξερεύνησης και έκφρασης περιβαλλοντικών θεμάτων (Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2006). Μέσω του χορού, οι μαθητές μπορούν να εξερευνήσουν και να εκφράσουν τη σύνδεσή τους με τη φύση, γεγονός που μπορεί να προωθήσει μια βαθύτερη εκτίμηση για το περιβάλλον και μια επιθυμία για την προστασία του. Ο χορός μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη μετάδοση σημαντικών περιβαλλοντικών μηνυμάτων, όπως η σημασία της διατήρησης, της βιωσιμότητας και της προστασίας της βιοποικιλότητας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από παραστάσεις και εκδηλώσεις χορού που έχουν ως στόχο την ευαισθητοποίηση του κοινού για περιβαλλοντικά θέματα. Επίσης, Ο χορός μπορεί να εκθέσει τους μαθητές σε ένα ευρύ φάσμα πολιτιστικών παραδόσεων και στυλ από όλο τον κόσμο. Αυτό μπορεί να βοηθήσει στην προώθηση της διαφορετικότητας και της πολιτισμικής κατανόησης μεταξύ των μαθητών (Κουτσούμπα, 2004).

Ο χορός αποτελεί μία από τις πιο δημιουργικές μορφές παιδείας. Σύμφωνα και με το ρητό «νους υγιής εν σώματι υγιές» που σημαίνει «να έχεις ένα υγιές πνεύμα μέσα

σε ένα υγιές σώμα» (Γερόδημος, 2017), το σώμα επηρεάζει το πνεύμα και αντίστροφα. Πιο συγκεκριμένα, ο χορός συμβάλλει στην ανάπτυξη του σώματος αλλά και του πνεύματος (Φούντζουλας, Νικολάκη, Κουτσούμπα, Τυροβόλα, 2021).

Ο χορός είναι μια μορφή άσκησης που μπορεί να βελτιώσει την καρδιαγγειακή υγεία, τη δύναμη, την ευλυγισία και τον συντονισμό των μαθητών. Τα τακτικά μαθήματα χορού μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές να αναπτύξουν υγιεινές συνήθειες που μπορούν να διαρκέσουν μια ζωή. Επίσης, η εκμάθηση χορευτικών βημάτων και χορογραφιών απαιτεί από τους μαθητές να χρησιμοποιούν τη μνήμη τους, τη χωρική τους αντίληψη και τις ικανότητες επίλυσης προβλημάτων. Αυτές οι γνωστικές δεξιότητες μπορούν να μεταφερθούν σε άλλους τομείς μάθησης, όπως τα μαθηματικά και οι φυσικές επιστήμες.

Συνολικά, Η ενσωμάτωση του χορού στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μπορεί να γίνει μέσω ειδικών μαθημάτων χορού ή με την ενσωμάτωση στοιχείων χορού σε μαθήματα περιβαλλοντικής επιστήμης, κοινωνικών σπουδών ή ακόμη και γλωσσικών τεχνών. Χρησιμοποιώντας τον χορό ως εργαλείο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, οι μαθητές μπορούν να εξερευνήσουν και να εκφράσουν τη σχέση τους με το περιβάλλον με έναν μοναδικό και ουσιαστικό τρόπο και να γίνουν πιο αφοσιωμένοι και ενημερωμένοι περιβαλλοντικοί διαχειριστές.

2.3.4 Το Θέατρο στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Το θέατρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο διδασκαλίας για την επεξεργασία κοινωνικοπεριβαλλοντικών ζητημάτων και για την εκπαίδευση ενός κριτικού, αφοσιωμένου και προσανατολισμένου στη δράση πολίτη. Το θέατρο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση συνίσταται στη δραματοποίηση ως μέσο εκμάθησης γνώσεων, διαδικασιών, στάσεων και αξιών που σχετίζονται με το περιβάλλον. Πρόκειται για ένα είδος θεάτρου με μεγάλες δυνατότητες σε εκπαιδευτικό επίπεδο, διότι το θέατρο αποτελεί βασικό στοιχείο για την ευαισθητοποίηση σε θέματα περιβάλλοντος (Moreno-Fernández, 2020).

Το θέατρο ως διδακτικός πόρος δεν περιορίζεται στην προσφορά θεατρικών μαθημάτων στους μαθητές, αλλά πηγαίνει πέρα από αυτό, προσπαθώντας να εμπλέξει τους μαθητές ώστε να φτιάξουν ένα θεατρικό έργο από την ανίχνευση των κοινωνικοπεριβαλλοντικών προβλημάτων προκειμένου να προτείνουν λύσεις.

Το θέατρο αποτελεί βασικό στοιχείο για την ανάδειξη της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης. Ένα θέατρο που είναι εστιασμένο στο να λειτουργεί έτσι, ώστε το

κοινό-στόχος να γνωρίζει για τον κόσμο μας και τα προβλήματα που τον επηρεάζουν. Επίσης, να σχετίζεται με βασικά ζητήματα που συνδέονται στενά με την καθημερινή ζωή, όπως η ανακύκλωση, η κατανάλωση ενέργειας ή το νερό ως περιορισμένος πόρος. Και χωρίς αμφιβολία, να εστιάζει στην ευαισθητοποίηση των περιβάλλοντος (Moreno-Fernández, 2020).

Ένας τρόπος με τον οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί το θέατρο στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι μέσω διαδραστικών θεατρικών παραστάσεων και εργαστηρίων. Αυτές οι παραστάσεις μπορούν να καλέσουν το κοινό να συμμετάσχει σε συζητήσεις, να θέσει ερωτήσεις και να προτείνει λύσεις σε περιβαλλοντικά προβλήματα. Μέσω αυτής της διαδραστικής προσέγγισης, οι συμμετέχοντες είναι πιο πιθανό να ασχοληθούν με το υλικό και να διατηρήσουν τις πληροφορίες που παρουσιάζονται.

Το θέατρο μπορεί να αποτελέσει ένα αποτελεσματικό εργαλείο στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, εμπλέκοντας το κοινό και προωθώντας την ευαισθητοποίηση και τη δράση γύρω από σημαντικά περιβαλλοντικά ζητήματα. Αυτό επιβεβαιώνεται σε πολλές έρευνες που έχουν γίνει. Οι Σακοβέλη, Παπασωτηροπούλου & Βλάχο (2005) παρουσιάζουν το δίκτυο εκπαιδευτικών Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με θέμα «Η Θεατρική Αγωγή ως μέσο και εργαλείο για την Περιβαλλοντική αγωγή». Η λειτουργία του δικτύου αυτού ήταν η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών της ΠΕ που αφορούσαν τεχνικές της θεατρικής αγωγής και τρόπους ένταξης της θεατρικής αγωγής στην ΠΕ. Κατά τη διαδικασία αυτή, έχει αποδειχθεί ότι η συνδυασμένη προσέγγιση της περιβαλλοντικής αγωγής και των καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων αποτελεί μια αποτελεσματική εμπειρική προσέγγιση για τα παιδιά, συμβάλλοντας στην ευαισθητοποίησή τους σε θέματα περιβάλλοντος. Επιπλέον, καλλιεργείται το πνεύμα και μέσα από θεατρικές τεχνικές δημιουργούνται παιχνίδια ευχάριστα προς τα παιδιά.

2.3.4.1 Το Οικολογικό Θέατρο

Το «οικολογικό θέατρο» ή «eco theatre» έχει και πολλές άλλες ονομασίες. Στη διεθνή βιβλιογραφία απαντάται και ως «Πράσινο θέατρο» (Green Theatre) «βιώσιμο θέατρο» (Sustainable Theatre) «περιβαλλοντικό θέατρο» (Environmental Theatre⁷) («Θέατρο για το περιβάλλον» (Theatre of the Environment), ακόμα και «ανακυκλώσιμο θέατρο» (Recycled Theatre) (Ανδρικοπούλου, 2020).

Οι όροι παραπάνω αναφέρονται είτε στην συγγραφή θεατρικών έργων με στόχο την επιμόρφωση για περιβαλλοντικά ζητήματα και προωθούν την οικολογία είτε αναφέρονται σε βιώσιμους και οικολογικούς χειρισμούς για την δημιουργία μιας θεατρικής παράστασης (Mayson, 2008). Αυτό ονομάζεται «ecodrama» και μέσα από την θεατρική παράσταση προάγουν την ανθρώπινη σχέση με τον κόσμο και περιβαλλοντικά προβλήματα με την ελπίδα οι θεατές να αφουγκραστούν τις απόψεις αυτές και να τις υιοθετήσουν στην καθημερινότητά τους. Οι παραστάσεις αυτές έχουν ως στόχο όταν τελειώσει το έργο, ο θεατής να φύγει έχοντας βαθύτερη επίγνωση της οικολογικής του ταυτότητας (Ανδρικοπούλου, 2020). Το θεατρικό αυτό είδος, που στην Ελλάδα είναι άγνωστο, στην Αμερική και την Ευρώπη υπάρχει εδώ και τρεις δεκαετίες.

2.3.4.2 Το οικολογικό θέατρο στην Ελλάδα

Το οικολογικό θέατρο στην Ελλάδα βρίσκεται σε πρωταρχικό στάδιο. Η συγγραφή θεατρικών παραστάσεων οικολογικού ενδιαφέροντος είναι ελάχιστες. Η πρώτη θεατρική παράσταση που χαρακτηρίστηκε «πράσινη» ήταν το 2007 και είχε τίτλο «Η σιωπή πριν...» από την ομάδα «Κρίσιμη μάζα» με επικεφαλής την ηθοποιό και σκηνοθέτιδα Αλεξάνδρα Παυλίδου. Η θεατρική παράσταση παρουσιάστηκε στη νέα σκηνή του Θεάτρου Χώρα, «Μικρή Χώρα» στην Αθήνα και εκτός από το κείμενο που είχε περιβαλλοντικό χαρακτήρα, τα κουστούμια και τα σκηνικά ήταν φτιαγμένα από ανακυκλώσιμα υλικά (Ανδρικοπούλου, 2020).

Το 2008 στο Θέατρο Φούρνος στην Αθήνα, ανέβηκε η θεατρική παράσταση με τίτλο «Χιόνια πολλά κι ευτυχισμένος ο καινούργιος κόσμος» της Ευγενίας Μαραγκού. Το έργο αυτό γραμμένο το 1998 αποτυπώνει προβληματισμούς γύρω από τα θέματα του περιβάλλοντος. Παρόλο που ανέβηκε δέκα χρόνια μετά την συγγραφή του, ήταν επίκαιρο με χιουμοριστικό ύφος. Για τα σκηνικά χρησιμοποιήθηκε βιοδιασπώμενο πλαστικό και ότι άλλο χρειαζόταν ήταν από ανακυκλώσιμα ή προς ανακύκλωση υλικά.

Το 2009 στο Θέατρο στο Θέατρο Ιλίσια – Μιμή Ντενίση, Β' σκηνή, το θεατρικό έργο «Η φωνή της Λουντιμίλα» διασκευή από το ομώνυμο βιβλίο του του Γκούναρ Μπεργκντάλ (σκηνοθεσία- διασκευή Άρης Μπαφαλούκας). Το έργο σαν υπότιτλο είχε «Η προστασία του περιβάλλοντος μέσα από τη θεατρική πράξη». Μάλιστα, στην παράσταση ήταν υποστηρικτές οι WWF και Greenpeace. Το έργο αναφέρεται στην μαρτυρία μιας γυναίκας που έζησε την φρίκη της ραδιενέργειας, όταν εξερράγη το πυρηνικό εργοστάσιο του Τσέρνομπιλ, η οποία στα 22 της χρόνια έχασε τον άντρα της

που ήταν ο πρώτος πυροσβέστης που πέθανε, επιχειρώντας στον πυρηνικό αντιδραστήρα.

Στο παιδικό θέατρο τα πράγματα είναι καλύτερα. Δημιουργούνται όλο και περισσότερα θεατρικά έργα με θέμα τους το περιβάλλον και στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση των παιδιών από μικρές ηλικίες. Σαν ήρωες των ιστοριών είναι δάση που κινδυνεύουν από πυρκαγιές, σκουπιδότοποι που ασφυκτιούν και φωνάζουν για την ανάγκη της ανακύκλωσης, ο αέρας που πνίγεται από τα καυσαέρια κ.λπ.

Σημαντικό ρόλο στο οικολογικό παιδικό θέατρο παίζει το κουκλοθέατρο και το θέατρο σκιών καθώς από την εμφάνιση του οικολογικού θεάτρου έχει επηρεαστεί και έχουν πραγματοποιηθεί παραστάσεις οικολογικού ενδιαφέροντος. Στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού προγράμματος «ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 2000» το «ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΚΟΥΚΛΑΣ» ανέλαβε την πραγματοποίηση του προγράμματος “EURO – PUP – ECO”, που αφορούσε την ευαισθητοποίηση των παιδιών σε θέματα περιβάλλοντος και οικολογίας μέσω του κουκλοθέατρου. Συμμετείχαν τρεις ακόμα χώρες – Ελβετία, Ιταλία, Αγγλία – μαζί με την Ελλάδα, με αντίστοιχες παραστάσεις.

Στον χώρο του θεάτρου σκιών, τα τελευταία χρόνια έχει γίνει μια προσπάθεια ανάμειξης των παραδοσιακών θεμάτων του πολιτισμού με θέματα του σύγχρονου κόσμου όπως τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Ο Ηλίας Γιαννίρης (2011) αποτελεί ένας από αυτούς που έχουν πραγματοποιήσει πολλές παραστάσεις του Καραγκιόζη στο θέατρο σκιών με οικολογικά θέματα. Μερικά από αυτά είναι «Τα τρελά γίδια του Μπαρμπαγιώργου» (2001), «Ανάπτυξη στην Παράγκα του Καραγκιόζη» (2002), «Ο Μπαρμπαγιώργος βιοκαλλιεργητής» (2003), «Ο Καραγκιόζης Οικολόγος» (2004), «Ηλιακή Παράγκα», (2005).

2.3.4.3 Το αυτοσχέδιο οικολογικό θέατρο

Στο αυτοσχέδιο θέατρο δεν υπάρχει σενάριο. Οι ηθοποιοί χρησιμοποιούν μια αφορμή όπως μια ιστορία, ένα όνειρο, ένα συναίσθημα ή ένα συμβάν της καθημερινής τους ζωής. Οι αυτοσχεδιασμοί κατά κύριο λόγο είναι ελεύθεροι και ακολουθούν μια ιστορία συνήθως χωρίς κείμενο ή εν μέρει σχεδιασμένοι (Κοντογιάννη, 2008). Ως σημείο αφετηρίας τον αυτοσχεδιασμό είτε λεκτικό είτε σωματικό λειτουργεί το Θέατρο της Επινόησης, μια μορφή θεάτρου που προκύπτει μέσα από μια ομάδα με συλλογική εργασία (Ανδρικοπούλου, 2020).

Ο σκοπός του Θεάτρου της Επινόησης και η διαφορετικότητά του από άλλες προσεγγίσεις είναι ότι δεν είναι αντιμετωπίζει ένα θέμα μόνο καλλιτεχνικά αλλά και

εκπαιδευτικά. Επίσης, το Θέατρο της Επινόησης εμπλέκει την έρευνα και τον πειραματισμό. Ο πειραματισμός σχετίζεται με ιδέες, εικόνες ή συγκεκριμένα ερεθίσματα. Το κείμενο δημιουργείται από την ομάδα του Θεάτρου της Επινόησης και μπορεί να υπάρχει και σκηνοθέτης. Η ένωση των χαρακτηριστικών του Θεάτρου της Επινόησης και του Αυτοσχέδιου Θεάτρου με την περιβαλλοντική και οικολογική τους θεματολογία, δημιουργείται μια ομάδα με αυτοσχέδια οικολογικά δρώμενα και αποτελούν μέρος του Αυτοσχέδιου Οικολογικού Θεάτρου (Ανδρικοπούλου, 2020).

2.3.5 Ο Κινηματογράφος στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Ο κινηματογράφος στην εκπαίδευση χρησιμοποιείται για την εκπαίδευση των μαθητών σε διάφορα θέματα. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εκπαιδευτικό εργαλείο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για τη διδασκαλία των παιδιών σχετικά με τη φύση και το περιβάλλον. Ο κινηματογράφος θεωρείται ως ένα πολυτροπικό μέσο διδασκαλίας. Οι εκπαιδευτικές ταινίες έχουν ως στόχο την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των μαθητών για το συγκεκριμένο θέμα που προβάλλουν.

2.3.5.1 Ο κινηματογράφος στην Ελληνικό σχολείο

Στα ελληνικά σχολεία ο κινηματογράφος άργησε να ενταχθεί. Η πρώτη αναφορά για την ένταξη του κινηματογράφου στα σχολεία γίνεται το 1930 και το 1932 αναφέρεται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Μέχρι και σήμερα η κινηματογραφική εκπαίδευση πραγματοποιείται σε προαιρετικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Τα προγράμματα αυτά δεν αναφέρονται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών αλλά πραγματοποιούνται σύμφωνα με το ενδιαφέρον και την πρωτοβουλία εκπαιδευτικών και μαθητών (Θέμελη, 2015).

Το 2008 ιδρύεται ο «Καρπός», ένας φορέας κινηματογραφικής εκπαίδευσης ο οποίος παρέχει εργαστήρια σε μαθητές και εκπαιδευτικούς. Το Υπουργείο Παιδείας προτείνει στους εκπαιδευτικούς να συμμετέχουν στις δράσεις του «Καρπού». Το 2009 ο Καρπός διοργανώνει μία νέα δράση λεγόμενη «βιντεομουσεία», η οποία επιμορφώνει εκπαιδευτικούς, παρέχει εργαστήρια σε μαθητές και παράγει ταινίες με απώτερο σκοπό την προβολή του σε πανελλαδικό μαθητικό διαγωνισμό και σε διαγωνισμό κινηματογραφικής κριτικής. Ο στόχος του προγράμματος είναι η επαφή των μαθητών με κινηματογραφικές τεχνικές όπως σενάρια για ταινίες κ.λπ., η διερεύνηση θεμάτων και η δημιουργία ενός εθνικού δικτύου.

Οι κινηματογραφικές ταινίες μπορούν να συμβάλλουν στην σύνδεση των μαθητών με το περιεχόμενο και η μάθηση βασίζεται στις προσωπικές τους εμπειρίες

που συνδέονται με το περιεχόμενο της ταινίας. Έχουν γίνει διάφορες έρευνες για την συσχέτιση του κινηματογράφου με την ΠΕ.

Κατά τη διάρκεια του 2ου Συνεδρίου Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από τους Μαλανδράκη, Γ. και Παπαδέλη, Α. παρουσιάστηκε η δική τους μελέτη, που πραγματοποιήθηκε το έτος 2006, με τίτλο «Η χρήση κινηματογραφικών ταινιών ως ερέθισμα για τη διεξαγωγή προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης». (Μαλανδράκης & Παπαδέλη, 2006). Ο στόχος της έρευνας ήταν να αναδείξουν αν ο κινηματογράφος είναι ικανός σαν εργαλείο εκπαίδευσης να αλλάξει την άποψη των μαθητών και να έχουν πιο ενεργή συμπεριφορά. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η προβολή ενός κινηματογραφικού φιλμ δεν αρκεί ώστε να αλλάξουν οι μαθητές συμπεριφορά. Παρατηρήθηκε όμως, ότι υπάρχει έντονο ενδιαφέρον παρακολούθησης παρόμοιων ταινιών.

Σε μια άλλη παρόμοια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη (Μπάρμπας, Παρασκευόπουλος, 2006) διερευνήθηκε ο βαθμός που ευαισθητοποιούνται τα παιδιά μετά από την προβολή ενός ντοκιμαντέρ. Ο βαθμός ευαισθητοποίησης είχε αλλάξει και παρατηρήθηκε ότι υπήρξε μεταβολή των προηγούμενων γνώσεων, στάσεων πεποιθήσεων και συναισθηματικής εμπλοκής των παιδιών με το περιβάλλον. Επίσης, υπάρχει θετική ενίσχυση της άποψης πως τα ντοκιμαντέρ για τη φύση παρέχουν έγκυρες και ουσιαστικές πληροφορίες (Χατζής, 2019).

Το συμπέρασμα μέσα από τις έρευνες είναι ότι οι κινηματογραφικές ταινίες υποστηρίζουν την ανάπτυξη του θεωρητικού πλαισίου που αφορά την Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία. Όταν εντάσσεται μια κινηματογραφική ταινία στον τυπικό τρόπο εκπαίδευσης μέσω της συλλογικής παρακολούθησης και της σταδιακής ανάπτυξης στα πολλαπλά μηνύματα εντός της τάξης, παρέχει περισσότερη εκπαίδευση συγκρινόμενη με τις περιπτώσεις μοναχικής παρακολούθησης (Χατζής, 2019).

2.3.6 Τα εικαστικά στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Η εικαστική τέχνη και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μπορούν να αποτελέσουν ισχυρά εργαλεία για την ευαισθητοποίηση σχετικά με τα περιβαλλοντικά ζητήματα και την προώθηση βιώσιμων πρακτικών. Για τα παιδιά οι εικαστικές τέχνες είναι ένα σημαντικό εργαλείο και συνδέονται με την καθημερινότητά τους. Στην εκπαίδευση και ειδικότερα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η χρήση της εικαστικής αγωγής συμβάλλει

σε πολλαπλά επίπεδα καθώς, οι μαθητές έχουν την δυνατότητα να πειραματιστούν μέσα από νέα υλικά και ταυτόχρονα να μάθουν. Επίσης, αποτελεί και ένας τρόπος να ανακαλύψουν τον εαυτό και την προσωπικότητά τους αφού κάθε έργο τέχνης είναι μοναδικό και αντανακλά τον χαρακτήρα του καλλιτέχνη (Μπελίτου, 2020).

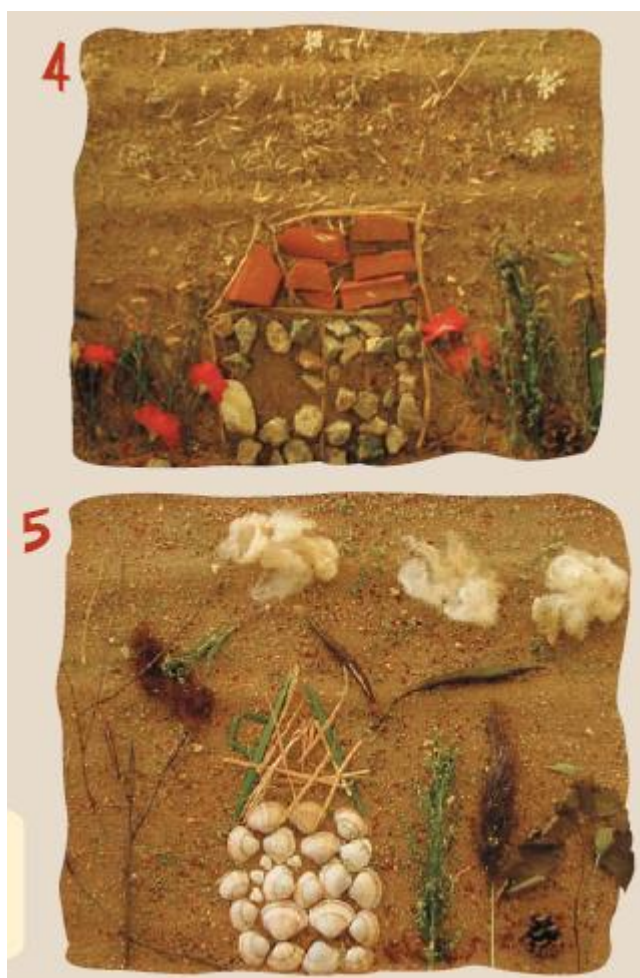
Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση βασίζεται αρκετά στις εικαστικές τέχνες. Έχουν δημιουργηθεί τεχνικές που στοχεύουν στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και την προβολή ηθικών συμπεριφορών και αξιών για το περιβάλλον. Μια μορφή εικαστικής τέχνης για την ΠΕ είναι η «τέχνη της Γης» ή αλλιώς «Land art». Με τον όρο Τέχνη της Γης ορίζεται η εικαστική τέχνη, τάση αγγλοσαξονικής προέλευσης, που έχει ως αντικείμενο το έδαφος, τη φύση, τη Γη, με την έννοια ότι η δράση των καλλιτεχνών λαμβάνει χώρα στο έδαφος αναθεωρώντας τη σχέση μεταξύ ανθρώπου και φύσης. Έτσι απορρίπτονται τα παραδοσιακά μέσα της τέχνης και το παραδοσιακό σύστημα διάδοσης του έργου της τέχνης (Τέχνη της Γης, 2013).

Η Land art εμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ως απάντηση στην αυξανόμενη περιβαλλοντική συνείδηση και στην επιθυμία να απομακρυνθεί από τους παραδοσιακούς χώρους των γκαλερί. Τα έργα έχουν μεγάλες διαστάσεις, μπορεί να μετασχηματίζουν μια πεδιάδα, ένα φαράγγι, ένα τμήμα δάσους, μια παραλία κτλ. ή να τοποθετείται στο φυσικό χώρο μια μεγαλειώδης κατασκευή. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται προέρχονται από το φυσικό περιβάλλον, όπως φύλλα, σανό, κλαδιά και κούτσουρα, χώμα και πηλό. Όσο όμως μεγαλειώδης κι αν είναι η καλλιτεχνική επέμβαση πάνω στη φύση, η ίδια η φύση αποδεικνύεται πιο σπουδαία και ισχυρή.

Τα έργα τέχνης που φτιάχνονται μέσω της τεχνικής Land art είναι διαφόρων διαστάσεων και τοποθετούνται σε μέρη στην φύση. Όσο όμως μεγαλειώδης κι αν είναι η καλλιτεχνική επέμβαση πάνω στη φύση, η ίδια η φύση αποδεικνύεται πιο σπουδαία και ισχυρή. Ως εκ τούτου η ανθρώπινη επιθυμία για καταξίωση του καλλιτέχνη και του καλλιτεχνικού αποτελέσματος συγκρούεται με τη συναίσθηση των ανθρώπινων ορίων. Πολλές φορές, τα έργα αυτά τοποθετούνται έξω στη φύση μέχρι η ίδια η φύση να τα καταστρέψει.

Στα σχολεία είναι αρκετά διαδεδομένη. Η τέχνη της γης προσφέρει στα παιδιά την ελευθερία να φανταστούν και να το δημιουργήσουν όπως θέλουν. Διδάσκει στα παιδιά να δημιουργούν κάτι όμορφο μόνο και μόνο για να κάνουν κάτι όμορφο χωρίς αυτό να αποτελεί κτήμα τους καθώς το έργο θα μείνει στην φύση μέχρι η ίδια να το εξαφανίσει (Leitao, 2020).

Η τεχνική της Land art εντοπίζεται και στο βιβλίο της Α΄ και Β΄ τάξης του Δημοτικού. Πιο συγκεκριμένα, στην ιστοσελίδα του Φωτόδεντρου που υπάρχουν διαδραστικά όλα τα βιβλία των σχολικών τάξεων, στην ενότητα Β΄ υπάρχει μια μικρή αναφορά στην Τέχνη της Γης. Το βιβλίο με περισσότερες εικόνες παρά κείμενο, προτείνει στα παιδιά να αξιοποιήσουν τα υλικά της φύσης για την δημιουργία έργων τέχνης. Δίνει συμβουλές για τον τρόπο που θα αξιοποιήσουν τα υλικά που παρέχει η φύση και ιδέες για τα θέματα που θα αποτυπώνονται στα έργα τέχνης.

Εικόνα 1: Σπίτι με λουλούδια και ουρανό (Ζωγράφος, Μπέσσας, Μπέσσα, χ.χ.)

Μια ακόμα μορφή τέχνης είναι η ecological art ή eco-art ή αλλιώς οικολογική τέχνη. Έχει πολλά κοινά με την τέχνη της Γης και το βασικό είναι ότι και οι δύο έχουν ως στόχο την προβολή του περιβάλλοντος για την ευαισθητοποίηση του ανθρώπου. Σύμφωνα με την ιστοσελίδα eco-art.org, οικολογική τέχνη δημιουργείται από καλλιτέχνες που ενδιαφέρονται για την κατάσταση τόσο της τοπικής όσο και της

παγκόσμιας περιβαλλοντικής κατάστασης. Η λέξη "eco" είναι ελληνικής προέλευσης και σημαίνει "σπίτι", και φυσικά η λέξη "τέχνη" είναι αυτονόητη. Η οικολογική τέχνη ασχολείται περισσότερο με τον οικολογικό ακτιβισμό.

Οι οικοκαλλιτέχνες ανησυχούν για το περιβάλλον. Ως εκ τούτου, συχνά δημιουργούν τέχνη που βελτιώνει περιβαλλοντικά μια περιοχή ή/και που αναδεικνύει ένα συγκεκριμένο περιβαλλοντικό ζήτημα. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η οικολογική τέχνη ασχολείται με την αισθητική, την ηθική, την πολιτική, τον πολιτισμό και την οικονομία και τον αντίκτυπο που αυτά έχουν στα οικοσυστήματα του κόσμου. Με την κλιματική αλλαγή να αυξάνεται σήμερα με ανησυχητικούς ρυθμούς, ο τομέας της οικολογικής τέχνης επεκτείνεται με ταχείς ρυθμούς (Merton, 2016).

Εκτός από την Οικολογική τέχνη υπάρχει και η Περιβαλλοντική τέχνη, η διαφορά μεταξύ τους είναι μικρή. Δεν έχουν διαχωριστεί πλήρως και εξαιτίας αυτού, πολλοί μπερδεύονται και χρησιμοποιούν την περιβαλλοντική τέχνη ως «ομπρέλα» που περιλαμβάνει τις υπόλοιπες. Η διαφορά είναι:

- **Περιβαλλοντική:** σχετίζεται με το περιβάλλον ή με τις εξωτερικές συνθήκες ή με το περιβάλλον ή με τις εξωτερικές συνθήκες.
- **Οικολογική:** χαρακτηρίζεται από την αλληλεξάρτηση των ζωντανών οργανισμών, όπως τα οικοσυστήματα στο περιβάλλον.

Επιπλέον, η περιβαλλοντική τέχνη (environmental art) πρέπει να θεωρηθεί ως αφετηρία όσον αφορά την διερεύνηση της τέχνης για το περιβάλλον. Τα θεμέλια της βασίστηκαν στο γενικό καλλιτεχνικό όραμα.

Εικόνα 2: «Skyscraper»

Ο τίτλος του έργου είναι «Skyscraper» και δημιουργήθηκε το 2018 από την ομάδα 'STUDIOKCA'. Απεικονίζει μια φάλαινα που φουσκώνει, κατασκευασμένη σε φυσικό μέγεθος, και χρησιμοποιεί πάνω από 5 τόνους παράκτιων πλαστικών απορριμμάτων για την κατασκευή του. Βρίσκεται στη Βρούγη του Βελγίου.

Η πρόθεση των καλλιτεχνών ήταν να διαδώσουν ένα μήνυμα για να καταδείξουν τόσο το μέγεθος και την κλίμακα της πλαστικής ρύπανσης, αλλά και να αποδείξουν ότι η αλλαγή είναι δυνατή. (<https://www.thesculpturepark.com/eco-art/>)

Κεφάλαιο 3^ο : Μεθοδολογία Έρευνας

3.1 Η επιλογή του θέματος

Η παρούσα έρευνα ασχολείται με τις απόψεις των εκπαιδευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σχετικά με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση με βάση την τέχνη στο ελληνικό σχολείο. Το συγκεκριμένο θέμα το επέλεξα καθώς θεωρώ ότι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι ένα μείζον θέμα που πρέπει να απασχολεί τους εκπαιδευτικούς και τα σχολεία. Επιπλέον, τη σημερινή εποχή γίνονται σημαντικές προσπάθειες ένταξης της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία και ειδικότερα ιδρύονται σχολεία που εξειδικεύονται στο περιβάλλον και την αειφορία. Παρακολουθώντας λοιπόν όλες αυτές τις εξελίξεις, θέλησα να ερευνήσω για το ποια είναι πραγματικά η άποψη των εκπαιδευτικών για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, για την τέχνη ως εργαλείο εκπαίδευσης αλλά και για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση που βασίζεται στην τέχνη.

3.2 Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Η ένταξη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι ένα θέμα που απασχολεί την εκπαιδευτική κοινότητα τα τελευταία χρόνια. Μάλιστα, από την πρώτη προσπάθεια εισαγωγής της στα ελληνικά σχολεία υπήρξαν πολλές δυσκολίες. Παρόλο που ολοένα και περισσότερο εντάσσεται η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στα σχολεία υπάρχουν ακόμα εκπαιδευτικοί (μειώνονται με τα χρόνια) που αψηφούν την σημασία της. Το Υπουργείο Παιδείας έχει εντάξει το μάθημα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Μάλιστα, στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση πραγματοποιούνται μαθήματα Π.Ε. μέσω εξωσχολικών μαθημάτων από εθελοντές εκπαιδευτικούς. Σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση και η καταγραφή απόψεων των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αλλά και των προπτυχιακών εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης πάνω στο θέμα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και πως η τέχνη μπορεί να συμβάλλει ως εκπαιδευτικό εργαλείο. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα αποσκοπεί στο να ανιχνεύσει τις αντιλήψεις εκπαιδευτικών και φοιτητών δασκάλων και νηπιαγωγών πάνω στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και να τις συγκρίνει. Όλη η έρευνα δομείται πάνω σε δύο κεντρικούς άξονες: τη σημαντικότητα που αποδίδουν οι εκπαιδευτικοί και οι φοιτητές στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και το πως αντιλαμβάνονται τον ρόλο της Τέχνης στην

εκπαίδευση. Με βάση τα παραπάνω, τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα διαμορφώνονται ως εξής

1. Πόσο σημαντική θεωρούν (οι εκπαιδευτικοί και οι εν δυνάμει εκπαιδευτικοί δάσκαλοι και νηπιαγωγοί) την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση
2. Πόσο πιστεύουν ότι μπορεί να βοηθήσει η Τέχνη στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση
3. Με ποιους τρόπους πιστεύουν ότι συμβάλλει η Τέχνη στην Εκπαίδευση

3.3 Μέθοδος συλλογής υλικού

Για την υλοποίηση της έρευνας, ως βασική μέθοδος συλλογής δεδομένων και καταλληλότερο εργαλείο καταγραφής των απόψεων των εκπαιδευτικών, επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος με την χρήση των ημι-δομημένων συνεντεύξεων. Χρησιμοποιήθηκε ο τρόπος της ημι-δομημένης συνέντευξης διότι με αυτόν τον τύπο συνέντευξης είναι δυνατή η προσαρμογή ή η τροποποίηση των ερωτήσεων, η αλλαγή σειράς και η προσθαφαίρεση ερωτήσεων ανάλογα με το συνεντευξιαζόμενο (Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Στην εν λόγω έρευνα, η ποιοτική συνέντευξη χρησιμοποιήθηκε για να επιτύχει τους παρακάτω στόχους: (Ίσαρη & Πουρκός, 2015) :

1. Εξέταση συστηματικά αντιλήψεων, απόψεων και αξιών: Η συνέντευξη επέτρεψε την εμβάθυνση στις αντιλήψεις, τις απόψεις και τις αξίες των συμμετεχόντων σχετικά με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.
2. Αντίληψη της πολυδιάστατης συμπεριφοράς των συμμετεχόντων: Μέσω της συνέντευξης, οι ερευνητές μπορούσαν να αντιληφθούν την πολυπλοκότητα της συμπεριφοράς των συνεντευξιαζομένων σχετικά με το θέμα της έρευνας.
3. Ανάδειξη του υπό μελέτη φαινομένου από τη σκοπιά των συνεντευξιαζομένων και προβολή της "φωνής" των συμμετεχόντων: Η συνέντευξη επέτρεψε την απεικόνιση του υπό μελέτη φαινομένου από την οπτική γωνία των συνεντευξιαζομένων και την ανάδειξη της προσωπικής τους άποψης και συμμετοχής στην έρευνα.
4. Διαπεραστική επικοινωνία με τους συμμετέχοντες: Η συνέντευξη προσέφερε τη δυνατότητα για αμφίδρομη επικοινωνία μεταξύ των ερευνητών και των συνεντευξιαζομένων, δημιουργώντας έναν διαλογικό χώρο εξέτασης του θέματος.

5. Αλλαγή του αρχικού σχεδιασμού της ερευνητικής διαδικασίας: Η ποιοτική συνέντευξη μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγές ή επεκτάσεις της αρχικής διαδικασίας έρευνας, καθώς οι απαντήσεις και οι αναλύσεις που προκύπτουν μπορεί να αναδείξουν νέες πτυχές ή να δημιουργήσουν νέες ερωτήσεις.

Στην έρευνα αυτή η επιλογή των ερωτήσεων έγινε με στόχο οι συμμετέχοντες να δώσουν έμφαση στον ρόλο που διαδραματίζει η Τέχνη στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Οι ερωτήσεις ήταν ανοικτού τύπου και είχαν ως στόχο να επιτρέψουν στους συμμετέχοντες να απαντούν ελεύθερα χωρίς καθοδήγηση. Οι ερωτήσεις ήταν με απλό και κατανοητό λεξιλόγιο, αποφεύχθηκε η χρήση δυσνόητων όρων και λέξεων καθώς ενδεχομένως να δυσκολεύονταν οι συμμετέχοντες. Μετά από μελέτη της βιβλιογραφίας για την ημιδομημένη συνέντευξη προέκυψαν 6 ερωτήσεις σχετικά με την σχέση της Τέχνης και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Οι ερωτήσεις είχαν ως στόχο να διερευνήσουν:

- Τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών/ φοιτητών για την ΠΕ
- Τις μορφές Τέχνης που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί/ φοιτητές κατά την εκπαιδευτική διαδικασία
- Τις απόψεις των εκπαιδευτικών/ φοιτητών για τον ρόλο της Τέχνης στην ΠΕ
- Τις απόψεις των εκπαιδευτικών/ φοιτητών για την σημασία της ΠΕ

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα Απρίλιος-Μάιος 2023 στην πόλη της Θεσσαλονίκης και της Φλώρινας.

Η συνέντευξη κατασκευάστηκε σύμφωνα με τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης. Οι συνεντεύξεις με τους φοιτητές πραγματοποιήθηκαν στην Φλώρινα, εκεί όπου φοιτούν οι φοιτητές στον χώρο του Πανεπιστημίου ενώ οι περισσότερες συνεντεύξεις με τους εκπαιδευτικούς έγιναν στην Θεσσαλονίκη την περίοδο των διακοπών για το Πάσχα και πραγματοποιήθηκαν σε εξωτερικό χώρο. Μόνο μία πραγματοποιήθηκε στην Φλώρινα στον χώρο του Νηπιαγωγείου όπου εργάζεται η εκπαιδευτικός. Η διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν περίπου από 30 μέχρι 45 λεπτά. Όλες οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν με ψηφιακό μαγνητόφωνο, ενώ στη συνέχεια τα δεδομένα μεταφέρθηκαν στον ηλεκτρονικό υπολογιστή με τη μορφή αρχείων ήχου. Η πρώτη συνέντευξη είχε πιλοτικό χαρακτήρα με σκοπό να ελεγχθεί η καταλληλότητα των ερωτήσεων και η ενδεχόμενη αναδιαμόρφωση τους. Συνολικά,

πραγματοποιήθηκαν έντεκα συνεντεύξεις, ωστόσο αναλύθηκαν οι δέκα, καθώς η πιλοτική συνέντευξη αποκλείστηκε από τη διαδικασία της ανάλυσης.

3.4 Μέθοδος ανάλυσης υλικού

Για την διαδικασία ανάλυσης υλικού ακολουθήθηκε η μέθοδος ανάλυσης περιεχομένου. Η ανάλυση περιεχομένου είναι μία τεχνική έρευνας που έχει ως στόχο να οδηγήσει τον ερευνητή σε επαληθεύσιμα και έγκυρα συμπεράσματα που προκύπτουν από γραπτά κείμενα και αφορούν το συναποτελούμενο κείμενο μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται (Κόκκινος κ.ά., 2016).). Οι Cohen, Manion και Morrison αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι *«η ανάλυση περιεχομένου έχει οριστεί ως ερευνητική μέθοδος με πολλαπλούς σκοπούς που έχει αναπτυχθεί ειδικά για να διερευνήσει ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων, στην διερεύνηση των οποίων το περιεχόμενο της επικοινωνίας χρησιμεύει ως βάση στην διεξαγωγή συγκερασμάτων»*.

Στην παρούσα εργασία όλες οι συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν και αναλύθηκαν στο μέγιστο δυνατό με σκοπό παρθούν όλες οι πληροφορίες για κάθε απάντηση. Σε πρώτο στάδιο καταγράφηκαν και έπειτα διαβάστηκαν οι απαντήσεις με στόχο την πλήρη κατανόηση τους. Ανάλογα με το θέμα της κάθε ερώτησης και αντίστοιχα απάντησης, χωρίστηκαν σε 3 άξονες, όσοι προέκυψαν σύμφωνα με την θεματολογία και αντιστοιχία.

Από την ανάλυση του ερευνητικού υλικού προέκυψε ότι οι συμμετέχοντες αντλούν τα επιχειρήματά τους από δύο κυρίαρχους λόγους α) την εμπειρία τους, β) τις γνώσεις τους. Οι ερωτήσεις στο σύνολο ήταν έξι και κατηγοριοποιήθηκαν σε τρεις άξονες:

- Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και η χρησιμότητά της
- Η τέχνη στην Εκπαίδευση και η χρησιμότητά της
- Η σχέση της Τέχνης με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Επίσης, δημιουργήθηκαν δύο κατηγορίες διότι ήταν πιο ορθό να είναι σε διαφορετική κατηγορία οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών από τις απαντήσεις των φοιτητών

3.5 Αξιοπιστία και εγκυρότητα

Όσον αφορά την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της μελέτης, οι δύο αυτές έννοιες προσεγγίζονται εν γένει διαφορετικά στην ποιοτική έρευνα (Burman & Parker, 1993). Συγκεκριμένα, η έννοια της αξιοπιστίας αφορά στην ακρίβεια και συστηματικότητα

της ερευνητικής διαδικασίας, τόσο στη φάση συλλογής των δεδομένων όσο και στη φάση ανάλυσης και ερμηνείας τους (Ιωσηφίδης, 2003· Mason, 2004). Η εγκυρότητα αντιστοίχως σχετίζεται με το βαθμό στον οποίο τα συμπεράσματα της έρευνας προκύπτουν με συνέπεια από τους ερευνητικούς στόχους και την ερευνητική διαδικασία, καθώς και με το βαθμό στον οποίο τα συμπεράσματα ανταποκρίνονται στην κοινωνική πραγματικότητα, παράγουν νέα γνώση και αποτελούν έναυσμα για περαιτέρω δράση.

3.6 Συμμετέχοντες

Στην παρούσα έρευνα οι συμμετέχοντες ήταν 5 προπτυχιακοί εκπαιδευτικοί της Παιδαγωγικής Σχολής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, με έδρα τη Φλώρινα και 5 εκπαιδευτικοί που εργαζόνταν σε Ιδιωτικό ή Δημόσιο Ελληνικό Σχολείο. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες/ουσες ήταν άνδρες και γυναίκες που προέρχονταν από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών και εργαζόμενους εκπαιδευτικούς (δασκάλους ή νηπιαγωγούς) στην Θεσσαλονίκη και τη Φλώρινα. Η επιλογή των συμμετεχόντων έγινε τυχαία και έγινε με μοναδικό κριτήριο να είναι πρόθυμοι να συμμετέχουν στην έρευνα. Παρακάτω ακολουθεί η αναλυτική παράθεση των χαρακτηριστικών, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις που οι συμμετέχοντες έδωσαν στο πρώτο μέρος της συνέντευξης. Από τους φοιτητές αυτούς, οι 2 φοιτούσαν στο Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης και οι 3 φοιτούσαν στο Τμήμα Νηπιαγωγών και αντίστοιχα οι 2 ήταν εργαζόμενοι εκπαιδευτικοί σε Δημοτικό σχολείο ενώ οι 3 ήταν εργαζόμενοι εκπαιδευτικοί σε Νηπιαγωγείο.

Από το σύνολο των συμμετεχόντων οι 2 ήταν άντρες (29%) και οι 8 ήταν γυναίκες (71%)

Αναλυτικά τα προφίλ των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα:

1. Η Εκπαιδευτικός **E1** έχει πτυχίο εκπαιδευτικού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και είναι 57 ετών. Έχει προϋπηρεσία 32 χρόνια και εργάζεται σε Δημόσιο Δημοτικό Σχολείο στην Θεσσαλονίκη.
2. Η εκπαιδευτικός **E2** έχει πτυχίο εκπαιδευτικού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και είναι 60 ετών. Έχει προϋπηρεσία 32 χρόνια και εργάζεται σε Δημόσιο Δημοτικό Σχολείο στην Θεσσαλονίκη

3. Η εκπαιδευτικός **E3** έχει πτυχίο εκπαιδευτικού στην προσχολική εκπαίδευση και είναι 40 ετών. Έχει προϋπηρεσία 14 χρόνια και εργάζεται σε Δημόσιο Νηπιαγωγείο στην Φλώρινα

4. Η εκπαιδευτικός **E4** έχει μεταπτυχιακό στην Ειδική Αγωγή και είναι 26 ετών. Έχει προϋπηρεσία 2 χρόνια και εργάζεται σε Ιδιωτικό Νηπιαγωγείο στην Θεσσαλονίκη

5. Η εκπαιδευτικός **E5** έχει πτυχίο εκπαιδευτικού στην προσχολική εκπαίδευση και είναι 23 ετών. Έχει προϋπηρεσία 1 χρόνο και εργάζεται σε Δημόσιο Νηπιαγωγείο στην Φλώρινα

Τα προφίλ των προπτυχιακών εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα:

1. Η προπτυχιακή εκπαιδευτικός **Φ1** είναι φοιτήτρια του 4^{ου} έτους του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Φλώρινας και είναι 22 ετών.

2. Η προπτυχιακή εκπαιδευτικός **Φ2** είναι φοιτήτρια του 4^{ου} έτους του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Φλώρινας και είναι 22 ετών.

3. Η προπτυχιακή εκπαιδευτικός **Φ3** είναι φοιτήτρια του 4^{ου} έτους του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής της Φλώρινας και είναι 21 ετών.

4. Ο προπτυχιακός εκπαιδευτικός **Φ4** είναι φοιτητής του 4^{ου} έτους του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Φλώρινας και είναι 23 ετών.

5. Ο προπτυχιακός εκπαιδευτικός **Φ5** είναι φοιτητής του 3^{ου} έτους του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής της Φλώρινας και είναι 21 ετών.

3.7 Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

Κατά την διαδικασία συλλογής δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο της ημιδομημένης συνέντευξης και πραγματοποιήθηκαν δια ζώσης και με την χρήση της εφαρμογής zoom. Στην αρχή της συνέντευξης ρωτήθηκαν κάποια προσωπικά στοιχεία για να δημιουργηθεί το προφίλ του κάθε συμμετέχοντα και έπειτα ο ερευνητής έκανε ερωτήσεις στους εκπαιδευτικούς και αυτοί με την σειρά τους διατύπωναν την άποψή τους. Ο ερευνητής παρέμβαινε μόνο όταν χρειαζόταν κάποια επιπλέον επεξήγηση ή όταν δεν ακούσε η απάντηση του συμμετέχον και γινόταν αναδιατύπωση της ερώτησης. Οι συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν και μελετήθηκαν μία προς μία.

Κεφάλαιο 4^ο Αποτελέσματα

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει η ανάλυση και η περιγραφή των αποτελεσμάτων για τον πρώτο άξονα της έρευνας που είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και η χρησιμότητά της.

4.1 Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και η χρησιμότητά της

4.1.1 εκπαιδευτικοί

Ως προς το πρώτο ερευνητικό ερώτημα που αφορά την ΠΕ και την χρησιμότητά της, όλοι οι εκπαιδευτικοί συσχέτισαν την ΠΕ με την ευαισθητοποίηση των παιδιών και την σωστή ενημέρωση για το περιβάλλον που έχει ως στόχο την καλλιέργεια σωστών συμπεριφορών για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Μέσα από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών φαίνεται ότι γνωρίζουν την σημασία της ΠΕ και ότι έχουν αναζητήσει τρόπους και μέσα προσέγγισης. Μια αρκετά ενδιαφέρουσα απάντηση ήταν της εκπαιδευτικού 5 η οποία αναφέρθηκε στην διαμόρφωση υπεύθυνων πολιτών και συσχέτισε την ΠΕ με την αειφόρο ανάπτυξη. Μόνο η εκπαιδευτικός 4 φάνηκε να μην έχει αρκετές γνώσεις στο κομμάτι της ΠΕ καθώς όταν της ρωτήθηκε τι γνωρίζει για την ΠΕ η πρώτη της απάντηση ήταν « η διδασκαλία σχετικά με το περιβάλλον». Όταν της ζητήθηκε να γίνει πιο σαφής είπε «Είναι η διδασκαλία σχετικά με το περιβάλλον....Είναι η διδασκαλία για την ενημέρωση και προστασία του περιβάλλοντος. Τα παιδιά μέσα σε αυτό το μάθημα ενημερώνονται για τις καταστροφές που προκαλούν στο περιβάλλον οι άνθρωποι και τους τρόπους που μπορούμε να το βελτιώσουμε. Στα σχολεία έχουν γίνει αρκετές δράσεις μέσω της ΠΕ για να ενημερωθούν οι μαθητές για σωστή συμπεριφορά». Από την απάντηση της φαίνεται ότι δεν έχει πολλές γνώσεις σχετικά με την ΠΕ. Αυτό επιβεβαιώνεται και στην επόμενη ερώτηση για το εάν κάνουν ΠΕ στο σχολείο, η απάντησή της ήταν «Στο σχολείο που εργάζομαι δεν κάνουμε ΠΕ. Έχουν υπάρξει αναφορές στο περιβάλλον εξαιτίας κάποιας αφόρμησης μέσα από ένα παραμύθι ή κάτι το οποίο είδαμε στον υπολογιστή αλλά το βασικό θέμα να είναι το Περιβάλλον δεν έχει γίνει προς το παρόν». Ενδεχομένως, αν η εκπαιδευτικός 4 έκανε ΠΕ στο σχολείο που εργάζεται, να είχε περισσότερα να πει καθώς θα απαντούσε βιωματικά και όχι θεωρητικά. Οι υπόλοιπες εκπαιδευτικοί απάντησαν θετικά στο εάν κάνουν ΠΕ στο σχολείο και φάνηκε ότι την θεωρούν σημαντική ως μάθημα.

Οι συνεντεύξεις τελείωναν με την ερώτηση για το εάν θα πρέπει να εστιάζουν στην ΠΕ. ΟΙ 4 από τις 5 συμμετέχουσες αποκρίθηκαν θετικά σε αυτήν την ερώτηση και είπαν ότι είναι αρκετά σημαντική και πρέπει να δίνεται σε αυτήν προτεραιότητα

στο σχολείο καθώς με την υποβάθμιση του περιβάλλοντος πρέπει να βρεθούν λύσεις. Εκτός από αυτό, υποστήριξαν ότι σε μικρή ηλικία είναι πιο εύκολο να υιοθετηθούν συμπεριφορές και συνήθειες όποτε θα έχει μεγαλύτερο αποτέλεσμα. Η Ε5 απάντησε επίσης θετικά σχετικά με την σημασία και την συμβολή της ΠΕ αλλά δεν θεωρεί ότι πρέπει να υποβαθμίζονται άλλοι κλάδοι της εκπαίδευσης. Πιο συγκεκριμένα είπε «*Η ΠΕ είναι αρκετά σημαντική. Δεν είμαι σίγουρη αν πρέπει να εστιάζουμε διότι και τα υπόλοιπα μαθήματα είναι αρκετά σημαντικά. Σίγουρα δεν πρέπει να παραγκωνίζεται όπως γινόταν τα προηγούμενα χρόνια κυρίως στο Δημοτικό....*».

4.1.2. φοιτητές

Από τους συμμετέχοντες φοιτητές και τις φοιτήτριες οι περισσότεροι γνώριζαν για την ΠΕ. Κάποιοι είχαν αρκετές γνώσεις και φάνηκε από τις απαντήσεις τους, ενώ οι γνώσεις άλλων ήταν λιγιστές και επιφανειακές. Από τους 5 συμμετέχοντες οι 3 έκαναν αναφορά στα μαθήματα που διδάσκονται στην σχολή σχετικά με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και την Αειφορία. Η Φ1 που ανήκει στους 3 γνώριζε αρκετά για την ΠΕ και οι γνώσεις της προέρχονταν από τα μαθήματα που παραδίδονται στην σχολή. Η Φ2, όπου ανήκει και αυτή στους 3, αναφέρθηκε στα μαθήματα που γίνονται στην σχολή για την ΠΕ, αλλά δεν γνώριζε αρκετά για αυτήν. Διευκρίνισε ότι δεν είχε επιλέξει τα μαθήματα για την ΠΕ που προσφέρονται στην σχολή και εκεί απέδωσε το γεγονός ότι δεν γνώριζε πολλά. Ο Φ4, το τρίτο άτομο, παρόλο που έχει παρακολουθήσει τα μαθήματα της σχολής για το περιβάλλον φάνηκε ότι οι γνώσεις του για την ΠΕ ήταν λιγιστές. «*Έχω κάνει στο παρελθόν μέσω της σχολής μαθήματα που αφορούν την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση όμως δεν γνωρίζω αρκετά για να την αναλύσω...*». Οι άλλοι δύο συμμετέχοντες, Φ3 και Φ5, ανέλυσαν τις γνώσεις τους σχετικά με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

Στην ερώτηση σχετικά με το εάν θα έκανα το μάθημα της ΠΕ στο σχολείο όλοι οι συμμετέχοντες απάντησαν θετικά. Οι 4 από τους 5 συμμετέχοντες θεωρούν το μάθημα σημαντικό μέσο για μια πολύπλευρη ανάπτυξη των παιδιών αλλά ταυτόχρονα ευαισθητοποιεί για περιβαλλοντικά ζητήματα. Επίσης, βοηθάει στην σωστή ενημέρωση των μαθητών και προάγει την ενεργό πολιτειότητα. Η Φ1 κάνει μια εύστοχη αναφορά στην ανάγκη τήρησης του Προγράμματος Σπουδών καθώς ουκ ολίγες φορές, οι εκπαιδευτικοί αμελούσαν το μάθημα της ΠΕ και έδιναν βαρύτητα σε άλλα μαθήματα. Η Φ1 φαίνεται να μιλάει εμπειρικά καθώς κάνει αναφορά στο παρελθόν και ελπίζει ότι πλέον αυτό έχει εξαλειφθεί. Αξίζει να αναφερθεί και η

απάντηση του Φ4 όπου αποκρίνεται μεν θετικά στην διδασκαλία του μαθήματος της ΠΕ όμως η αιτιολόγησή του φανερώνει ότι το μάθημα θα γίνεται μόνο επειδή υπάρχει στο Πρόγραμμα Σπουδών.

Οι συνεντεύξεις τελείωναν με την ερώτηση για το εάν θα πρέπει να εστιάζουν στην ΠΕ. Στην συγκεκριμένη ερώτηση η αναλογία των απαντήσεων ήταν κάπου στην μέση. Η Φ1 και η Φ3 θα έδιναν περισσότερη βάση στο μάθημα της ΠΕ. Μάλιστα, η Φ1 αναφέρθηκε και στον συνδυασμό της ΠΕ με άλλες θεματικές. «...Όταν αναφερόμαστε στην ΠΕ αναφερόμαστε και στην Εκπαίδευση για την Αειφορία και η Αειφορία περιλαμβάνει την κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον. Άρα, μέσω της ΠΕ θα αναφερόμουν και σε άλλες θεματικές και το πως επηρεάζουν το περιβάλλον...». Οι υπόλοιποι 3 συμμετέχοντες (Φ2, Φ4 και Φ5) αναφέρθηκαν στον διαμοιρασμό του χρόνου των μαθημάτων έτσι ώστε να υπάρχει ισότητα των μαθημάτων επειδή όλα έχουν την σημασία τους και δεν πρέπει να παραγκωνίζεται κανένα.

4.2 Η τέχνη στην Εκπαίδευση και η χρησιμότητά της

4.2.1 εκπαιδευτικοί

Ως προς το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που αφορά την τέχνη στην εκπαίδευση και την χρησιμότητά της, όλες οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών ήταν θετικές. Χρησιμοποιούν την τέχνη και την θεωρούν ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία της εκπαίδευσης καθώς συμβάλλει στην κατανόηση εννοιών, έχει την δυνατότητα οπτικοποίησης του θέματος και είναι ένα εκπαιδευτικό εργαλείο που προάγει την δημιουργικότητα και την φαντασία.

Επίσης, μέσω της τέχνης κινητοποιείται το συναίσθημα των παιδιών και αποκτούν ελευθερία έκφρασης. Υπάρχει η δυνατότητα να περάσει μηνύματα και θετικές συμπεριφορές και τα παιδιά να τις υιοθετήσουν. Όλες οι συμμετέχουσες δήλωσαν ότι η τέχνη κατά την διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας, συναρπάζει τα παιδιά και κάνει το μάθημα πιο δημιουργικό και ευχάριστο. Η τέχνη συμβάλλει για την παιδεία του ανθρώπου και πρέπει να διδάσκεται σε όλες τις ηλικίες. Στις μικρότερες ηλικίες όμως είναι απαραίτητη για να προσφέρει στα παιδιά ερεθίσματα και να διευρύνουν τους ορίζοντές τους μέσα από αυτήν. Η εκπαιδευτικός 1 ανέφερε πως «*Η τέχνη σαν εργαλείο εκπαίδευσης όπως θα έπρεπε να είναι δυστυχώς απουσιάζει από τα σχολεία (αναφέρομαι από τις τάξεις του Δημοτικού και πάνω). Ωστόσο, είναι σημαντική για την παιδεία του ανθρώπου επειδή του προσφέρει μια ολόπλευρη ανάπτυξη σε γνωστικό, συναισθηματικό και ψυχολογικό επίπεδο. Εάν η τέχνη αξιοποιούνταν στο έπακρο στα*

σχολεία και χρησιμοποιούνται όλες οι πτυχές της και όχι επιλεκτικά τότε οι μαθητές θα είχαν την δυνατότητα να εκφράζονται και να νιώθουν ελεύθεροι. Επίσης, κινητοποιεί το συναίσθημα, περνά μηνύματα για σημαντικά κοινωνικά θέματα, καλλιεργεί τη σκέψη, τη δημιουργικότητα και τη συνεργασία.». Η μορφή τέχνης που ακούστηκε και από τις πέντε εκπαιδευτικούς ήταν η ζωγραφική και η αμέσως επόμενη ήταν η μουσική. Αυτές οι δύο μορφές της τέχνης είναι ίσως η πιο διαδεδομένες και δοκιμασμένες στην εκπαίδευση. Η αμέσως πιο σύνηθες απάντηση ήταν το θέατρο. Συγκεκριμένα αναφέρθηκε από δύο εκπαιδευτικούς. Από μία αναφορά έγινε στην τεχνική του κολλάζ, στην φωτογραφία, στην ποίηση, την λογοτεχνία και στον κινηματογράφο.. Αξίζει να σχολιαστεί μία αναφορά της εκπαιδευτικού 2 η οποία μιλάει για την τέχνη της επανάχρησης. (Γράφημα 1^ο) Συγκεκριμένα είπε «Πρόσφατα ξεκίνησα να χρησιμοποιώ και την τέχνη της επανάχρησης. Η τέχνη αυτή βοηθάει τα παιδιά να γίνονται εφευρετικά καθώς μέσα από την επανάχρηση δίνεται η δυνατότητα να δημιουργήσεις κάτι καινούριο από ένα ουσιαστικά άχρηστο υλικό». Η τέχνη της επανάχρησης είναι ένα είδος τέχνης που χρησιμοποιεί υλικά που είναι είτε ανακυκλωμένα είτε προς ανακύκλωση και ενσαρκώνει ένα όραμα της τέχνης ως μέρος μιας κυκλικής οικονομίας. Επαναχρησιμοποιούνται δηλαδή υλικά που είχαν χαρακτηριστεί άχρηστα και δημιουργείται κάτι καινούριο και αυτό ονομάζεται ανακυκλωμένη τέχνη. Στην τέχνη της επανάχρησης δεν υπάρχει περιορισμός στα υλικά, μπορούν να χρησιμοποιηθούν πλαστικά, χάρτινα αντικείμενα, μέταλλα, υφάσματα, γυαλί και οτιδήποτε μπορεί να φανταστεί ο καλλιτέχνης. Ορισμένοι καλλιτέχνες χρησιμοποιούν έναν συνδυασμό διαφορετικών υλικών στο έργο τους, ενώ άλλοι επιλέγουν ένα συγκεκριμένο υλικό.

Γράφημα 1^ο: Οι μορφές τέχνης που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί

4.2.2 φοιτητές

Ως προς τις απαντήσεις των φοιτητών για την σχέση της Τέχνης με την εκπαίδευση υπήρξε ομοφωνία. Όλοι οι συμμετέχοντες συμφώνησαν ότι η τέχνη είναι ένα σημαντικό και απαραίτητο εργαλείο για την εκπαίδευση. Ειδικότερα, στις μικρότερες ηλικίες τόνισαν κάποιοι από τους συμμετέχοντες ότι είναι πιο σημαντική γιατί βοηθάει στην κατανόηση δύσκολων εννοιών. Πιο συγκεκριμένα η Φ3 είπε «...δεν φάνηκε να ζορίζονται στην κατανόηση εννοιών ή να δυσανασχετούν. Σύμφωνα με αυτή την εμπειρία, η τέχνη είναι απαραίτητη στην εκπαίδευση πόσο μάλλον σε μικρές ηλικίες που τα παιδιά είναι πιο ευαίσθητα». Επίσης, ο Φ5 αναφέρθηκε ότι η τέχνη συμβάλλει και στην καλλιέργεια συναισθημάτων καθώς τα παιδιά έρχονται σε επαφή με νέα ερεθίσματα.

Όσον αφορά τις μορφές τέχνης που θα αξιοποιούσαν στο νηπιαγωγείο οι απαντήσεις τους ήταν παρόμοιες. Αυτό, ίσως να οφείλεται στην έλλειψη εμπειρίας και θεωρητική σκέψη που χρειάστηκε να κάνουν. Η δημοφιλέστερη τέχνη που ακούστηκε από όλους τους συμμετέχοντες ήταν τα εικαστικά. Κάποιοι την χρησιμοποίησαν καθώς γνωρίζουν ότι είναι ενταγμένη στο σχολείο, κυρίως στο νηπιαγωγείο. Η τέχνη που ειπώθηκε από 4 στους 5 συμμετέχοντες ήταν η μουσική. Μια μορφή της τέχνης επίσης διαδεδομένη στους χώρους του σχολείου. Από 2 συμμετέχοντες ακούστηκαν το θέατρο και ο χορός. Επίσης, ένας από τους συμμετέχοντες αναφέρθηκε και στο κουκλοθέατρο. (Γράφημα 2^ο)

Γράφημα 2^ο: Οι μορφές τέχνης που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες φοιτητές

4.3 Η σχέση της Τέχνης με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

4.3.1 εκπαιδευτικοί

Ως προς τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών για την σχέση της Τέχνης με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση όλες θεωρούσαν ότι η τέχνη συμβάλλει θετικά στην ΠΕ. Η Ε3 θεώρησε αυτονόητο ότι η τέχνη επιδράει θετικά στην ΠΕ. Από την στιγμή που η τέχνη συμβάλλει στην εκπαίδευση δεν γίνεται να μην συμβάλλει στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Όμως, για την ΠΕ έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί χάρη στην τέχνη σύμφωνα με την Ε2 η ΠΕ προσεγγίζεται διαθεματικά και βοηθάει στην αποσαφήνιση των δύσκολων εννοιών. Η Ε5 έκανε αναφορά στην συμβολή των καλλιτεχνών, οι οποίοι ασχολούνται με την περιβαλλοντική τέχνη και προβάλλουν την ευαισθητοποίηση του πολίτη προς το περιβάλλον μέσα από τα έργα τους. Πιο συγκεκριμένα, «...Ολοένα και περισσότεροι καλλιτέχνες ασχολούνται με το περιβάλλον και στρέφονται προς την προστασία του και αυτό το δείχνουν με τα έργα τους. Άλλωστε, δεν είναι λίγα τα τραγούδια, ποιήματα, θεατρικά έργα, εκπαιδευτικές ταινίες, κόμικ τα οποία είναι περιβαλλοντικού χαρακτήρα.». Σε συνδυασμό την παραπάνω απάντηση της Ε5 ταιριάζει και η αναφορά που κάνει η Ε2 σχετικά με τις δράσεις που μπορούν να αξιολογηθούν στο μάθημα της ΠΕ με βάση την τέχνη («...μέσω project ή με επισκέψεις σε χώρους τέχνης, με έργα καλλιτεχνών οικολογικού χαρακτήρα...»). Οι επισκέψεις σε χώρους της τέχνης που σχετίζονται με το περιβάλλον έχουν την δυνατότητα να προσφέρουν στα παιδιά βιωματική γνώση και όχι μόνο θεωρία. Οι μαθητές έρχονται σε επαφή με έργα τέχνης οικολογικού χαρακτήρα και ευαισθητοποιούνται περισσότερο.

4.3.2 φοιτητές

Οι απαντήσεις των φοιτητών δεν διέφεραν και πολύ με των εκπαιδευτικών στο θέμα Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και τέχνη. Όλοι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι συμβάλλει δεδομένου ότι συμβάλλει γενικά σε όλες τις θεματικές στην εκπαίδευση. Η Φ1 και ο Φ5 αναφέρθηκαν στην ευκολότερη κατανόηση ορισμών σχετικά με το περιβάλλον. Ο Φ5 ανέφερε και παραδείγματα όπως ο αέρας και το νερό. Όλοι συμφώνησαν ότι είναι ένας δημιουργικός τρόπος προσέγγισης του περιβάλλοντος και ευαισθητοποιεί τα

παιδιά σχετικά με τα ζητήματα του περιβάλλοντος. Ο Φ4 θέλοντας να επεξηγήσει την θετική απάντηση του ως προς την συμβολή της τέχνης στην ΠΕ δίνει ένα παράδειγμα για τον τρόπο εφαρμογής της στο σχολικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα είπε: «... Ένα παράδειγμα της ΠΕ με βάση την τέχνη είναι ένα τραγούδι ή ένα παραμύθι που θα μιλάει για ένα περιβαλλοντικό ζήτημα όπως η ανακύκλωση. Τα παιδιά μέσα από διασκεδαστικό τρόπο μαθαίνουν για την ανακύκλωση και το υιοθετούν ευκολότερα καθώς μια νέα γνώση που προήλθε μέσω της τέχνης έχει περισσότερες πιθανότητες να αποτυπωθεί στην μνήμη και στις συνήθειες του παιδιού ». Αρκετά ενδιαφέρον αποτελεί και η απάντηση της Φ3 η οποία παραθέτει τεχνικές που έχουν δημιουργηθεί με σκοπό την Περιβαλλοντική τέχνη στην εκπαίδευση. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της, «...κάποια είδη της Περιβαλλοντικής Τέχνης, όπως είναι η Τέχνη της Γης (Land Art) και η Οικολογική Τέχνη (Ecological Art), τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν και κατά τη διάρκεια του σχολικού προγράμματος, ώστε να έρθουν τα παιδιά πιο κοντά με τον φυσικό κόσμο, να ενημερωθούν για περιβαλλοντικά ζητήματα, ενώ παράλληλα να δημιουργήσουν έργα που θα έχουν αισθητικό και οικολογικό αντίκτυπο». Μέσα από αυτήν την απάντηση είναι φανερό ότι η τέχνη έχει ενεργό ρόλο στην ΠΕ και ότι όσο περνάνε τα χρόνια τόσο περισσότερες δράσεις θα γίνονται με την Περιβαλλοντική Τέχνη.

4.4 Σύνοψη αποτελεσμάτων

4.4.1 Οι εκπαιδευτικοί

- Όλοι οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν τι είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση
- Οι 4 από τους 5 κάνουν ΠΕ στο σχολείο. Μόνο η Ε4 απάντησε αρνητικά
- Όλοι οι εκπαιδευτικοί όταν ρωτήθηκαν για τις μορφές της τέχνης απάντησαν πρώτα τα εικαστικά
- Όλοι οι εκπαιδευτικοί απάντησαν θετικά στην συμβολή της τέχνης στην εκπαίδευση γενικά και στην ΠΕ ειδικά
- Οι 4 από τους 5 εκπαιδευτικούς συμφώνησαν ότι πρέπει να δίνεται βαρύτητα στο μάθημα της ΠΕ. Η Ε5 συμφώνησε με την σημασία και συμβολή της ΠΕ στο σχολείο αλλά πρότεινε ίση αξία σε όλα τα μαθήματα

4.4.2 Οι φοιτητές

- Οι 3 από τους 5 φοιτητές απάντησαν με βεβαιότητα τι είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Η Φ2 και ο Φ4 απάντησαν με δυσκολία και

χρειάστηκαν χρόνο για να απαντήσουν και οι απαντήσεις τους ήταν περισσότερο γενικές.

- Όλοι απάντησαν θετικά. Ο Φ4 δήλωσε ότι θα έκανε επειδή είναι ενταγμένο στο Πρόγραμμα Σπουδών
- Όλοι οι φοιτητές όταν ρωτήθηκαν για τις μορφές της τέχνης απάντησαν πρώτα τα εικαστικά
- Όλοι οι φοιτητές απάντησαν θετικά στην συμβολή της τέχνης στην εκπαίδευση γενικά και στην ΠΕ ειδικά
- Οι 2 από τους 5 φοιτητές πιστεύουν ότι πρέπει να εστιάζουν στην ΠΕ. Ενώ, οι υπόλοιποι 3 υποστήριξαν ίση αντιμετώπιση των μαθημάτων και όχι έμφαση σε κάποιο.

Κεφάλαιο 5^ο : Συμπέρασμα

5.1 Τελικά συμπεράσματα

Η ενσωμάτωση της τέχνης στην εκπαίδευση όχι μόνο βοηθά τους μαθητές να αναπτύξουν δεξιότητες και γνώσεις, αλλά παρέχει επίσης μια δημιουργική διέξοδο για αυτοέκφραση και μπορεί να βελτιώσει τη συνολική τους ευημερία. Η τέχνη μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να μεταφέρει στάσεις και συναισθήματα που αναπτύσσονται ως αποτέλεσμα μιας ισχυρής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

Μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων φάνηκε ότι οι εκπαιδευτικοί απαντάνε περισσότερο εμπειρικά ενώ οι φοιτητές απαντάνε θεωρητικά σύμφωνα με αυτά που έχουν μάθει από την σχολή καθώς δεν έχουν εμπειρία ή δεν είναι επαρκής η εμπειρία τους για να την αξιοποιήσουν.

Οι εκπαιδευτικοί είναι αρκετά ενημερωμένοι πάνω στο θέμα της ΠΕ και πραγματοποιούν όλοι τους το μάθημα αυτό στο σχολείο, μόνο η Ε4 αποτελεί εξαίρεση. Από τους πιο ενημερωμένους εκπαιδευτικούς για την ΠΕ ήταν η Ε2, οι απαντήσεις της ήταν εύστοχες και φάνηκε ότι έχει ερευνήσει το θέμα της ΠΕ. Σημαντικό επίσης είναι ότι όλοι οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν την τέχνη σαν εργαλείο εκπαίδευσης τόσο στα άλλα μαθήματα όσο και στην ΠΕ.

Από την μεριά των φοιτητών, υπήρχαν εξίσου πολλοί ενημερωμένοι φοιτητές. Αυτό ίσως να οφείλεται στα μαθήματα που παρέχει το Πανεπιστήμιο. Από τους πιο ενημερωμένους φοιτητές ήταν η Φ1 και η Φ3. Οι συμμετέχουσες γνώριζαν ορισμούς και φάνηκε ότι είναι περιβαλλοντικά συνειδητοποιημένες. Δεν πρέπει να παραλειφθεί ότι όλοι οι φοιτητές θα αξιοποιούσαν την τέχνη σαν εκπαιδευτικό εργαλείο σε όλα τα μαθήματα, ανάμεσα τους και η ΠΕ. Σε γενικές γραμμές οι γνώσεις των φοιτητών ήταν σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο καθώς πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι απαντούσαν θεωρητικά χωρίς να γνωρίζουν τις ανάγκες και τις απαιτήσεις μιας τάξης.

Σε μια γενική αποτίμηση της έρευνας καταλήγουμε ότι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι αναγκαίο μάθημα για την Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και δεν πρέπει να υποτιμάται η αξία του περιβάλλοντος. Η τέχνη μπορεί να διαδραματίσει ένα βασικό εργαλείο για την ΠΕ καθώς μπορεί να δώσει μια διαφορετική προσέγγιση του θέματος και να βοηθήσει στην κατανόηση εννοιών αλλά το κυριότερο να συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση των μαθητών.

Όσον αφορά τους συμμετέχοντες, σύμφωνα με τις απαντήσεις τους υπάρχει ελπίδα για τις μελλοντικές γενιές να αποκτήσουν Περιβαλλοντική συνείδηση, καθώς οι εκπαιδευτικοί του τώρα προσπαθούν να ευαισθητοποιήσουν τους μαθητές τους απέναντι στο περιβάλλον και οι εκπαιδευτικοί του αύριο είναι έτοιμοι να προσφέρουν στις επόμενες γενιές σωστές αξίες και συμπεριφορές για το περιβάλλον.

5.2 Περιορισμοί της έρευνας

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε σε πέντε εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και σε πέντε φοιτητές του Παιδαγωγικού Τμήματος Φλώρινας. Για τους εκπαιδευτικούς έγινε προσπάθεια να μην κατοικούν σε μία μόνο περιοχή και ο τόπος εργασίας/διαμονής ήταν η Θεσσαλονίκη και η Φλώρινα. Ενώ οι φοιτητές επιλέχθηκαν σκόπιμα να σπουδάζουν στην ίδια πόλη (Φλώρινα) για να υπάρχει παρόμοιο Πρόγραμμα Σπουδών στο οποίο εντάσσεται σίγουρα μάθημα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ο αριθμός των δέκα συμμετεχόντων στο σύνολο δεν είναι αρκετός για να μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει την πλειοψηφία των εκπαιδευτικών και των φοιτητών. Επίσης ένας ακόμα περιοριστικός παράγοντας είναι η υποκειμενικότητα που υπάρχει στις ποιοτικές έρευνες καθώς ο ερευνητής σχετίζεται με την έρευνα και δεν μπορεί να είναι αντικειμενικός. Ωστόσο, έγινε προσπάθεια αποφυγή αναζητήσεων για απαντήσεις που υποστηρίζουν τις απόψεις της ερευνήτριας.

5.3 Μελλοντική πρόταση

Μια πρόταση για μελλοντική έρευνα, θα ήταν να γίνει συλλογή δεδομένων εκπαιδευτικών και φοιτητών από περισσότερες πόλεις και νησιά. Ενδεχομένως, σε μικρότερες πόλεις και νησιά οι απόψεις των εκπαιδευτικών να είναι διαφορετικές. Επιπλέον, θα ήταν ενδιαφέρον να ερευνηθούν και οι απόψεις μαθητών που κάνουν το μάθημα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και την άποψη που έχουν σχηματίσει για το μάθημα, την σημασία του κλπ.

Βιβλιογραφία

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αθανασάκης, Α. (1996). *Οικοπεριβαλλοντική Παιδαγωγική*. Αθήνα: Δαρδανός.
- Αμπράζης, Α (2014). *Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και οι Μαθητές με Νοητική Αναπηρία : Μια Εφαρμογή στο ΕΕΕΕΚ Φλώρινας. (Μεταπτυχιακή Διατριβή)* Φλώρινα Διαθέσιμο από: <https://dspace.uowm.gr/xmlui/> (τελευταία ανάκτηση 14-5-2023)
- Αναγνωστόπουλος Β. Δ., (1984). *Τάσεις και εξελίξεις της Παιδικής Λογοτεχνίας στη δεκαετία 1970– 80*. Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα
- Αναγνωστόπουλος Β. Δ.,(1998). *Περιβαλλοντική Αγωγή Μέσα Από Λογοτεχνικά Κείμενα, Θέματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*. Έκδοση του Κ.Π.Ε. Μουζακίου
- Ανδρικοπούλου, Ε. (2020) *Το αυτοσχέδιο οικολογικό θέατρο ως εκπαιδευτικό εργαλείο της περιβαλλοντικής συνείδησης μαθητών του Δημοτικού. (Διδακτορική Διατριβή)*. Διαθέσιμο από: Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. Αθήνα
- Αποστολοπούλου, Μ. Β., & Τρικούπης, Α. (2009). Το δημοτικό τραγούδι στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ενδεικτικές αναφορές στο δάσος και στο δέντρο. Η Τέχνη ως εργαλείο εκπαίδευσης για το περιβάλλον. Παιδαγωγικές, Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις για το Δάσος, Δέντρο και την Ανακύκλωση. *1ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*. 29-31 Μαΐου 2009, Αθήνα
- Βρεττός, Ι.Ε. (1999). *Εικόνα και Σχολικό Εγχειρίδιο- Επιλογή Μεθοδολογική προσέγγιση, Ανάγνωση*. Αθήνα: Αυτοέκδοση
- Γερόδημος, Κ. (2017). *Εναλλακτικές Μέθοδοι προσέγγισης του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής μέσα από την Τέχνη (Χορός, Μουσική, Θέατρο) στην (Προ)σχολική Εκπαίδευση*. Ιωάννινα.
- Γεωργόπουλος, Α & Τσαλίκη, Β. (1993). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Αρχές- φιλοσοφία, μεθοδολογία, παιχνίδια και ασκήσεις*. Αθήνα: Gutenberg
- Γιαννίρης, Η. (χ.χ). Θέατρο Σκιών. Διαθέσιμο από: [karagioz \(asda.gr\)](http://karagioz.asda.gr)
- Δημητρίου, Α. (2009). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Περιβάλλον, Αειφορία*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο
- Ετμεκτσόγλου, Ι. (2009). Η Ακουστική Οικολογία στο Σχολείο: Το Δάσος ως Πηγή και Διαμορφωτής των Ήχων του Περιβάλλοντος. *1ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Ίδρυμα Ευγενίδου 29-31 Μαΐου 2009*.
- Ζωγράφος, Θ., Μπέσσας, Δ. Μπέσσα, Ε. (χ.χ.) *Εικαστικά Α΄ & Β΄ Δημοτικού*. Διόφαντος.
- Θέμελη, Ε. (2015) *Ο κινηματογράφος στη σχολική εκπαίδευση. (Μεταπτυχιακή Διατριβή)*. Ρέθυμνο.

- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. Διαθέσιμο από: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826> (τελευταία ανάκτηση 16-5-2023)
- Ιωσηφίδης, Θ. (2003). *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Καλαμπαλίκη, Θ. (2005). Η παιδική λογοτεχνία στα σχολικά προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης για παιδιά Προσχολικής και Πρώτης Σχολικής Ηλικίας. *1ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Ισθμός Κορίνθου, 23-25 Σεπτεμβρίου 2005*. Διαθέσιμο από http://kpe-kastor.kas.sch.gr/kpe/yliko/sppe1/oral/PDFs/236-241_oral.pdf (τελευταία ανάκτηση 14-4-2023)
- Καραδήμου-Λιάτσου, Π. (2003). *Η μουσικοπαιδαγωγική τον 20ό αιώνα. Οι σημαντικότερες απόψεις για την προσχολική ηλικία*. Αθήνα: Orpheus- Νικολαΐδης & ΣΙΑ Ο.Ε.
- Κέντρο εκπαιδευτικών δράσεων & διαπολιτισμικής επικοινωνίας «Καρπός» (χ.χ.) Διαθέσιμο από: <https://karposontheweb.org/> (τελευταία ανάκτηση 20-4-2023)
- Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Διαθέσιμο από: <https://kpe.inedivim.gr/ta-kpe/> (τελευταία ανάκτηση 1-5-2023)
- Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π., Καραμούζης, Π., Παπαγεωργίου, Φ. Ι., Κυπριώτης, Δ., Τράντας, Π., Παπαγεωργίου, Β. Ι., & Αθανασίου, Σ. (2016). *Αναφορά για την Ανάλυση Περιεχομένου*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Διαθέσιμο από: <https://undrho.edu.gr/wp-content/uploads/2022/05/undrho-report-02.pdf> (τελευταία ανάκτηση 27-4-2023)
- Κοντογιάννη Α. (2008) *Μαύρη αγελάδα άσπρη αγελάδα. Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση και Διαπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Τόπος.
- Κουκουλομάτης, Δ. Ι. (1996). *Λογοτεχνία και Γλώσσα στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Έλλην.
- Κουτσούμπα, Μ. (2004). *Η συμβολή της διδακτικής του ελληνικού παραδοσιακού χορού στη σύγχρονη ελληνική πολυπολιτισμική κοινωνία. Στο Ε. Αυδίκος, Ρ. Λουτζάκη & Χ.Παπακώστας (Επιμ.), Χορευτικά ετερόκλητα (σσ.213-226)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Μαλανδράκη, Γ., Παπαδέλη, Α. (2006). «Η χρήση κινηματογραφικών ταινιών ως ερέθισμα για τη διεξαγωγή προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης». *2ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*. Διαθέσιμο από: http://kpe-kastor-old.kas.sch.gr/kpe/yliko/sppe2/oral/PDFs/421-429_oral.pdf
- Μπελίτου, Μ. (2020). *Η Τέχνη στα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης/ Εκπαίδευσης για την Αειφορία*. (Μεταπτυχιακή Διατριβή). Διαθέσιμο από: <https://dspace.uowm.gr/xmlui/>. Φλώρινα. (τελευταία ανάκτηση 12-5-2023)
- Μπάρμπας, Τ., Παρασκευόπουλος, Σ. (2006). *Αξιοποίηση των ντοκιμαντέρ φύσης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Μια μελέτη περίπτωσης*. Ανακτήθηκε από:

<https://docplayer.gr/42872076-Axiopoiisi-ton-ntokimanter-fysis-stin-perivallontiki-ekpai-eysi-mia-meleti-periptosis.html> (τελευταία ανάκτηση 22-5-2023)

Νάκη, Σ. (2012) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Λογοτεχνία: Ο ρόλος της λογοτεχνίας στη δημιουργία θετικών στάσεων για το περιβάλλον. Διδακτική δοκιμή στη Νεοελληνική Λογοτεχνία της Α γυμνασίου. *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο*. Ανακτήθηκε από http://www.elliepek.gr/documents/6o_synedrio_eisigiseis/34_Naki.pdf στις 15/5/2023

Οικολογικά Σχολεία - Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης
<https://www.ecoschools.gr/ecoschools/steps>

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. (2003). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για την Υποχρεωτική Εκπαίδευση*. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Διαθέσιμο από: http://www.pischools.gr/download/programs/depps/1Geniko_Meros.pdf (τελευταία ανάκτηση 18-4-2023)

Παιδαγωγική Ομάδα (Π.Ο.) (2015). *Μουσική και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Κεφαλάς: Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Βάμου

Παπαδημητρίου, Β (1998). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός

Παπαδόπουλος, Ε. (2020). *Η χρήση της μουσικής ως εργαλείο περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης: η περίπτωση της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. (Μεταπτυχιακή Διατριβή)*. Ρόδος.

Πλιάρη, Σ. (2012). Η παρουσία της περιβαλλοντικής παιδικής λογοτεχνίας στο νηπιαγωγείο: Η περίπτωση της Πιερίας. *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Περιβαλλοντική Εκπαίδευση - Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία στη σημερινή πραγματικότητα 'Η εμπειρία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος'* Θεσσαλονίκη, 30 Νοεμβρίου, 1 & 2 Δεκεμβρίου 2012. Διαθέσιμο από:

http://www.kpe.gr/proceedings/2_Educational_Research/86_Pliari.pdf (τελευταία ανάκτηση 4-5-2023)

Σακοβέλη, Π., Παπασωτηροπούλου, Κ., & Βλάχος, Ι. (2005). Ένα, Δυο, Τρία, Το Κουδούνι Χτυπά... Καλημέρα Περιβάλλον» Συνδέοντας την Περιβαλλοντική και τη Θεατρική Αγωγή. *2ο Πανελλήνιο Συμπόσιο 'Εμπνευση Στοχασμός και Φαντασία στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Πανεπιστήμιο Πειραιά, 1-3 Απριλίου 2005*.

- Σκαναβή – Τσαμπούκου, Κ. (2004). *Περιβάλλον και κοινωνία. Μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη*. Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Σκούλλος, Μ. (2004). «Εξελίξεις εννοιών και Διεθνείς Πρωτοβουλίες στην Εκπαίδευση για το Περιβάλλον & την Αειφόρο Ανάπτυξη». 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε με θέμα «Βιώσιμη Ανάπτυξη – Περιβαλλοντική Εκπαίδευση – Τοπικές Κοινωνίες». Διαθέσιμο από: http://kpe-kastor-old.kas.sch.gr/peekpe/text/sinedrio/kentr_eis/Scoullous.pdf (τελευταία ανάκτηση 15-5-2023)
- Σκούλλος, Μ. (2009). Η Τέχνη ως «εργαλείο» στην Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη. 1^ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Ίδρυμα Ευγενίδου 29-31 Μαΐου 2009. Διαθέσιμο από: https://www.ekke.gr/projects/estia/Cooper/Praktika_Synedrio_Evgenidio/Files/Text_files/II_Kentrikes_Eisigiseis/Skoullous_k_eisigisi.pdf (τελευταία ανάκτηση 28-4-2023)
- Σόλαρης, Ι. (χ.χ.). *Τι είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Διαθέσιμο από: <https://www.academia.edu> (τελευταία ανάκτηση 5-4-2023)
- Σταθοπούλου, Π., Πολυχρονάτου, Ε. (2009). Περιβαλλοντική Τέχνη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση Έργα τέχνης και δραστηριότητες με στόχο την ανάπτυξη της οικολογικής συνείδησης των μαθητών. 1^ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης & Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Ίδρυμα Ευγενίδου 29-31 Μαΐου 2009.
- Σταυρίδης, Μ. Γ. (2001). *Μουσική αγωγή και παιδεία: Σύγχρονες προσεγγίσεις και προοπτικές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τέχνη της Γης (2013). *Εν αιθρία*. Διαθέσιμο από: www.oikipa.gr (τελευταία ανάκτηση 12-5-2023)
- Τυροβολά, Β., & Κουτσούμπα, Μ. (2006). Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Το παράδειγμα των ποντιακών χορών, *Μουσική σε Πρώτη Βαθμίδα*, ΕΕΜΑΠΕ, τ.1, 19-32
- Φαραγγιτάκης, Γ., & Σπανού, Μ. (2006). Εκπαίδευση για την Αειφορία και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. 2^ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, 15-17 Δεκεμβρίου 2006. Διαθέσιμο από: http://kpe-kastor.kas.sch.gr/kpe/yliko/sppe2/oral/PDFs/730-738_oral.pdf (τελευταία ανάκτηση 11-4-2023)
- Φλογαίτη, Ε. (1998). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Φλογαίτη, Ε. (2009). Διερευνώντας εμπειρικά μία γόνιμη σχέση: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Τέχνη. 1^ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Ίδρυμα Ευγενίδου 29-31 Μαΐου 2009.

Φούντζουλας, Γ., Νικολάκη, Ε., Κουτσούμπα, Μ., Τυροβόλα, Β. (2021). *Η μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού ως μέσο ανάπτυξης των δεξιοτήτων της κριτικής σκέψης*. Διαθέσιμο από: https://www.researchgate.net/publication/353761179_E_morphologike_methodos_didaskalias_tou_ellenikou_paradosiakou_chorou_os_meso_anaptyxes_ton_dexioteton_tes_kritikes_skepseis . (τελευταία ανάκτηση 25-4-2023)

Χατζής, Α. (2019). *Η κινηματογραφική και η δραματική τέχνη ως διδακτικά εργαλεία ευαισθητοποίησης στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης*.(Μεταπτυχιακή Διατριβή). Ρόδος

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Burman, E., & Parker, I. (Eds.) (1993). *Discourse analytic research: Repertoires and readings of texts in action*. London: Routledge

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Eco-Schools (χ.χ.) Διαθέσιμο από: <https://www.ecoschools.global/> (τελευταία ανάκτηση 8-4-2023)

Greimas, A. (1985). “Μετάδοση και επικοινωνία” στο: Συνέδριο του Σεριζί, Διδασκαλία της Λογοτεχνίας, (μτφρ. Ι. Βασιλαράκης), (σ.27-40). Αθήνα: Επικαιρότητα.

Hilger, A. (2017). *Using Art To Enhance Environmental Education*. Minnesota. Διαθέσιμο από: https://digitalcommons.hamline.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1101&context=hse_cp (τελευταία ανάκτηση 18/5/2023)

Hwang, Y.-H., Kim, S.-I., & Jeng, J.-M. (2000). Examining the Causal Relationships Among Selected Antecedents of Responsible Environmental Behavior. *The Journal of Environmental Education*, 31(4), 19–25. Διαθέσιμο από: <https://doi.org/10.1080/00958960009598647> (τελευταία ανάκτηση 20-4-2023)

IUCN (1970). *Final report: International Working Meeting on Environmental Education in the School Curriculum*. Διαθέσιμο από: <https://portals.iucn.org/library/node/10447> (τελευταία ανάκτηση 19-4-2023)

IUCN, UNEP & WWF, (1991). *Caring for the Earth: A strategy for sustainable living*. Διαθέσιμο από: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/cfe-003.pdf> (τελευταία ανάκτηση 28/03/2023).

Jacobson, S. K., Seavey J. R. and Mueller R. C. (2016). *Integrated science and art education for creative climate change communication*. *Ecology and Society* 21(3):30. Διαθέσιμο από: <http://dx.doi.org/10.5751/ES-08626-210330> (τελευταία ανάκτηση 19-4-2023)

- Krause, B. (2015). *Voices of the Wild*. New Haven and London: Yale University Press.
- Leitao, S. (2020). *Qu'est-ce que le land art peut apporter aux enfants ? Interview de Sarah du Lab Mobile*. Διαθέσιμο από: <https://bayam.tv/fr/blog/actualites/quest-ce-que-le-land-art-peut-apporter-aux-enfants-interview-de-sarah-du-lab-mobile/> (τελευταία ανάκτηση 8-5-2023)
- Mason, J. (2004). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας* (μτφρ. Ε. Δημητριάδου). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mayson A. (2008) *The green theatre (or teaching sustainable theatre)*. Διαθέσιμο από <http://www.thegreentheater.org/>. (τελευταία ανάκτηση 26-4-2023)
- Merton, A. (2016) *What is Eco Art? Being More Purposeful in Your Expression*. Διαθέσιμο από: <https://www.plushbeds.com/blogs/green-sleep/what-is-eco-art> (τελευταία ανάκτηση 18-5-2023)
- Moreno-Fernández, O. (2020) Theatre as a Teaching Resource to Work on Socio-environmental Problems in Primary Education. University of Seville, Seville, SPAIN: *International Electronic Journal of Environmental Education*. Διαθέσιμο από: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1281432.pdf> (τελευταία ανάκτηση 29-5-2023)
- Palmer, J. & Neal, P. (1994). *The handbook of Environmental Education*. London: NY Routledge
- Turner, K., & Freedman, B. (2004). Music and Environmental Studies. *The Journal of Environmental Education*, 36(1), 45–52. Διαθέσιμο από: <https://doi.org/10.3200/JOEE.36.1.45-52> (τελευταία ανάκτηση 27-4-2023)
- UNESCO (1976). *The international workshop on environmental education*. Belgrade, Yougoslavia, 13-22 Oct.1975. Final report. UNESCO: Paris
- UNESCO (1978). *Intergovernmental Conference on Environmental Education (Tiblisi USSR, 14-26 October 1977)*. Paris: Unesco.
- UNESCO (1982). *Environmental Education: Selected Activities of Unesco- UNEP International Environmental Education Programme 1975-1982*. Paris: Unesco.
- UNESCO (1988). *International strategy for action in the field of environmental education and training for the 1990s*. Paris: Unesco
- UNESCO (1992). *United Nations Conference on Environmental and Development Agenda 21*. Switzerland: Unesco
- UNESCO- EPD, (1997). *Declaration of Thessaloniki*. UNESCO- EPD97/CONF.401/CLD.2, Paris: UNESCO.
- UNESCO, (2002). *Teaching and learning for a sustainable future: A multimedia teacher education programme* . Paris: Unesco.

Παράρτημα: Οι συνεντεύξεις

1. Εκπαιδευτικοί

Στην πρώτη ερώτηση « Τι γνωρίζετε για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» υπήρξαν οι εξής απαντήσεις:

Η Ε1 απάντησε: «Η ΠΕ είναι η απόκτηση γνώσεων και η καλλιέργεια συμπεριφορών ώστε να ενημερωθούν και να ευαισθητοποιηθούν τα παιδιά για τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Στο σχολείο τα παιδιά έρχονται σε επαφή με θέματα του περιβάλλοντος χάρη στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση».

Η Ε2 απάντησε « Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελεί εδώ και δεκαετίες πρόγραμμα στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, με αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικοί να έχουμε ασχοληθεί σε βάθος με project που αφορούν το περιβάλλον».

Η Ε3 απάντησε « Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι η γνωριμία των παιδιών με το περιβάλλον και την προστασία του. Επίσης, στην ΠΕ μπορούμε να μάθουμε για το πως ήταν το περιβάλλον στο παρελθόν και πως είναι σήμερα και να συγκρίνουμε τα αποτελέσματα, αν ο άνθρωπος κάνει καλό στο περιβάλλον, με ποιους τρόπους μπορεί να μειωθούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα και η περιβαλλοντική υποβάθμιση»

Η Ε4 απάντησε « Είναι η διδασκαλία σχετικά με το περιβάλλον....Είναι η διδασκαλία για την ενημέρωση και προστασία του περιβάλλοντος. Τα παιδιά μέσα σε αυτό το μάθημα ενημερώνονται για τις καταστροφές που προκαλούν στο περιβάλλον οι άνθρωποι και τους τρόπους που μπορούμε να το βελτιώσουμε. Στα σχολεία έχουν γίνει αρκετές δράσεις μέσω της ΠΕ για να ενημερωθούν οι μαθητές για σωστή συμπεριφορά».

Η Ε5 απάντησε « Η ΠΕ είναι ένα μάθημα που έχει στόχο την διαμόρφωση υπεύθυνων πολιτών σχετικά με το περιβάλλον και την δομή της κοινωνίας. Μέσα από δράσεις στοχεύει στην ευαισθητοποίηση των μαθητών και την σωστή ενημέρωσή τους σε ζητήματα του περιβάλλοντος και της αειφόρου ανάπτυξης».

Στην δεύτερη ερώτηση « Κάνετε Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο σχολείο;»

Η Ε1 απάντησε: «Ναι. Δίνονται συχνά αφορμές μέσα από κείμενα της γλώσσας, της Μελέτης Περιβάλλοντος αλλά και της Ευέλικτης Ζώνης, παλιότερα, και των εργαστηρίων δεξιοτήτων. Μέσα από τα μαθήματα τα παιδιά έρχονται σε επαφή με το περιβάλλον και αποκτούν γνώσεις σχετικά με αυτό».

Η Ε2 απάντησε: «Τα προγράμματα ΠΕ είναι ενταγμένα στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων οπότε από την στιγμή που αποτελεί και επισήμως μάθημα, κάνουμε κανονικά στο σχολείο».

Η Ε3 απάντησε : «Στο νηπιαγωγείο είναι λίγο πιο ελεύθερα τα προγράμματα σπουδών εγώ κάνω στα παιδιά για την ανακύκλωση, για την προστασία των θαλασσών και των δασών με σκοπό την αποφυγή πυρκαγιάς, έχουμε μιλήσει για τα απόβλητα και για το πως διατηρούμε καθαρή την πόλη αλλά και το σχολείο μας και έχουμε μιλήσει για τον κύκλο ζωής. Έχουμε μιλήσει και για άλλα θέματα που προέκυψαν μέσα στην συζήτηση όπως για την προστασία των εντόμων καθώς κάνουν καλό στο περιβάλλον πχ. Μέλισσα. Πρόσφατα κατά την διάρκεια του μαθήματος με θέμα την κυκλοφοριακή αγωγή μιλήσαμε και για τα καυσαέρια και τους τρόπους που πρέπει να μετακινούμαστε για να μην επιβαρύνουμε το περιβάλλον».

Η Ε4 απάντησε : «Στο σχολείο που εργάζομαι δεν κάνουμε ΠΕ. Έχουν υπάρξει αναφορές στο περιβάλλον εξαιτίας κάποιας αφορμής μέσα από ένα παραμύθι ή κάτι το οποίο είδαμε στον υπολογιστή αλλά το βασικό θέμα να είναι το Περιβάλλον δεν έχει γίνει προς το παρόν».

Η Ε5 απάντησε : «Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι ένα πολύ σημαντικό μάθημα για τα παιδιά γιατί σε αυτή την ηλικία διαμορφώνουν χαρακτήρα και συνήθειες. Στο σχολείο κάνουμε ΠΕ επειδή οφείλουμε να δώσουμε στα παιδιά ερεθίσματα και γνώσεις σχετικά με το περιβάλλον στο οποίο ζουν».

Στην τρίτη ερώτηση « Χρησιμοποιείτε την Τέχνη ως εκπαιδευτικό εργαλείο; Πως και γιατί; Και ποιες μορφές τέχνες χρησιμοποιείτε »

Η Ε1 απάντησε : «Ναι, για παρατήρηση και άντληση πληροφοριών, για κινητοποίηση του συναισθηματισμού και με την δημιουργία έργων από τα ίδια τα παιδιά. Συχνά παροτρύνω τα παιδιά να δημιουργήσουμε όλοι μαζί ένα θεατρικό, ένα ποίημα, μια αφίσα και γενικά να χρησιμοποιήσουμε την φαντασία μας για να μεταφέρουμε αυτό που θέλουμε να πούμε αντί με λόγια με την μορφή της Τέχνης. Οι μορφές τέχνης που χρησιμοποιώ είναι η φωτογραφία, επειδή μια εικόνα πολλές φορές αποτυπώνεται ευκολότερα στο μυαλό των παιδιών, η ζωγραφική και η μουσική».

Η Ε2 απάντησε : «Πολλές δραστηριότητες κατά την διάρκεια του μαθήματος πραγματοποιούνται μέσω της τέχνης. Η τέχνη είναι μια μορφή έκφρασης που επιτρέπει στα παιδιά να δημιουργήσουν κάτι δικό τους, χρησιμοποιώντας μόνο την φαντασία τους. Εγώ προσωπικά προσπαθώ να ωθώ τους μαθητές μου στην τέχνη και τις μορφές της επειδή πέρα από το εκπαιδευτικό της κομμάτι συμβάλλει και στην προσωπική ανάπτυξη. Χρησιμοποιώ ζωγραφική και ιδιαίτερα τη τεχνική του κολλάζ και των κατασκευών. Συχνά χρησιμοποιούμε και το θέατρο κυρίως για να μεταφέρουμε γεγονότα που διαβάζουμε από το μάθημα της ιστορίας ή της γλώσσας. Πρόσφατα ξεκίνησα να χρησιμοποιώ και την τέχνη της επανάχρησης. Η τέχνη αυτή βοηθάει τα παιδιά να γίνονται εφευρετικά καθώς μέσα από την επανάχρηση δίνεται η δυνατότητα να δημιουργήσεις κάτι καινούριο από ένα ουσιαστικά άχρηστο υλικό».

Η Ε3 απάντησε : «Η τέχνη συμβάλλει σημαντικά στην εκπαίδευση καθώς μπορείς να περιγράψεις ένα θέμα με πολλές διαφορετικές προσεγγίσεις. Χρησιμοποιώντας την τέχνη στην εκπαίδευση τα παιδιά αποκτούν ερεθίσματα με τις μορφές της και διευρύνουν τους ορίζοντες τους. Συχνά αξιοποιώ την μουσική και κάνουμε μουσικοκινητικά παιχνίδια μέσα στην τάξη ή την ώρα του διαλείμματος. Η μουσική αποφορτίζει τα παιδιά και τα βοηθάει να συγκεντρωθούν καλύτερα. Ιδιαίτερη σημασία στο Νηπιαγωγείο έχει και η Λογοτεχνία όπου τα παιδιά τρελαίνονται για τα παραμύθια. Πολλές φορές ζητάνε να διαβάσουμε ξανά το παραμύθι ή να δούμε μια εικόνα του παραμυθιού που τους τράβηξε το ενδιαφέρον. Τα εικαστικά και κυρίως η ζωγραφική είναι το πιο διαδεδομένο μέσο έκφρασης για τα παιδιά. Καθημερινά ζητούν να ζωγραφίσουν και πειραματίζονται με υλικά, χρώματα, υφές. Η ζωγραφική για τα παιδιά είναι το εργαλείο της επικοινωνίας τους».

Η Ε4 απάντησε : «Ναι χρησιμοποιούμε την τέχνη σαν εργαλείο εκπαίδευσης καθώς βοηθάει τα παιδιά να κατανοήσουν ευκολότερα διάφορα θέματα που υπάρχουν. Επίσης μέσα από την τέχνη μπορούμε να περάσουμε σημαντικά μηνύματα και τα παιδιά να τα υιοθετήσουν. Στην τάξη χρησιμοποιούμε την μουσική για να δημιουργήσουμε τα δικά μας τραγούδια. Τα παιδιά λατρεύουν οτιδήποτε κάνει ήχο και τους βοηθάει στην ηρεμία και συγκέντρωση τους».

Η Ε5 απάντησε : «Χρησιμοποιώ τα καλλιτεχνικά και τον κινηματογράφο. Ο κινηματογράφος είναι μια μορφή τέχνης την οποία επιλέγω στην τάξη μου επειδή τα περισσότερα παιδιά αγαπάνε τις ταινίες και παρακολουθούν προσεκτικά το βίντεο. Επίσης τα εικαστικά είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι από το νηπιαγωγείο και πολλές

δραστηριότητες έχουν σαν βάση τα εικαστικά. Μέσα από την βιωματική μάθηση, τα παιδιά κατανοούν καλύτερα. Οι δύο συγκεκριμένες τέχνες είναι αρκετά προσιτές και ενδιαφέρουσες για τα παιδιά! Η τέχνη συμβάλλει στην γρήγορη εκμάθηση των παιδιών καθώς του παρουσιάζει το θέμα με διαφορετικές μορφές και συναρπάζει τα παιδιά».

Στην τέταρτη ερώτηση «Πως πιστεύετε ότι η Τέχνη συμβάλλει στην εκπαίδευση σαν εργαλείο εκπαίδευσης;»

Η Ε1 απάντησε: « Η τέχνη σαν εργαλείο εκπαίδευσης όπως θα έπρεπε να είναι δυστυχώς απουσιάζει από τα σχολεία (αναφέρομαι από τις τάξεις του Δημοτικού και πάνω). Ωστόσο, είναι σημαντική για την παιδεία του ανθρώπου επειδή του προσφέρει μια ολόπλευρη ανάπτυξη σε γνωστικό, συναισθηματικό και ψυχολογικό επίπεδο. Εάν η τέχνη αξιοποιούνταν στο έπακρο στα σχολεία και χρησιμοποιούνταν όλες οι πτυχές της και όχι επιλεκτικά τότε οι μαθητές θα είχαν την δυνατότητα να εκφράζονται και να νιώθουν ελεύθεροι. Επίσης, κινητοποιεί το συναίσθημα, περνά μηνύματα για σημαντικά κοινωνικά θέματα, καλλιεργεί τη σκέψη , τη δημιουργικότητα και τη συνεργασία.»

Η Ε2 απάντησε : «Οι μορφές της τέχνης διδάσκονται τόσο αυτόνομα όσο και βοηθητικά. Η τέχνη διαχρονικά μπορεί να συμβάλλει στην προσέγγιση διδακτικών αντικειμένων μέσα από μια άλλη διαδικασία πέραν και μακράν της κλασσικής μεθόδου. Χάρη στις μορφές της τέχνης η εκπαίδευση μπορεί να γίνει περισσότερο ελκυστική στα παιδιά καθώς συμμετέχουν άμεσα».

Η Ε3 απάντησε: « Στο νηπιαγωγείο τα περισσότερα σχετίζονται με την τέχνη και τις μορφές της επειδή είναι ευκολότερο για τα παιδιά να κατανοήσουν διάφορα θέματα. Τα παιδιά ενθουσιάζονται μέσα από την τέχνη και σε αυτή την ηλικία είναι πιο ευαίσθητα οπότε μέσα από την τέχνη εκφράζονται. Τα παιδιά επειδή δεν μπορούν ακόμα να διαβάσουν και μερικά να γράψουν χρησιμοποιούν τις μορφές της τέχνης για να εξηγήσουν τα συναισθήματά τους, για να περιγράψουν κάτι το οποίο δεν ξέρουν πως να το πουν. Επίσης, η τέχνη πολλές φορές συμβάλλει στην διαμόρφωση του χαρακτήρα των παιδιών».

Η Ε4 απάντησε: « Η τέχνη στο νηπιαγωγείο παίζει σημαντικό ρόλο σαν εργαλείο εκπαίδευσης. Στο νηπιαγωγείο η χρήση των τεχνών είναι απαραίτητη καθώς γίνεται οπτικοποίηση αυτών που συζητάμε και τα παιδιά μέσω της εικόνας αντιλαμβάνονται και θυμούνται περισσότερα. Μέσα από την τέχνη τα παιδιά καλλιεργούν τα

συναισθήματά τους, τις γνώσεις τους. Επίσης, μέσα από την τέχνη μπορούμε να αντλήσουμε ιδέες και απόψεις ».

Η Ε5 απάντησε: Ναι. Η τέχνη βοηθάει τα παιδιά να προσεγγίζουν το εκάστοτε θέμα με μια πιο «παιχνιδιάρικη» διαδικασία. Στην ηλικία που είναι τους αρέσει να εκφράζονται μέσω αυτής και πολλές φορές μέσα στην τάξη τα παιδιά επιλέγουν με ποιο τρόπο θα συνεχίσουμε και διαλέγουν ανάμεσα στις τέχνες. Συνήθως επιλέγουν την ζωγραφική γιατί είναι ελεύθερα να αποτυπώσουν αυτό που σκέφτονται στο χαρτί και αφήνονται στην φαντασία τους».

Στην πέμπτη ερώτηση «Πως πιστεύετε ότι η Τέχνη μπορεί να συμβάλλει στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση; »

Η Ε1 απάντησε: « Η τέχνη αγγίζει την ψυχή και το συναίσθημα του ατόμου, το κάνει πιο ευαίσθητο. Συμβάλλει στην Παιδεία του άρα και σε κάθε μορφή εκπαίδευσης. Ειδικότερα στην ΠΕ η οποία προσεγγίζεται διεπιστημονικά, η ύπαρξη της τέχνης καθιστά το μάθημα πιο δημιουργικό και συναρπαστικό. Τα παιδιά μέσω της τέχνης ενισχύουν τα συναισθήματά τους για τα περιβαλλοντικά ζητήματα».

Η Ε2 απάντησε: «Είναι βέβαιο ότι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως μάθημα και αντικείμενο καθίσταται πολύ πιο ενδιαφέρον για τους μαθητές όταν τα εικαστικά, το θέατρο, ο κινηματογράφος, τα κόμικ χρησιμοποιούνται ως εκπαιδευτικά εργαλεία. Ακόμη, η ΠΕ μπορεί να εντάσσεται με διαθεματικό τρόπο στο σύνολο των μαθημάτων σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης μέσω project ή με επισκέψεις σε χώρους τέχνης, με έργα καλλιτεχνών οικολογικού χαρακτήρα».

Η Ε3 απάντησε:« Η τέχνη σαν εργαλείο εκπαίδευσης μπορεί να συμβάλει σε όλες τις ενότητες. Από την στιγμή που επιδράει θετικά στην εκπαιδευτικές ενότητες, μια από αυτές είναι και η Περιβαλλοντική. Χάρη στην τέχνη τα παιδιά αποκτούν μια διευρυμένη άποψη για το Περιβάλλον και αναζητούν τρόπους αντιμετώπισης τις υποβάθμισής του. Η τέχνη προσφέρει ερεθίσματα που βοηθούν τα παιδιά να παίρνουν μια θετική στάση απέναντι στην προστασία του περιβάλλοντος».

Η Ε4 απάντησε: « Στο σχολείο δεν κάνουμε Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και δεν είμαι αρκετά εξοικειωμένη με αυτήν για να είμαι σε θέση να απαντήσω σε αυτή την ερώτηση. Υποθέτω πως από την στιγμή που η Τέχνη συμβάλλει σαν εργαλείο στην εκπαιδευτική διαδικασία θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό εργαλείο και στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση καθώς θα έδινε μια διαφορετική διάσταση στην εκπαιδευτική διαδικασία».

Η Ε5 απάντησε: « Η συμβολή της τέχνης στην ΠΕ είναι μεγάλη. Ολοένα και περισσότεροι καλλιτέχνες ασχολούνται με το περιβάλλον και στρέφονται προς την προστασία του και αυτό το δείχνουν με τα έργα τους. Άλλωστε, δεν είναι λίγα τα τραγούδια, ποιήματα, θεατρικά έργα, εκπαιδευτικές ταινίες, κόμικ τα οποία είναι περιβαλλοντικού χαρακτήρα. Η τέχνη στην ΠΕ στο σχολείο συμβάλλει στην προώθηση της ΠΕ μέσω διαφορετικών προσεγγίσεων δίνοντας τη δυνατότητα στα παιδιά να «γνωρίσουν» την ΠΕ από μια άλλη οπτική πλευρά και όχι μονοδιάστατα μέσω της παραδοσιακής μάθησης. Επίσης, για το νηπιαγωγείο η τέχνη γενικότερα είναι απαραίτητη και συνεχώς στην επικαιρότητα, πόσο μάλλον για την ΠΕ όπου ενδεχομένως να υπάρχουν έννοιες και ζητήματα όπου τα παιδιά αδυνατούν να κατανοήσουν και χάρη στην τέχνη καταφέρνουν να το αντιληφθούν».

Στην έκτη ερώτηση « Θεωρείτε ότι σαν εκπαιδευτικός πρέπει να εστιάζετε στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση; Και γιατί; »

Η Ε1 απάντησε: « Σαφώς και πρέπει να εστιάζουμε στην ΠΕ. Τα παιδιά σε μικρή ηλικία διαμορφώνουν την συμπεριφορά τους και τον χαρακτήρα τους. Η πραγματοποίηση του μαθήματος ΠΕ οδηγεί στην ευαισθητοποίηση των παιδιών και όπως είπα νωρίτερα επειδή είναι σε μικρή ηλικία, χάρη στην ΠΕ θα αποκτήσουν θετική στάση προς το περιβάλλον και θα διδαχτούν για τους τρόπους προστασίας του. Όσα μαθαίνονται σε μικρή ηλικία παγιώνονται καλύτερα και γίνεται κτήμα τους».

Η Ε2 απάντησε: «Τα τελευταία χρόνια η ΠΕ αποτελεί αναγκαίο τρόπο ευαισθητοποίησης των παιδιών απέναντι στο περιβάλλον. Βοηθά αποτελεσματικά στη δημιουργία θετικών στάσεων και παιδείας για την προστασία του. Η κλιματική αλλαγή καθιστά αναγκαία όσο ποτέ άλλοτε η ΠΕ να αποτελεί προτεραιότητα στο σχολείο. Γι αυτόν τον λόγο είναι πολύ σημαντικό το μάθημα αυτό και δεν πρέπει να παραλείπετε από τα μαθήματα. Σαν εκπαιδευτικοί οφείλουμε να ευαισθητοποιήσουμε τους μαθητές μας για το περιβάλλον και να τους δείξουμε ότι πρέπει να το προσέχουμε».

Η Ε3 απάντησε: «Πρέπει να δίνουμε έμφαση στην ΠΕ γιατί με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά μαθαίνουν πως να προστατεύουν το περιβάλλον. Σε αυτή την ηλικία χτίζουμε χαρακτήρες και συνήθειες και ότι μαθαίνουν το υιοθετούν στην καθημερινότητα τους. Εμένα το μάθημα της ΠΕ μου αρέσει πολύ όπως και στα παιδιά γιατί μέσα από το περιβάλλον και τη φύση έχεις πολλά να μάθεις και άπειρους τρόπους για να το προσεγγίσεις και να μιλήσεις για αυτό. Τα παιδιά ενθουσιάζονται γιατί υπάρχουν

πολλές δράσεις που μπορούμε να κάνουμε μέσα από το μάθημα της ΠΕ όπως θεατρικά έργα, μια μουσική παράσταση, έκθεση ζωγραφικής κλπ.».

Η Ε4 απάντησε: « Σίγουρα πρέπει να δίνουμε έμφαση στην ΠΕ. Το περιβάλλον πρέπει να το προσέχουμε και να μην το επιβαρύνουμε. Η ΠΕ συμβάλλει στην ενημέρωση των παιδιών για τις σωστές και λάθος συμπεριφορές. Επίσης, όσο νωρίτερα ξεκινάει η ΠΕ τόσο γρηγορότερα θα μπορέσει το παιδί να αφογκραστεί. τι κάνει καλό στο περιβάλλον και τι όχι, και να τα εφαρμόζει στην καθημερινότητά του».

Η Ε5 απάντησε: « Η ΠΕ είναι αρκετά σημαντική. Δεν είμαι σίγουρη αν πρέπει να εστιάζουμε διότι και τα υπόλοιπα μαθήματα είναι αρκετά σημαντικά. Σίγουρα δεν πρέπει να παραγκωνίζεται όπως γινόταν τα προηγούμενα χρόνια κυρίως στο Δημοτικό. Στο νηπιαγωγείο πιστεύω ότι γίνονται συχνά αναφορές για το περιβάλλον και την στάση που πρέπει να έχουμε απέναντί του. Αυτό συμβαίνει επειδή το περιβάλλον είναι μεγάλη θεματική ενότητα και γίνονται αναφορές σε αυτό και σε άλλες θεματικές όποτε θα ξεκινάει μια σχετική συζήτηση εκείνη την στιγμή. Επιπλέον, στο νηπιαγωγείο σημαντικό ρόλο στην υιοθέτηση συμπεριφορών παίζει και ο εκπαιδευτικός. Μόνο το μάθημα σε αυτή την ηλικία δεν είναι αρκετό γιατί τα παιδιά σε αυτή την ηλικία μιμούνται τους μεγαλύτερους. Αν εμείς σαν εκπαιδευτικοί έχουμε θετική στάση απέναντι στο περιβάλλον και το προστατεύουμε τότε τα παιδιά θα το υιοθετήσουν».

2. Φοιτητές

Στην πρώτη ερώτηση « Τι γνωρίζετε για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» υπήρξαν οι εξής απαντήσεις:

Η Φ1 απάντησε: «Ναι, μας έχουν μιλήσει αρκετές φορές στην σχολή. Πολλά από τα μαθήματα της σχολής σχετίζονται με την ΠΕ και τον λόγο που πρέπει να διδάσκεται στα σχολεία. Δεν την έχω εφαρμόσει διότι δεν έχω βρεθεί ακόμα σε σχολική τάξη αλλά σίγουρα θα ασχοληθώ στο μέλλον όταν μπω σε κάποιο νηπιαγωγείο. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι η εκπαίδευση που σχετίζεται με ότι έχει να κάνει με τη προστασία του περιβάλλοντος, τις βιώσιμες πρακτικές, την υιοθέτηση στάσεων που ωφελούν το περιβάλλον.

Η Φ2 απάντησε: «Στην σχολή υπάρχουν μαθήματα ΠΕ όμως είναι επιλεγόμενα και δεν τα είχα. Δεν γνωρίζω πολλά για την ΠΕ για να μπορέσω να την αναλύσω. Ξέρω ότι είναι σημαντική στην εκπαίδευση γιατί συμβάλλει στην ενημέρωση των μαθητών για την προστασία του περιβάλλοντος. Προβάλλει σωστούς τρόπους συμπεριφοράς και

στάσεων απέναντι στο περιβάλλον. Η προστασία του περιβάλλοντος είναι ένα μείζον θέμα που μας αφορά όλους».

Η Φ3 απάντησε: «Είναι η εκπαίδευση που στοχεύει στην πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των ανθρώπων κυρίως για περιβαλλοντικά ζητήματα, στοχεύοντας στην προστασία και καλύτερησή του. Το μάθημα ΠΕ στο σχολείο προάγει τα παιδιά στην υιοθέτηση φιλικών προς το περιβάλλον συμπεριφορών και μιλάει για τον διαμοιρασμό των πόρων του περιβάλλοντος έτσι ώστε να αποφευχθεί η εκμετάλλευσή τους. Στα σχολεία μέσω της ΠΕ γίνονται δράσεις για την σωστή ενημέρωση των μαθητών απέναντι στις ανάγκες του περιβάλλοντος. Επίσης, στοχεύει στην ενημέρωση για την μείωση των πόρων καθώς είναι αναλώσιμοι».

Ο Φ4 απάντησε: «Έχω κάνει στο παρελθόν μέσω της σχολής μαθήματα που αφορούν την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση όμως δεν γνωρίζω αρκετά για να την αναλύσω. Ξέρω ότι σχετίζεται με την εκπαίδευση για την φροντίδα του περιβάλλοντος και ό,τι περιλαμβάνει αυτό. Γίνεται αναφορά στα οφέλη του και στην άμεση σχέση που έχει ο άνθρωπος μαζί του. Όσο περισσότερο φροντίζουμε το περιβάλλον τόσο καλύτερη ποιότητα ζωής θα έχουμε. Η ΠΕ αναλύει θέματα όπως, την ανακύκλωση, την ανάγκη οικονομίας στο νερό και στους μη ανανεώσιμους πόρους ενέργειας και

Ο Φ5 απάντησε: «Ναι γνωρίζω τι είναι. Με μια σύντομη περιγραφή είναι η εκπαίδευση που εστιάζει στην ευαισθητοποίηση των παιδιών σε θέματα του περιβάλλοντος. Μέσα από την ΠΕ προβάλλονται τα προβλήματα και τρόποι αντιμετώπισης για να μειωθεί η υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Στόχος της ΠΕ είναι η σωστή ενημέρωση για τα περιβαλλοντικά ζητήματα και η ευαισθητοποίηση των παιδιών όπως είπα πριν».

Στην δεύτερη ερώτηση « Κάνετε Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο σχολείο;»

Η Φ1 απάντησε: «Στο μέλλον σίγουρα θα κάνω το μάθημα της ΠΕ στο σχολείο. Θα ήθελα να εργαστώ σε σχολεία που βασίζονται στην ΠΕ και την αειφορία. Δεν γνωρίζω αν το μάθημα της ΠΕ πραγματοποιείται όπως θα έπρεπε στα σχολεία. Από όσο γνωρίζω πολλοί εκπαιδευτικοί παραλείπουν να κάνουν ΠΕ καθώς δεν την θεωρούν σημαντική. Γι' αυτό θα ήθελα κάποια στιγμή να κάνω το δικό μου περιβαλλοντικό σχολείο».

Η Φ2 απάντησε: «Ναι θα έκανα. Όταν διοριστώ σε κάποιο νηπιαγωγείο θα ήθελα να εντάξω την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, διότι θεωρώ πως τα παιδιά καθώς και οι ενήλικες οφείλουν να γνωρίζουμε για το περιβάλλον και να το προστατεύουμε είτε με δράσεις είτε με απλές καθημερινές συνήθειες τόσο σε ατομικό όσο σε συλλογικό

επίπεδο. Η ΠΕ και η εκπαίδευση για την αειφορία προβάλλει μας αφορά όλους γιατί σχετίζεται άμεσα με την ζωή του ανθρώπου».

Η Φ3 απάντησε: «Ναι, θα έκανα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στο σχολείο, διότι μέσω αυτών, θεωρώ, πως μπορεί να επιτευχθεί μια πολύπλευρη ανάπτυξη των παιδιών τόσο σε γνωστικό, όσο και σε πνευματικό επίπεδο, ευαισθητοποιώντας τα παράλληλα για κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, στοχεύοντας μελλοντικά στην δημιουργία ενεργών πολιτών που θα ενδιαφέρονται και θα συμμετέχουν στα κοινά.

Ο Φ4 απάντησε: «Θα έκανα επειδή είναι ενταγμένο στο Πρόγραμμα Σπουδών του Νηπιαγωγείου. Εγώ προσωπικά από μόνος μου δεν θα έκανα γιατί δεν ξέρω πως να προσεγγίσω το συγκεκριμένο θέμα. Είναι αρκετά σημαντικό και πιστεύω ότι πρέπει να διδάσκεται σαν μάθημα αλλά εγώ δεν είμαι εξοικειωμένος με την ΠΕ και θα χρειαζόμουν αρκετή καθοδήγηση και έρευνα για να το διδάξω στα παιδιά».

Ο Φ5 απάντησε: «Η ΠΕ είναι σημαντικό μάθημα γιατί τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν το περιβάλλον στο οποίο ζουν και τις επιπτώσεις που έχει η ζωή του ανθρώπου σε αυτό. Όταν διοριστώ σε κάποιο σχολείο σίγουρα θα έκανα ΠΕ γιατί οφείλουμε σαν εκπαιδευτικοί να ευαισθητοποιούμε τα παιδιά σε θέματα του περιβάλλοντος και να τους μαθαίνουμε να γίνονται σωστοί πολίτες».

Στην τρίτη ερώτηση « Χρησιμοποιείτε την Τέχνη ως εκπαιδευτικό εργαλείο; Πως και γιατί; Και ποιες μορφές τέχνης χρησιμοποιείτε »

Η Φ1 απάντησε: « Εννοείται, η τέχνη είναι παντού γύρω μας και ειδικά στην παιδική ηλικία γιατί τα παιδιά ενδιαφέρονται για την τέχνη, τους συναρπάζει και τους τραβάει την προσοχή. Η τέχνη στο νηπιαγωγείο είναι κυρίαρχο εργαλείο μάθησης. Σίγουρα τα εικαστικά είναι η πιο διαδεδομένη μορφή τέχνης στο νηπιαγωγείο. Εγώ θα χρησιμοποιούσα αρκετά και την μουσική διότι η μουσική προσφέρει στα παιδιά ηρεμία και τα βοηθάει να είναι περισσότερο συγκεντρωμένα σε αυτό που κάνουν. Επίσης η μουσική και τα εικαστικά μπορούν να αξιοποιηθούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους.

Η Φ2 απάντησε: «Σίγουρα η τέχνη αποτελεί εκπαιδευτικό εργαλείο κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Στο νηπιαγωγείο κυριαρχεί καθώς τα παιδιά εκφράζονται αρκετά μέσω της Τέχνης. Στο νηπιαγωγείο που θα εργαζόμουν θα χρησιμοποιούσα αρκετά την ζωγραφική ως τρόπο μάθησης, Διότι μέσα από μια ζωγραφιά και από τα

υλικά που χρησιμοποιείς εκφράζεις πιο εύκολα τα συναισθήματα και την άποψη σου».

Η Φ3 απάντησε: « Κατά την εκπόνηση της πρακτικής μου άσκησης, αξιοποίησα την τέχνη ως εκπαιδευτικό εργαλείο και ως επί των πλείστον τον τομέα των εικαστικών, χωρίς να παραλειφθούν και δραστηριότητες σχετικές με την μουσική και την δραματοποίηση. Τα παιδιά συμμετείχαν ενεργά και δεν φάνηκε να ζορίζονται στην κατανόηση εννοιών ή να δυσανασχετούν. Σύμφωνα με αυτή την εμπειρία, η τέχνη είναι απαραίτητη στην εκπαίδευση πόσο μάλλον σε μικρές ηλικίες που τα παιδιά είναι πιο ευαίσθητα».

Ο Φ4 απάντησε: « Ναι είναι ένα βασικό εργαλείο της εκπαίδευσης για το Νηπιαγωγείο. Στην καθημερινότητα θα αξιοποιούσα τα εικαστικά και την μουσική καθώς πιστεύω ότι και τα παιδιά όπως και εγώ, έχουν μεγαλύτερη άνεση με αυτά τα δύο. Μέσα στις δραστηριότητες της τάξης θα υπήρχε το κουκλοθέατρο και τα παιδιά είτε θα είναι θεατές είτε παίκτες μιας κούκλας. Θα κάναμε μικρά θεατρικά τα οποία θα δημιουργούνται είτε από ένα παραμύθι είτε για την ανάγκη ενός εθίμου ή γιορτής όπως τα Χριστούγεννα. Τον χορό θα τον είχα ενταγμένο στο ελεύθερο παιχνίδι και στο διάλειμμα γιατί θα ήθελα τα παιδιά να ελευθερώνονται μέσω της κίνησης και να είναι πιο ξεκούραστα για την επόμενη δραστηριότητα».

Ο Φ5 απάντησε: «Ναι, θα χρησιμοποιούσα την τέχνη σαν εκπαιδευτικό εργαλείο διότι καλλιεργεί συναισθηματικά το παιδί. Η μουσική θα ήταν μια μορφή τέχνης στην οποία θα βασιζόμουν αρκετά εξαιτίας της τριβής που έχω με αυτήν, Θα αξιοποιούσα σίγουρα και την ζωγραφική η την συμβολή του χορού σχετικά σε ένα μάθημα που θα μιλούσε για τις παραδόσεις και θα ήταν αφορμή να μάθουμε ένα παραδοσιακό χορό».

Στην τέταρτη ερώτηση «Πως πιστεύετε ότι η Τέχνη συμβάλλει στην εκπαίδευση σαν εργαλείο εκπαίδευσης;»

Η Φ1 απάντησε: «Η τέχνη αδιαμφισβήτητα συμβάλλει στην εκπαιδευτική διαδικασία ως εργαλείο. Τα παιδιά αγαπάνε την τέχνη και εκφράζονται μέσα από αυτή. Τους είναι ευκολότερο να ερμηνεύσουν μια εικόνα σε αυτή την ηλικία. Μέσα από την ζωγραφική μπορούμε να αξιολογήσουμε εάν κατάλαβαν τι μάθαμε και εάν τα θυμούνται χωρίς ερωτήσεις οι οποίες θα κουράσουν τα παιδιά».

Η Φ2 απάντησε: «Θεωρώ πως η τέχνη είναι ένα από τα κύρια εργαλεία εκπαίδευσης στο Νηπιαγωγείο. Η μάθηση γίνεται με παιδοκεντρικό τρόπο και τραβάει το ενδιαφέρον των παιδιών. Οι μαθητές κατά την διάρκεια της μάθησης έχουν τον δικό

τους ρόλο και μαθαίνουν διαδραστικά, η γνώση δεν είναι παθητική. Η τέχνη είναι και πρέπει να είναι αναπόσπαστο κομμάτι της εκπαίδευσης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση για την ολιστική ανάπτυξη των παιδιών».

Η Φ3 απάντησε: «Ναι, σίγουρα η τέχνη συμβάλει σημαντικά στην εκπαίδευση ως εκπαιδευτικό εργαλείο στα χέρια του εκάστοτε παιδαγωγού, καθώς αυτή μπορεί να ενταχθεί στα περισσότερα, αν όχι σε όλα, τα μαθήματα του σχολικού κορμού και να βοηθήσει στην κατανόηση του περιεχομένου αυτών. Η κατανόηση του περιεχομένου γίνεται από τα παιδιά με ευχάριστο και εναλλακτικό τρόπο, επιτυγχάνοντας έτσι και τη διεπιστημονικότητα, η οποία αποτελεί βασικό παράγοντα ενός σύγχρονου εκπαιδευτικού προγράμματος.

Ο Φ4 απάντησε: «Η τέχνη είναι απαραίτητη κατά την εκπαιδευτική διαδικασία κυρίως στο νηπιαγωγείο. Τα παιδιά δεν μπορούν να αντιληφθούν μόνο με συζήτηση ένα θέμα. Η τέχνη έχει έναν ιδιαίτερο τρόπο να αναδεικνύει τα θέματα και τα παιδιά τα αντιλαμβάνονται και παίρνουν διάφορα ερεθίσματα μέσω αυτής.

Ο Φ5 απάντησε: «η τέχνη διαδραματίζει απαραίτητο ρόλο στην εκπαίδευση γιατί καλλιεργεί την προσωπικότητα ενός παιδιού. Παρέχει στα παιδιά μια σειρά από ευκαιρίες για την καλλιέργεια της προσωπικότητάς τους. Μέσω της αυτοέκφρασης, της δημιουργικότητας, της ανάπτυξης της αυτοπεποίθησης, της έκθεσης σε διαφορετικούς πολιτισμούς, τα παιδιά αναπτύσσουν μια ισχυρή αίσθηση του εαυτού τους, αποκτούν σημαντικές δεξιότητες ζωής και εξελίσσονται σε ολοκληρωμένα άτομα ικανά να αντιμετωπίσουν διάφορες προκλήσεις που μπορεί να αντιμετωπίσουν.

Στην πέμπτη ερώτηση «Πως πιστεύετε ότι η Τέχνη μπορεί να συμβάλει στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση;»

Η Φ1 απάντησε: «Η τέχνη μπορεί να επιδράσει θετικά σε κάθε μορφή της εκπαίδευσης. Όμως στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί οι έννοιες των περιβαλλοντικών ζητημάτων είναι δυσνόητες για τα παιδιά και μέσω της τέχνης γίνονται πιο απλοϊκά και κατανοητά στην νηπιακή ηλικία. Επίσης, τους δίνει περισσότερη φαντασία και πολλές φορές οι ιδέες των παιδιών απέναντι στα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι αρκετά ενδιαφέρουσες και αυτό το οφείλουμε στην τέχνη. Τα παιδιά αγαπάνε την εμπλοκή της τέχνης στο μάθημα».

Η Φ2 απάντησε: «Είναι αρκετά ενδιαφέρον ο συνδυασμός της τέχνης στην ΠΕ. Από την μία η τέχνη με διάφορες τεχνικές παρουσιάζει τα θέματα και καλλιεργεί την ενσυναίσθηση και από την άλλη η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση έχει ως στόχο την

ευαισθητοποίηση των μαθητών απέναντι στην περιβαλλοντική υποβάθμιση. Ο συνδυασμός τους θα αποφέρει σημαντικά αποτελέσματα στην προώθηση του μαθήματος της ΠΕ γιατί μέσω της τέχνης οι μαθητές θα ευαισθητοποιούνται άμεσα για το περιβάλλον και θα αποκτήσουν ενσυναίσθηση απέναντι στο περιβάλλον. Είναι δύο τομείς αρκετά σημαντικοί και αξίζει να επενδύσουμε σε αυτούς, με αυτόν τον τρόπο θα αποκτήσουν τα παιδιά τις απαραίτητες πληροφορίες για την προστασία του περιβάλλοντος και θα γνωρίσουν τις πτυχές της τέχνης».

Η Φ3 απάντησε: «Ναι, η τέχνη μπορεί να συμβάλλει στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, γεγονός που έχει αναλυθεί και σε πανεπιστημιακά μαθήματα. Συγκεκριμένα, μέσω αυτών μας έγινε κατανοητό πως η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μέσω της Τέχνης είναι μία καινοτόμα διαδικασία, που ισορροπεί μεταξύ των παραδοσιακών προσεγγίσεων της εκπαίδευσης, με τις πιο σύγχρονες που αφορούν την καλλιτεχνική εκπαίδευση και την δημιουργικότητα. Εκτός αυτού, υφίστανται και συγκεκριμένα είδη Περιβαλλοντικής Τέχνης, όπως είναι η Τέχνη της Γης (Land Art) και η Οικολογική Τέχνη (Ecological Art), τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν και κατά τη διάρκεια του σχολικού προγράμματος, ώστε να έρθουν τα παιδιά πιο κοντά με τον φυσικό κόσμο, να ενημερωθούν για περιβαλλοντικά ζητήματα, ενώ παράλληλα να δημιουργήσουν έργα που θα έχουν αισθητικό και οικολογικό αντίκτυπο».

Ο Φ4 απάντησε: «Μέσα από την τέχνη μπορούμε να περάσουμε στα παιδιά γνώσεις και πληροφορίες χωρίς να το αντιληφθούν σαν μάθημα. Τα παιδιά στην νηπιακή ηλικία λατρεύουν οτιδήποτε κάνει ήχο και βγάζει εικόνα. Έτσι, με την χρήση οπτικοακουστικού υλικού με θέμα το περιβάλλον τα παιδιά μαθαίνουν πράγματα για το περιβάλλον χωρίς τον παραδοσιακό παθητικό τρόπο. Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι εκπαιδευτικοί εστιάζουν στον τρόπο διδασκαλίας με βάση την τέχνη. Στο νηπιαγωγείο αυτό είναι ευκολότερο καθώς η τέχνη κυριαρχεί. Ένα παράδειγμα της ΠΕ με βάση την τέχνη είναι ένα τραγούδι ή ένα παραμύθι που θα μιλάει για ένα περιβαλλοντικό ζήτημα όπως η ανακύκλωση. Τα παιδιά μέσα από διασκεδαστικό τρόπο μαθαίνουν για την ανακύκλωση και το υιοθετούν ευκολότερα καθώς μια νέα γνώση που προήλθε μέσω της τέχνης έχει περισσότερες πιθανότητες να αποτυπωθεί στην μνήμη και στις συνήθειες του παιδιού ».

Ο Φ5 απάντησε: «Η τέχνη μπορεί να συμβάλλει στην ΠΕ μέσω της ανάδειξης των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η ΠΕ με βάση την τέχνη αποτελεί μια σύγχρονη μορφή εκπαίδευσης. Χάρη στην τέχνη οι μαθητές μπορούν να κατανοήσουν δύσκολους

και αφαιρετικούς όρους του περιβάλλοντος όπως ο αέρας, το φως κλπ. Αυτό που συνδέει την Τέχνη και την ΠΕ είναι η ευαισθητοποίηση. Η τέχνη την ενισχύει ενώ η ΠΕ έχει ως στόχο να την ενισχύσει. Άρα η τέχνη θα επιδράσει θετικά στην ΠΕ γιατί θα ενισχύσει την καλλιέργεια ευαισθητοποίησης που θέλει η ΠΕ για το περιβάλλον. Επιπλέον, μέσα από την τέχνη τα παιδιά θα γνωρίσουν και τους κινδύνους χωρίς όμως να τρομοκρατηθούν διότι η τέχνη η γλώσσα της τέχνης είναι διαφορετική και ο καθένας την εκλαμβάνει αλλιώς».

Στην έκτη ερώτηση « Θεωρείτε ότι σαν εκπαιδευτικός πρέπει να εστιάζετε στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση; Και γιατί; »

Η Φ1 απάντησε: «Θα εστίαζα στην ΠΕ γιατί την θεωρώ αρκετά σημαντική. Όταν αναφερόμαστε στην ΠΕ αναφερόμαστε και στην Εκπαίδευση για την Αειφορία και η Αειφορία περιλαμβάνει την κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον. Άρα, μέσω της ΠΕ θα αναφερόμουν και σε άλλες θεματικές και το πως επηρεάζουν το περιβάλλον. Η ΠΕ είναι ένα μάθημα που μας αφορά όλους και πρέπει να γίνεται στα σχολεία για να ενημερώνονται σωστά και να γίνουν ενεργοί πολίτες οι επόμενες γενιές. Στην περίοδο που διανύουμε με την αλλαγή του κλίματος και τις επιπτώσεις που θα επιφέρει αυτό, πρέπει να δίνουμε έμφαση στο μάθημα της ΠΕ ίσως περισσότερο σε σύγκριση με κάποια άλλα μαθήματα. Η προστασία του περιβάλλοντος αφορά την ζωή την δική μας και των επόμενων γενεών, οπότε δεν πρέπει να αδιαφορούμε για αυτό!».

Η Φ2 απάντησε: « Το μάθημα της ΠΕ προβάλλει ζητήματα που αφορούν το παρόν και παρουσιάζει το μέλλον σύμφωνα με την σημερινή ζωή. Είναι λοιπόν ένα μάθημα που μπορεί να αφυπνίσει μικρούς και μεγάλους για αλλαγές στις συνήθειες τους. Σαν εκπαιδευτικός θα μοίραζα ίσα το χρόνο μου με τις υπόλοιπες θεματικές για να ευαισθητοποιήσω και να ενημερώσω τους μαθητές μου για τα περιβαλλοντικά προβλήματα και να αναζητήσουμε τρόπους αντιμετώπισης. Το μάθημα της ΠΕ είναι το ίδιο σημαντικό με τα υπόλοιπα και δεν πρέπει να παρακάμπτετε από κανέναν εκπαιδευτικό. Κυρίως στο νηπιαγωγείο θα πρέπει να ενταχθεί περισσότερο γιατί τα παιδιά διαμορφώνουν σε αυτή την ηλικία τον χαρακτήρα τους και τις συνήθειες τους».

Η Φ3 απάντησε: «Σίγουρα πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη βάση στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, στοχεύοντας στην ενίσχυση της διεπιστημονικής ευαισθητοποίησης για το φυσικό περιβάλλον και κατ' επέκταση στην δημιουργία ενεργών πολιτών, που θα είναι ολιστικά ανεπτυγμένοι. Μέσα από την ΠΕ μελετάται το μέλλον του περιβάλλοντος το οποίο είναι άμεσα συνυφασμένο με το μέλλον της ανθρωπότητας».

Ο Φ4 απάντησε: « Ναι θα έδινα βάση στο μάθημα της ΠΕ αλλά δεν θα στεκόμουν περισσότερο από όσο σε άλλες θεματικές. Το θεωρώ ένα μάθημα εξίσου σημαντικό όπως και τα υπόλοιπα. Πρέπει να δίνουμε στα παιδιά γενικές γνώσεις και να μην εστιάζουμε μόνο σε ένα θέμα. Γνωρίζω ότι είναι ένα μείζον θέμα αυτή την περίοδο και ότι το περιβάλλον μας χρειάζεται αλλά δεν γίνεται να υποβαθμίσουμε άλλους κλάδους.

Ο Φ5 απάντησε: «Δεν θεωρώ ότι πρέπει να δίνουμε κάποια ιδιαίτερη έμφαση στην ΠΕ. Είναι σημαντικό να πραγματοποιείται από την στιγμή που υπάρχει και στα προγράμματα σπουδών αλλά δεν θεωρώ ότι πρέπει να υποβαθμίζονται άλλοι κλάδοι για να αναδειχθεί η ΠΕ. Ούτε όμως να παραλείπετε το μάθημα της ΠΕ για να γίνουν άλλες θεματικές. Μια διδασκαλία με εξισορροπημένο πρόγραμμα μαθημάτων είναι το ιδανικό στα σχολεία. Τα παιδιά να παίρνουν ερεθίσματα και γνώσεις γενικές και για όλα τα μαθήματα».